

ISSN 2617-7544; eISSN 2617-7552

ӘЛ-ФАРАБИ атындағы ҚАЗАҚ ҮЛТТЫҚ УНИВЕРСИТЕТИ

ХАБАРШЫ

Психология және социология сериясы

КАЗАХСКИЙ НАЦИОНАЛЬНЫЙ УНИВЕРСИТЕТ имени АЛЬ-ФАРАБИ

ВЕСТНИК

Серия психологии и социологии

AL-FARABI KAZAKH NATIONAL UNIVERSITY

THE JOURNAL

of Psychology & Sociology

№4 (83)

Алматы
«Қазақ университеті»
2022

KazNU Science · КазҰУ Фылмы · Наука КазНУ

ХАБАРШЫ

ПСИХОЛОГИЯ ЖӘНЕ СОЦИОЛОГИЯ СЕРИЯСЫ

№4 (83) желтоқсан

ISSN 2617-7544; eISSN 2617-7552

04. 05. 2017 ж. Қазақстан Республикасының Ақпарат және коммуникация министрлігінде тіркелген

Күөлік № 16504-Ж

Журнал жылына 4 рет жарыққа шығады
(наурыз, маусым, қыркүйек, желтоқсан)

ЖАУАПТЫ ХАТШЫ

Кылышбаева Бибигуль Наурызызы,
әлеум. ф.д., доцент (Қазақстан)
Телефон: +7 701 608 9792
e-mail: psychosocialkaznu@gmail.com

РЕДАКЦИЯ АЛҚАСЫ:

Жаманбалаева Ш.Е., ғылыми редактор,
әлеум. ф.д., профессор (Қазақстан)
Аймаганбетова О.Х., ғылыми редактордың
орынбасары, психол.ф.д., профессор (Қазақстан)
Әбдірайымова Г.С., әлеум.ф.д., профессор
(Қазақстан)
Мадалиева З.Б., психол.ф.д., профессор
(Қазақстан)
Мынбаева А.К., пед.ф.д., профессор (Қазақстан)
Ахтаева Н.С., психол.ф.д., профессор (Қазақстан)
Ерментаева А.Р., психол. ф.д., профессор
(Қазақстан)
Шаукенова З.К., әлеум.ф.д., профессор (Қазақстан)
Шеденова Н.Ү., әлеум.ф.д., доцент (Қазақстан)

Дүйсенбеков Д.Д., психол.ф.д., профессор
(Қазақстан)

Бурханова Д.К., PhD докторы, доцент (Қазақстан)

Колева И. (Koleva I.), педагог. ф.д., профессор
(Болгария)

Балихар Сангер, PhD докторы, профессор
(Ұлыбритания)

Виктор Агаджанян, PhD докторы, профессор (АҚШ)

Фей Сан, PhD докторы, профессор (АҚШ)

Гаутам Н. Ядама, PhD докторы, профессор (АҚШ)

Ечевская О.Г., әлеум.ф.к., доцент (Ресей)

ТЕХНИКАЛЫҚ ХАТШЫ

Адилова Э.Т., PhD докторы, доцент м.а.
(Қазақстан)

Психология және социология сериясы журналының негізгі тақырыптары – теориялық, эксперименттік және практикалық-қолданбалы сипаттағы озекті психологиялық, әлеуметтік-психологиялық жұмыстар, сонымен көштің әлеуметтік және әлеуметтік жұмыс саласындағы жұмыстар

Жоба менеджері

Гульмира Шаккозова

Телефон: +7 701 724 2911

E-mail: Gulmira.Shakkozova@kaznu.kz

ИБ № 14886

Пішімі 60x84/8. Қолемі 13,9 б.т. Тапсырыс № 24.

Әл-Фараби атындағы Қазақ үлгітік университетінің
«Қазақ университеті» баспа үйі.

050040, Алматы қаласы, әл-Фараби даңғылы, 71.

«Қазақ университеті» баспа үйінің баспаханасында
басылды.

Компьютерде беттеген
Улжан Молдашева

© Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ, 2022

1-бөлім
ПСИХОЛОГИЯ

Section 1
PSYCHOLOGY

Раздел 1
ПСИХОЛОГИЯ

S.T. Bapayeva¹ , B. Khalym² , M.K. Bapayeva^{3*}

¹Turan University, Kazakhstan, Almaty

²Al-Farabi Kazakh National University, Kazakhstan, Almaty

³Kazakh National Women's Teacher Training University, Kazakhstan, Almaty

*e-mail: m.bapayeva@mail.ru

FORGIVENESS OF AMBIGUITY IN TERMS OF PANDEMIC AND TOLERANCE TO AMBIGUITY: THEORETICAL VIEW

The study describes tolerance to ambiguity based on a structural theoretical review with constructivist interpretation using hermeneutic methodology and an analytical approach. The main trends of their transformation and formation in the fields of psychology, philosophy, Human Resource Management and psychological health were identified. In order to reveal the content and structure of the researched phenomenon, the history of its formation was analyzed. The phenomenon of tolerance to ambiguity is closely related to the current problems in human history. In this regard, the article outlines opportunities for future research on ambiguity tolerance. The mentioned problem is related to mental characteristics of a person that arose in the context of a pandemic that has covered the whole world. The possibility of pandemics and forced self-isolation to reflect mental changes such as acute and chronic stress, post-traumatic stress, as well as to influence a person's behavior on their confidence in the effectiveness of their actions, various psychosomatic reactions, increased anxiety and depression, anger and aggression directed at themselves and the external environment will be discussed. At the same time, such an analysis of disciplines and concepts related to the changing object of a research was carried out in the process of preliminary understanding of the chosen topic, and was carried out in relation to our scientific beliefs, as well as the experience conducted through praxis.

Key words: tolerance to ambiguity; stress, pandemics, emotional states, psychological features of an individual.

С.Т. Бапаева¹, Б. Халым², М.К. Бапаева^{3*}

¹«Тұран» университеті, Қазақстан, Алматы қ.

²Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Қазақстан, Алматы қ.

³Қазақ ұлттық қызмет педагогикалық университеті, Қазақстан, Алматы қ.

*e-mail: m.bapayeva@mail.ru

Пандемия жағдайындағы белгісіздікті кешіру және белгісіздікке толеранттылық таныту: теориялық шолу

Зерттеу герменевтикалық әдіснаманы және аналитикалық тәсілді қолдана отырып, конструктивистік түрғыдан интерпретациялау арқылы құрылымдық-теориялық шолу негізінде белгісіздікке толеранттылықты сипаттайты. Психология, философия, адам ресурстарын басқару, психологиялық деңсаулық салаларында олардың трансформациясы мен қалыптасуының негізгі тенденциялары анықталды. Зерттелген құбылыстың мазмұнын, құрылымын ашуға мүмкіндік беру үшін оның қалыптасу тарихына талдау жасалынды. Белгісіздікке толеранттылық феномені қазіргі кезеңде адамзат тарихында өзекті проблемалармен тығыз байланысты. Осы орайда мақалада белгісіздікке толеранттылық туралы болашақ зерттеулердің мүмкіндіктері көрсетілген. Бұл мәселе әлемді жайлайған пандемия жағдайында тұындаған тұлғаның психикалық ерекшеліктеріне байланысты. Пандемия мен мәжбүрлі өзін-өзі оқшаулау жедел және созылмалы күйзеліс, жарақаттан кейінгі стресс сыңды психикалық өзгерістердің көрініс беруіне, сонымен бірге адамның мінез-құлқына, оның өз әрекеттерінің тиімділігіне деген сеніміне, тұрлі психосоматикалық реакцияларға, мазасыздық пен депрессияның жоғарылауына, ашуланшақтық пен адамның өзіне әрі сыртқы ортага бағытталған агрессия тудыруына ықпал ету мүмкіндігі талқыланады. Сонымен қатар өзгермелі зерттеу обьектісіне қатысты пәндер мен тұжырымдамалардың мұндай талдауды таңдалынған тақырыпты алдын-ала түсіну процесінде жүргізіліп, ғылыми нағымдарымызға, сондай-ақ практикалық арқылы жүргізілген тәжірибеге қатысты жүзеге асырылды.

Түйін сөздер: белгісіздікке толеранттылық; стресс, пандемия, эмоциялық күйлер, тұлғаның психологиялық ерекшеліктері.

С.Т. Бапаева¹, Б. Халым², М.К. Бапаева^{3*}

¹Университет «Туран», Казахстан, г. Алматы

²Казахский национальный университет имени аль-Фараби, Казахстан, г. Алматы

³Казахский национальный женский педагогический университет, Казахстан, г. Алматы

*e-mail: m.bapaeva@mail.ru

Переживание неопределенности и проявление толерантности к неопределенности в период пандемии: теоретический обзор

Исследование описывает толерантность к неопределенности на основе структурного теоретического обзора с помощью конструктивистской интерпретации с использованием герменевтической методологии и аналитического подхода. Выявлены основные тенденции их трансформации и формирования в сферах психологии, философии, управления человеческими ресурсами, психологического здоровья. Для того, чтобы дать возможность раскрыть содержание, структуру изучаемого явления, был проведен анализ истории его формирования. Феномен толерантности к неопределенности на современном этапе развития науки и общества тесно связан с актуальными в истории человечества проблемами. В этой связи в статье представлены возможности будущих исследований толерантности к неопределенности. Речь идет о психических особенностях личности, возникающих в период пандемии, охватившей весь мир. Обсуждаются возможности влияния пандемии и вынужденной самоизоляции, способствующие проявлению психических изменений, таких, как острый и хронический стресс, посттравматический стресс, а также влияние на поведение человека его уверенности в эффективности своих действий, различных психосоматических реакций, повышенной тревожности и депрессии, раздражительности и возникновения агрессии, направленной на самого человека и внешнюю среду. Кроме того, такой анализ предмета и концепций в отношении к изменяющемуся объекту исследования проводился в процессе предварительного понимания выбранной темы и был осуществлен в соответствии с научными убеждениями авторов, а также практики, основанной на практисе.

Ключевые слова: толерантность к двусмысленности; стресс, пандемии, эмоциональные состояния, психологические особенности личности.

Introduction

In a global context of the pandemic, there is concern about the threat of COVID-19 coronavirus, and a state of complete ambiguity remains around it. Therefore, despite the further development of the pandemic, the global fight against the virus can have a long-term impact on economic growth, employment and politics. All of this, in the end, causes fear and anxiety in everyone and creates a state of ambiguity.

However, it is not a mistake to say that this situation encourages to develop and understand of previously unseen resource states in a person, and tolerance for ambiguity as an individual's personality prepares him to accept it as a norm of life, turns the surrounding reality into a creative subjective confidence.

Tolerance of ambiguity in the current global situation can contribute to increasing a one's ability to achieve personal maturity, stability and integrity, and overcome anxiety.

Ambiguity forces a modern man to live in changing, volatile, unpredictable environment. The speed, depth and unpredictability of change lead to an increase in the amount of personal changes re-

quired for successful adaptation and survival in a constantly changing environment to the global challenge of personal development.

The phenomenon of tolerance to ambiguity is closely linked with the current problems of our time. The rapid flow of information and the rising pace of life have created a problem of global uncertainty in human life. This creates a problem of psychological well-being of a person. While unprecedented measures aimed at slowing and stopping the spread of Covid-19 have helped countries to save time and reduce the burden on their health systems, we cannot say that the social and economic costs have been minimal.

Due to the rapid spread of the new COVID-19 coronavirus pandemic to many countries around the world, the introduction of physical distance and isolation measures, and the closure of schools and businesses, people began to feel fear, anxiety, and panic. During quarantine condition, people still can not meet their needs, are not allowed to go where they want and are not able to be with the people they want. This applies to both the general population and individual groups of citizens, such as the elderly, health care providers and the people with disabilities.

The best way to overcome ambiguity is to acknowledge its existence.

Pandemics and forced self-isolation can further contribute to acute and chronic stress, the subsequent formation of post-traumatic stress, sleep disorders and psychosomatic reactions, increased anxiety and depression, irritability and aggression directed both to themselves and outwardly.

Anxiety is a natural emotion. Anxiety is more common among people with lower levels of sensitivity to stress, who respond more easily to any stimulus. Another characteristic of people with high anxiety is low tolerance for ambiguity. It is difficult for a person to accept the idea that we cannot control everything. As a result, it causes anxiety due to ambiguity followed by fear, which in its turn, interferes a person and prevents human development.

For example, man is a being in constant development and formation. Although he is under a lot of stress, he moves from one state to another. There is no doubt that survival contributes to sustainable development and infinite change.

For this reason, useful experiences of ambiguity are experiences painted in a positive emotional tone: curiosity, search, situational activity, activation of the imagination, the emergence of new insights, joy, excitement, enthusiastic research and lead to a change in the nature of the ambiguity situation from a creative and meaningful point of view.

Ambiguity reveals the desire of many people to control. To ensure security, we need to change our behavior to control what we can really control and use, but it does not matter if we change our thoughts about what we cannot control.

Of course, while stress mobilizes the body's immune system, chronic stress might have weakened it.

Although a person really shows concentration and takes reasonable precautions, his attention, thinking and willpower, and general health may deteriorate.

This is, where it is important for everyone to be able to help themselves, understand their resources and direct them in a positive direction.

For example, during the pandemic, many people have been motivated to show compassion and give a hand to the loved ones, even the strangers who have never been involved, which has increased their emotional intelligence, demonstrated empathy, and therefore it has contributed to tolerance for ambiguity.

The range of stress and emotions we have experienced can even have a positive consequences

on our illness and grief. Studies show that people who have gone through very difficult life experiences help them to be psychologically and physically stable.

Methodology

This research work is a part of the classical and the modern disciplines related to the variables of an object of study, in particular, «tolerance of a person in crisis situation to uncertainty».

As a result of this kind of theoretical review, general and specific concepts related to the subject matter were interpreted, and concepts and approaches to this issue were implemented using the hermeneutic method (Dilthey, 1928).

In this sense, the following principles of interpretation were considered. First, the authors selected a reference bibliography on the topic, taking into account their knowledge of the subject of the study; in particular, the works of classical and modern authors of relevant studies on tolerance to ambiguity and human stress tolerance in such situation were analyzed.

Such an analysis of disciplines and concepts related to the subject of variable research was carried out in the process of preliminary understanding of the chosen subject and in relation to our scientific beliefs, as well as the practice were implemented through Praxis.

Secondly, the process of interpretation of concepts was followed by the principle of understanding the text based on the dialectic of the particle and the whole, which was named as «hermeneutic circle» by the philosopher V.Diltey, that means understanding the whole consisted of understanding its individual parts, and the principles of pre-understanding the whole were followed for understanding the parts (Dilthey, 1928). This connection has become an integral part of the understanding of this work.

In particular, it can be said that at this stage of theoretical research, an attempt to understand the topic on person's tolerance to ambiguity, and stress tolerance was carried out after authors had their own understanding in advance.

Theoretical review

The phenomenon of tolerance to ambiguity

The idea that people do not like ambiguity and avoid has been confirmed by a number of well-known psychologists. For example, J.Bruner hates some situations by saying like, «when it is impos-

sible to categorize and identify any event, we feel fear in the face of uncertainty» (Burtlett, 1932). Formulates in the same sense (Bruner, 1967).

As to E. Barlett some of the subjects are unknown. E. Tolmen also considered the need to give a certain conformity to objects and events and wrote about the need for a position. (Tolmen, 1951). M. D. Vernon states that « subjects feel uncomfortable and unsatisfactory until the structure of unknown situations is formed (Vernon, 1952).

From the point of view of cognitive psychology, a person does not like any type of cognitive inconsistency and tries to avoid it. To eliminate this discrepancy, a person can change their attitude. According to L. Festinger, dissonance is psychologically uncomfortable, which leads a person to reduce dissonance or come to an agreement. In this case, a person actively tries to avoid situations and information that can cause dissonance (Festinger, 1957).

In general, the main psychological theories of this direction are based on the idea that people do not prefer inconsistency, instability or contradictions by nature.

SM Andersen and A. Schwartz studied the role of intolerance to ambiguity in a state of depression. It is known that this factor affects on the development of depression only in the presence of thoughts about the negative aspects of life. This highlights the importance of the cognitive component of the uncertain approach (Andersen, 1992).

Thus, the above-mentioned researchers believe that in conditions of ambiguity, various negative emotions can be arised.

Motivational aspects of ambiguity

When analyzing the studies, motivational aspects of ambiguity are noted to be researched. According to the most of researchers, ambiguity motivates and formulates (Kagan, 1956; Berlyne, 1960). Subjective assessment of ambiguity is distinguished as one of the most powerful active factors (Kitaev-Smyk, 1983). For example, in the famous experiments of B.V. Zeigarnik, it was shown that a person tends to complete unfinished actions (and ambiguity means unfinished ones) (Zeigarnik, 1981).

Research by the scientists such as Fiske and Maddie has shown that some unknown and diverse material needs a certain stimulus that motivates a person more than repetitive stimuli (Fiske and Maddi, 1961).

For Example, J. Kagan considers the desire to resolve ambiguity (along with hostility and power) to one of the main motives of behavior. Interestingly, as per J. Kagan, another source of motivation is the

motivation for success, which is the secondary and serves to solve ambiguity (Kagan, 1956).

He believes that ambiguity is caused by a discrepancy between the following situations:

1. Two knowledge;
2. knowledge and experience;
3. behavior and knowledge.

According to J. Kagan, the main source of ambiguity is the inability to predict the future. According to his model, people sometimes resist ambiguity and sometimes try to avoid it, depending on the presence of coping mechanisms and the meaning of their conscious or unconscious involvement (Kagan, 1956).

According to D.E. Berline's theory of motivation, a person prefers actions with a more uncertain outcome, since the beginning of the result allows you to minimize the current ambiguity. In this case, the greater uncertainty of an action result, the greater number of such alternatives, the more alternative results of the action will get equaled.

D.E. Berline introduces the concept of «collative» or «comparable» variables (collective variations)» that influence on the activation of human behavior. This term means that the content of received information goes through comparison processes, in which the inconsistency with previously known and probable information is reduced. The scientist identifies four types of collative variables: novelty, ambiguity, complexity, and spontaneity. These qualities, according to D. E. Berline, «depend on comparison or identification between stimulus elements (referring to different parts of the stimulus field acting simultaneously, or stimuli distributed over time) (Berlyne, 1966).

Collative variables form an important group of conditions that affect the «motivational potential». The potential of motivation is an approximate value that summarizes all the features of information search, which are:

- collative variables (novelty, ambiguity, suddenness, complexity);
- affective motivation;
- strong external motivation;
- motivation of internal need.

Based on the above, D.E. Berline identifies various types of motivational behavior: perceptual interest, cognitive interest, subversive behavior, and authentic. During subversive behavior, the subject adapts to receive stimuli from any source with «comparable properties», and not from a separate source, which is considered to be the object of ambiguity. It provides aesthetic satisfaction, not allowing subjective ambiguity search (Berlyne, 1966).

Subjects participating in K. Schneider's experiments independently choose the tasks of different levels of difficulty and evaluate the degree of confidence in success. Here, the concepts of subjective ambiguity and subjective probability had the same content. In his research, the scientist used three indicators of subjective uncertainty:

- the longest decision-making time;
- minimal reliability;
- the scaled probability of success is equal to 0.5.

The data obtained by the researcher show that all the above indicators of subjective ambiguity overestimate the objective probability equal to 0.5. Moreover, it is only characteristic of probabilistic assessment of one's own successes and failures, and reassessment of random events is almost invisible (Schneider, 1981).

The history of the phenomenon of ambiguity

Summing up some results, the above data from various studies prove that uncertainty motivates human behavior, but it is one of several motivational factors, that has contributed to the existence of many motivational theories. For example, the information model reduces the influence of the motivation to minimize ambiguity related to the effectiveness of one's actions, while the risk choice model is influenced by the motivation to maximize self-esteem. According to the attribution model, a person tends to choose tasks for which the decision belongs to him.

Uncertainty has become an integral part of the modern world. The development of technologies and the growth of innovations aimed at establishing reliability and increasing the security of life, at the same time, increase the diversity of possibilities, which in turn leads to the emergence of ambiguity.

The latter is recognized as a subject to be studied not only in psychology, but also in physics, mathematics, economics, biology and other sciences. Ambiguity as a phenomenon is encountered at all levels of human life: in everyday life, in interpersonal relations, in relations between groups, in decision-making situations in education and professional activities.

D.A.Leontiev, D.A.Osin E.G.Lukovitskaya (2016) show that a person's need for trust begins with religious extremist movements and ends with personal anxiety.

According to N.V.Kruglova, a person who is resistant to ambiguity can feel comfortable even in a state of high uncertainty. He can act effectively in an unfamiliar environment and often takes responsibility with a lack of information, is able to make deci-

sions without long doubts and without fear of failure. In exceptional cases, he can see the opportunity to develop and demonstrate his abilities and skills.

If a person cannot tolerate ambiguity, then he will tend to perceive particularly difficult situations as dangerous rather than new opportunities. A lack of information or its lack of clarity can cause discomfort to a person. People, who do not tolerate ambiguity feel better in a familiar environment and come close to achieve specific goals and simple tasks. The main sources of ambiguity intolerance can be: the novelty of the problem, the complexity of the problem, and the insolubility of the problem (Kruglova, 2009).

It should be noted that tolerance for something is different from tolerance for someone, in this case tolerance for ambiguity is determined by the socio-cultural and economic context of tolerance. G.A. According to Asmolov, the semantics of the term tolerance is determined by three different concepts, which are:

1. Stability, endurance (including adverse factors of the natural environment: cold, heat, noise, changes in light regime, time zones and its cataclysms, i.e. sudden changes: floods, droughts, earthquakes);
2. Tolerance;
3. Available tolerances. The translation spectrum of the English word tolerance (from the point of view of the psychological state of a person) is used in a very broad sense: acquired stability, tolerance to uncertainty, ethnic stability, the limit of human stability (tolerance), stress tolerance, tolerance to conflicts, behavioral deviations (Asmolov, 2000).

At the same time, as a result of the anti-epidemic measures and related changes (first of all, quarantine and isolation, in situations arised in relation to the sources of funds necessary for everyday life in the usual activities for people), loneliness, depression, addiction to alcohol, aggressiveness directed at oneself and others, suicidal behavior – contributing to the occurrence of situations such as behavior.

According to R.W. Norton (1975), the concept of « uncertainty » can be described by 8 main categories:

- multiple judgments;
- inaccuracy, incompleteness, and fragmentation;
- probability;
- lack of structure;
- lack of information;
- variability;
- incompatibility and inconsistency;

- incomprehensible.

Depending on the research context, ambiguity can mean different phenomena. For example, T.V. Kornilova (2015) says that ambiguity is based on ambivalence and ambiguity, while other authors differ from the concept of «uncertainty», which considers future uncertainty or insufficient information (Grenier, 2005).

As noted by K. Stoycheva (2010), the introduction of the concept of «uncertainty tolerance» into the psychological apparatus was caused by the need to explain the peculiarities of a person's behavior in uncertain, ambiguous situations, in particular, a person's willingness to accept or avoid these situations.

In order to reveal the content and structure of the studied phenomenon, it is better to look at the history of its formation.

More attempts have been made not to produce a single description of the phenomenon of uncertainty, but to consider human behavior in similar situations. A concept that describes a person's attitude to uncertainty is considered to be the concept of ambiguity to tolerance.

The phenomenon of uncertainty not only has different definitions, but also is considered in different contexts and conceptual systems. Therefore, an important task is to reveal the meaning that a person puts into the concept of uncertainty.

A person's need to overcome uncertainty is considered within the framework of meaning preservation model, and it is shown that in case of violation of his semantic logic, compensatory mechanisms of confirmation of his meaning are activated in other spheres. The French philosopher Alain Badiou (2013) introduced the concept of «preparation for an event», which describes a position of openness to new possibilities and uncertainty. According to E.T. Sokolova (2015), four negative and one positive reactions to situations of uncertainty are distinguished within the framework of clinical psychology. Negative types of reactions include intolerable anxiety, feelings of inconsistency and confusion, lack of access to internal resources, manic states, and lack of inhibitory standards. The positive type refers to the experience of interest, excitement and joy. A number of studies have examined the relationship between attitudes toward uncertainty and personal characteristics. For example, S. Maddi (2005) emphasized readiness to act in uncertain situations as a necessary component of maintaining mental health within the framework of his vitality theory.

Usually, the term ambiguity is considered in the context of the term ambiguity tolerance. In addition,

researchers distinguish behavioral manifestations of low or high levels of uncertainty tolerance. For example, intolerance is the inability to imagine positive and negative symptoms for a person, tendency to dichotous assessment of the environment, dogmatism, rigidity, aggressiveness, etc (Frenkel-Brunswik, 1949; Bochner, 1965). High levels of tolerance for ambiguity are associated with curiosity, awareness, life satisfaction, extroversion, and other positive characteristics (Furnham, 2013).

According to E. Frenkel-Brunswick, the term «Tolerance of uncertainty» began its history of development in the issue of ethnic stereotypes (Frenkel-Brunswik, 1949). Further, the question arises as to how important this characteristic is for a person or whether it is activated, only when perceiving certain objects. According to the additional research, ambiguity tolerance/intolerance has been considered in authoritarian personality theory (Adorno, 1950). In order to move away from the political content and return the phenomenon to psychological characteristics, S. Badner described 3 main features of the unknown situation: novelty, complexity, undecidability (Budner, 1962). In general, since he defined intolerance of ambiguity as a method of perceiving unknown situations as a threat, S. Badner outlined a number of criteria for individual perception of danger, which described the phenomenological and immediate reactions of a person to a situation of ambiguity: phenomenological submission (experience of discomfort), phenomenological denial (suppression), immediate submission (avoidance), immediate negation (destructive or reconstructive activity).

Also, S. Badner showed the positive pole of experiencing unknown situations – tolerance to ambiguity. Based on the work carried out, S. Bochner (1965) recognized two main characteristics of ambiguity intolerance: firstly, a negative reaction to uncertain situations affects emotional and cognitive levels, including cognitive styles, social attitudes and interpersonal behavior; second, people with intolerant behavior in case of uncertainty show similar behavior in the perception of objects.

The next transitional stage in the study of ambiguity tolerance is related to the study of the phenomenon as a dynamic characteristic. If previously the attitude to the situation of uncertainty was taken as a stable independent variable, then at the beginning of the 2000s we will talk about the possibility of personality development айтамыз (Deroma, 2003). At the same time, a number of researchers found that the level of tolerance for uncertainty decreased

with increasing age of respondents, and respondents showed an increase in conservative attitudes and a greater orientation to stability (Kajs, 2010).

According to D. Kahneman, P. Slovik and A. Tversky (2005), the stability of opinion is affected by the skill of interpretation, in particular, a person with a highly developed ability to interpret can reconcile many conflicting facts and new evidence without changing his position. The same topic includes heuristics, that is, knowledge gained through experience. D. Kahneman and A. Tversky call them «mental traps» because they can lead a person to make the wrong decision. It is possible that the main feature of heuristics is to reduce human effort and simplify cognitive processes by referring to existing schemes.

According to N.Taleb, the main drawback of the theory of D.Kahneman and A. Tversky is defined in its consideration of the aspect of ambiguity (Taleb, 2013). In their works, the authors focus their research on risk situations, probability measurement and statistical calculations. N.Taleb in his famous work «Black Swan» describes the infinite ambiguity in which statistics and past experience cannot be applied.

An interesting approach to an issue of behavior under ambiguity can be related to the concept of human intellectual and personal potential. It is determined by the fact that the intellectual and personal characteristics of a person form a single mechanism of human decision-making by overcoming ambiguity (Tolmen, 1951). However, intellectual and personal potential is only a condition and does not completely determine the choice, so the highest level in decision-making is only the self-awareness of an individual.

According to K.I. Kornev (2006), the phenomenon of uncertainty is mixed with the concept of a problem situation as a special task. Uncertainty situations differ from problem situations not only in their important characteristics, but also in their impact on a person. Uncertainty hinders a person's ability to evaluate and predict a likely outcome. This leads to the fact that a person is not able to use a coping strategy to overcome a stressful event, that can be used to deal with the intended problem situation. As V.A. Bodrov (1996) said that in case of constantly changing situations, the most effective behavior is to search for information about the available situation, but in practice, a person begins to be guided not by problem-oriented strategies of struggle, but by emotional-oriented reactions.

One of the difficulties in studying a person's attitude to ambiguity depends on his personal un-

derstanding. If the researcher presents his own standardized version of uncertainty, then he may not meet the criterion of an uncertain situation in the subject, but if a person is asked to describe a situation of uncertainty independently from his own experience, then he will face difficulties in comparing the obtained results in a wide sample.

The locus of ambiguity experience is reflected in all theories that tend to consider this phenomenon as an experience inside a person or as something happening externally.

As per N.V. Kruglova (2009), a person who is tolerant of ambiguity can feel comfortable even in a state of high ambiguity. He is able to act effectively in an unfamiliar environment and often takes responsibility when there is a lack of information, is able to make decisions without long doubts and without fear of failure. In an exceptional situation, he can see the opportunity to develop and demonstrate his abilities and skills.

If a person is not able to tolerate ambiguity, then he will tend to perceive particularly difficult situations as dangerous rather than new opportunities. A lack of information or its lack of clarity can cause discomfort to a person. People who do not tolerate ambiguity feel better in a familiar environment and are closer to achieving clear goals and simple tasks. The main sources of ambiguity intolerance can be: the novelty of the problem, the complexity of the problem, and the insolubility of the problem.

There is a lot of modern research on this topic.

For example, S.Petrocchi, P. Iannello, G. Ongaro et al. (2022) aimed to test a relational model to identify the determinants of stress caused by Covid-19 lockdown, finding that exposure to Covid-19 was positively related to anxiety and health information seeking, and that tolerance for ambiguity was directly related to distress.

According to the results of researches by the scientists like N.I. Pogorilska, R.Y. Synelnykov B.I. Palamar, S.V. Tukaiev & L.L. Nezhyva (2022) the vast majority of respondents perceive the pandemic as a dangerous, uncertain situation and make hasty decisions based on polar judgments, react with anxiety, try to avoid uncertainty, tend to give up unusual things. There are negative consequences of their behavior (loss of time management skills, laziness), which indicate that the anxiety factor is directly related to the sources of general intolerance.

At the same time, as a result of the anti-epidemic measures and related changes (first of all, quarantine and isolation, in the usual activities for people in relation to sources of funds necessary for everyday

life) loneliness, depression, addiction to alcohol, aggressiveness directed at yourself and others, suicidal behavior caused to contribute to the occurrence of such situations.

Tolerance to ambiguity as an individual trait of a person

We may not be mistaken to say that Covid-19 pandemic period is accompanied by constant ambiguity. At the moment, people around the world may not be able to say exactly what things are waiting for their lives in the near future. Since the beginning of pandemic, a lack of reliable information about the disease, treatment and methods of its prevention, medical possibilities is becoming more complicated, moreover a lot of information, which is not always reliable is distributed through the mass media and social networks. As a result, it is quite possible that many people feel fear and panic due to uncertainty of the possibility of continuing their work. Certainly, the degree of our fear and panic get stabilized and characterize the danger of the situation we face. As psychotherapist, associate professor of Northwestern State Medical University after I.I.Mechnikov, the Chairman of the Association of cognitive behavioral psychotherapy D. Kovpak (2020) has concluded that pandemic would have ended one day and how we would come out of it depends not on its duration, but directly on us. Pandemic and a forced self-isolation can further contribute to an acute and a chronic stress, a formation of post-traumatic stress, sleep disorders and psychosomatic reactions, increased anxiety and depression, anger and aggression directed at a person himself and the external environment.

What we can see from this, in a state of ambiguity, people tend to choose the most negative scenario. A human psyche «does not like» to be tolerant of ambiguity. The strategic goal of its adaptation is to be ready for any threat. Therefore, if you have experienced high anxiety during pandemic, it means to be a normal state.

Anxiety is a natural emotion. Anxiety is more common among people with a low threshold of sensitivity to stress, who can react faster to any stimulus. Another characteristic feature of people with high anxiety is a low tolerance for ambiguity. It is difficult for a modern person to accept the idea that not everything can be controlled. As a result, anxiety and fear arise as a result of ambiguity, and would interfere a person from being developed.

Man is a being in constant development and formation. No matter what kind of stress he endures, he

changes from one state to another. Survival requires constant development and endless change.

According to Robert Leahy, a well-known psychotherapist from New York, head of the American Institute of cognitive therapy».. we are all trapped in an «international trauma trap» where everyone feels that their life or the lives of the beloved ones are in danger. «When we are concerned, we tend to show ambiguity as a negative outcome. But ambiguity is a neutral world – we can not predict what will happen» (2009).

A person's behavior during a pandemic is often determined by their ability to take responsibility for their decisions. In ambiguous situations, transferring responsibility to another person, a lack of confidence in independent decision-making and putting off the decision, or decision-making based on emotional rather than rational logic, is becoming more complicated. However, there is no doubt that a person's behavior is significantly influenced by his belief in the effectiveness of his actions, because in a state of ambiguity, it is natural for a person to feel different levels of confidence-distrust states.

Although people experience a wide spectrum of negative emotions, from discomfort to panic, ambiguity is one of the most common phenomena in life. It is a normal situation, because the implementation of any action is connected with the limitation of ambiguity; any goal, any choice, is based on turning uncertainty into confidence. Life itself always creates ambiguity.

Ambiguity and confidence do not contradict each other, on the contrary, they complement each other. Ambiguity tolerance as an individual quality of a person is the acceptance of ambiguity as the norm of life, which creatively transforms the surrounding reality into subjective confidence.

A certain degree of tolerance for ambiguity indicates the ability to overcome anxiety in achieving a personal maturity, stability, and integrity. The best way to deal with the stress caused by ambiguity is to recognize that it exists.

Conclusion

The results of the analysis show the heterogeneity of ambiguity design with a multifaceted structure. As for the ways of coping with uncertainty, they coincide with many described ways of coping with difficult or critical situations, although certain differences are apparent. The theoretical analysis allows us to take a new look at the issue of individual differences in relation to ambiguity.

The World Health Organization is still reporting promising positive changes not due to indifferent attitude to COVID-19 situation. All over the world, different measures are being taken in different countries, focusing on maintaining physical and mental health, but not losing optimism. Such measures are the key to psychological stability, so it is important that people solve them together.

The fact that people take care of each other, express social and emotional support is one of the most important qualities of their nature. Perhaps we are not mistaken to say that although, Covid-19 epidemic has disrupted the usual way of life, it has opened up new opportunities for some people. People were able to communicate with each other by phone and video communication, have understood that each person has their own psychological needs, show more care and sensitivity to our loved ones.

References

- Frenkel-Brunswik E., Levinson D. J., Sanford R. N. & Adorno T. W. (2019) The authoritarian personality. Verso Books. <http://public.eblib.com/choice/PublicFullRecord.aspx?p=6071120>.
- Andersen S. M. & Schwartz A. H. (1992) Intolerance of ambiguity and depression: A cognitive vulnerability factor linked to hopelessness. *Social Cognition*, no 10 (3), pp. 271-298. [DOI.org/10.1521/soco.1992.10.3.271](https://doi.org/10.1521/soco.1992.10.3.271)
- Asmolov A.G. (2000) Na puti k tolerantnomu soznaniju [On the way to a tolerant consciousness]. M.: Smysl, 255 p. [Users/User/Downloads/tolerance.pdf](#). – (In Russian)
- Badiou A. (2013) Filosofija i sobytie [Philosophy and Event]. M.: Institute of General Humanitarian Research, 192 p. [Users/User/Downloads/badyu_a_filosofiya_i_sobytie.pdf](#). (In Russian)
- Berlyne D.E. (1960) Conflict, Arousal and Curiosity. N.Y.
- Berlyne D.E. (1966) Ljuboznatel'nost' i poisk informacii [Curiosity and information search]. *Voprosy Psychologii*, no 4, pp. 54-60. (In Russian)
- Bochner S. (1965) Defining intolerance of ambiguity. *Psychologist Record*, no 15, pp. 393-400.
- Bodrov V.A. (1996) Kognitivnye processy i psihologicheskij stress [Cognitive processes and psychological stress]. *Psychological Journal*, no 17 (4), pp. 64-74. (In Russian)
- Bruner J.S. (1967) A study of thinking. Goodnow J.J. Science Editions. N.Y.
- Budner S. (1962) Intolerance of Ambiguity as a Personality Variable. *Journal of Personality*, no 30, pp. 29-50.
- Burtlett F.C. (1932) Remembering. Cambridge, Cambridge University Press.
- Deroma V., Martin K., Kessler M.L. (2003) The Relationship between tolerance for ambiguity and need for course structure. *Journal of Instructional Psychology*, no 30 (2), pp. 104-109.
- Dilthey W. (2001) The Formation of the Historical World in the Human. Cambridge: Cambridge University Press, 452 p.
- Festinger L. A. (1957) Theory of cognitive dissonance. Evanston, IL: Row Peterson, 313 p.
- Fiske D.W. and Maddi S.R. (1961) Functions of varied experience. Homewood. Ill.: Dorsey.
- Frenkel-Brunswik E. (1949) Tolerance towards ambiguity as a personality variable. *American Psychologist*, no 3, 268 p.
- Furnham A., Marks J. (2013) Tolerance of ambiguity: a review of the recent literature. *Psychology*, no 4 (9), pp. 717-728.
- Grenier S., Barrette A.M., Ladouceur R. (2005) Intolerance of uncertainty and intolerance of ambiguity: similarities and differences. *Personality and Individual Differences*, no 39 (3), pp 593-600.
- Kagan J. (1956) The measurement of overt aggression from fantasy. *Journal of Abnormal and Social*, 52 p.
- Kajis L.T., McCollum D.L. (2010) Dealing with ambiguity: assessment of tolerance for ambiguity in the context of school leadership. *Educational Leadership*, no 14, pp 77-91.
- Kaneman D., Slovick P., Tverski A. (2005) Prinjatie reshenij v neopredelennosti: Pravila i predubezhdenija [Decision-making in Uncertainty: Rules and Biases]. Kharkiv: Publishing House Institute of Applied Psychology Humanitarian Center.
- Kitaev-Smyk L.A. (1983) Psihologija stressa [Psychology of stress]. M., pp. 368. (In Russian)
- Kornilova T.V. (2015) Princip neopredelennosti v psihologii vybora i riska [The principle of uncertainty in the psychology of choice and risk]. *Psychological research*, no 8 (40), pp. 11. (In Russian)
- Kruglova N.V. (2009) Aktualizacija tolerantnosti k neopredelennosti v jepohu krizisa [Actualization of tolerance to uncertainty in the era of crisis]. Izvestiya RSPU named after A.I.Herzen, July, no 110, pp. 298-304. (In Russian)
- Kornev K.I. (2006) Specifika kopinja v uslovijah neopredelennosti [The specifics of coping in conditions of uncertainty]. Collection of materials of the All-Russian Conference. May 18-19. Novosibirsk, pp. 24-35. (In Russian)
- Kovpak D. (2020) Krizis i pandemija – jeto ne tol'ko opasnost', no i vozmozhnost' [Crisis and pandemic are not only a danger, but also an opportunity]. <https://vk.com/@psihologsh-dmitrii-kovpak-krizis-i-pandemiya-eto-ne-tolko-opasnost-no-i>
- Leont'ev D.A., Osin E.N., Lukovickaya E.G. (2016) Diagnostika tolerantnosti k neopredelennosti: Shkaly D. Maklejna [Diagnostics of tolerance to uncertainty: D. McLane scales]. M.: Smysl. (In Russian)
- Leahy R.L. (2006) The Worry Cure. Stop worrying and start living. Paperback, pp. 231-249.
- Maddi S. (2005) Smysloobrazovanie v processah prinjatija reshenija [Meaning formation in decision-making processes]. *Psychological Journal*, no 26 (6), pp. 87-101.

- Norton R.W. (1975) Measure of ambiguity tolerance. *Journal of Personality Assessment*, no 39 (6), pp. 607-619.
- Petrocchi S., Iannello P., Ongaro G. et al. (2022) The interplay between risk and protective factors during the initial height of the COVID-19 crisis in Italy: The role of risk aversion and intolerance of ambiguity on distress. *Curr Psychol*, no 41, pp. 437–448. Doi.org/10.1007/s12144-021-01601-1
- Pogorilska N. I., Synelnykov R. Y., Palamar B. I., Tukaiev S. V., & Nezhyva L. L. (2021) Features of psychological experiences in severe quarantine during the covid-19 pandemic: the role of tolerance for uncertainty. *Wiadomosci Lekarskie* (Warsaw, Poland: 1960), no 74(6), pp. 1312-1316. Doi:10.36740/wlek202106104
- Schneider K., Heckhausen H. (1981) Subjective uncertainty and task preference. In: H.I.Day(ed.). *Advances in Intrinsic Motivation and Aesthetics*. N.Y.
- Sokolova E.T. (2015) *Klinicheskaja psihologija utraty Ja* [Clinical Psychology of Self-loss]. M.: Smysl. (In Russian)
- Stoycheva K. (2010) Tolerance for ambiguity, creativity, and personality. *Bulgarian Journal of Psychology* (SEERCP 2009 Conference Papers, Part Two), vol.1, no 4, pp.178-188.
- Taleb N. (2013) *Chernyj lebed'*. Pod znakom nepredskazuemosti [The black swan. Under the sign of unpredictability]. M.: KoLibri. (In Russian)
- Tolmen E.C. (1951) A psychological model. In: *Toward a General theory of Action*, eds T. Parsons and E.A. Shils, Harvard University Press, Massachusetts, pp. 279-361.
- Vernon M. D. (1952.) A further study of visual perception. Cambridge University.
- Zeigarnik B.V. (1981) *Teorija linnosti K. Levina* [K. Levin 's theory of personality]. M.: MGU, 117 p. (In Russian)

Литература

- Frenkel-Brunswik E. Levinson D. J. Sanford R. N. & Adorno T. W. The authoritarian personality. Verso Books, 2019. <http://public.eblib.com/choice/PublicFullRecord.aspx?p=6071120>.
- Andersen S. M., & Schwartz A. H. Intolerance of ambiguity and depression: A cognitive vulnerability factor linked to hopelessness // *Social Cognition*. – 1992. – №10 (3). – P. 271-298. <https://doi.org/10.1521/soco.1992.10.3.271>
- Асмолов А. Г. Толерантность от утопии к реальности [Текст] / А.Г. Асмолов // На пути к толерантному сознанию. – М., 2000. – С. 255. Users/User/Downloads/tolerance.pdf
- Бадью А. Философия и событие. – М.: Институт Общегуманитарных Исследований, 2013 – С.192. Users/User/Downloads/badyu_a_filosofiya_i_sobytie.pdf
- Berlyne D.E. Conflict, Arousal and Curiosity. – N.Y., 1960.
- Берлайн Д.Е. Любознательность и поиск информации // *Вопросы психологии*. – 1966. – №3. – С. 54-60.
- Bochner S. Defining intolerance of ambiguity. *Psychologist Record*. – 1965. – №15. – P. 393-400.
- Бодров В.А. Когнитивные процессы и психологический стресс // *Психологический журнал*. – 1996. – №17 (4). – С.64-74.
- Bruner J.S. A study of thinking. Goodnow J.J. Science Editions. – N.Y., 1967.
- Budner S. Intolerance of Ambiguity as a Personality Variable // *Journal of Personality*. – 1962. – №30. – P. 29-50.
- Burtlett F.C. Remembering. – Cambridge: Cambridge University Press, 1932.
- Deroma V., Martin K., Kessler M.L. The Relationship between tolerance for ambiguity and need for course structure // *Journal of Instructional Psychology*. – 2003. – №30 (2). – С.104-109.
- Dilthey W. The Formation of the Historical World in the Human. – Cambridge: Cambridge University Press, 2001. – 452 p.
- Festinger L. A. Theory of cognitive dissonance. – Evanston, IL: Row Peterson, 1957. – 313 p.
- Fiske D.W. and Maddi S.R. Functions of varied experience. – Homewood: Dorsey. – 196 p.
- Frenkel-Brunswik E. Tolerance towards ambiguity as a personality variable // *American Psychologist*. – 1949. – №3. – P. 268.
- Furnham A., Marks J. Tolerance of ambiguity: a review of the recent literature // *Psychology*. – 2013. – №4 (9). – P. 717-728.
- Grenier S., Barrette A.M., Ladouceur R. Intolerance of uncertainty and intolerance of ambiguity: similarities and differences // *Personality and Individual Differences*. – 2005. – №39 (3). – P. 593-600.
- Kagan J. The measurement of overt aggression from fantasy// *Journal of Abnormal and Social Psychology*. – 1956. – № 52.
- Kajis L.T., McCollum D.L. Dealing with ambiguity: assessment of tolerance for ambiguity in the context of school leadership // *Educational Leadership*. – 2010. – №4. – P.77-91.
- Канеман Д., Словик П., Тверски А. Принятие решений в неопределенности: Правила и предубеждения. Харьков: Издательство Института прикладной психологии «Гуманитарный Центр», 2005.
- Китаев-Смыл Л.А. Психология стресса. – М., 1983. – 368 с.
- Корпилова Т.В. Принцип неопределенности в психологии выбора и риска // *Психологические исследования*. – 2015. – №8 (40) – С.11.
- Круглова Н.В. Актуализация толерантности к неопределенности в эпоху кризиса // «Известия РГПУ им. А.И.Герцена» – 2009. – № 110. – С. 298-304.
- Корнев К.И. Специфика копинга в условиях неопределенности. В кн.: Человек в условиях неопределенности // *Сборник материалов Всероссийской конференции. 18-19 мая 2006.* – Новосибирск. – С. 24-35.
- Ковпак Д. Кризис и пандемия – это не только опасность, но и возможность. –2020<https://vk.com/@psihologsh-dmitrii-kovpak-krizis-i-pandemiya-eto-ne-tolko-opasnost-no-i>

- Леонтьев Д.А., Осин Е.Н., Луковицкая Е.Г. Диагностика толерантности к неопределенности: Шкалы Д. Маклейна. – М.: Смысл, 2016.
- Leahy R.L. The Worry Cure. Stop worrying and start living. – N.-Y.: Piatkus. Продолжение. Начало: Развитие личности. – 2009. – №1. – С. 206-232; – №2. – С. 231-249.
- Мадди С. Смыслообразование в процессах принятия решения // Психологический журнал. – 2005. – №26 (6) – С. 87-101.
- Norton R.W. Measure of ambiguity tolerance. Journal of Personality Assessment. – 1975. – №39 (6) – С. 607-619.
- Petrocchi S., Iannello P., Ongaro G. et al. The interplay between risk and protective factors during the initial height of the COVID-19 crisis in Italy: The role of risk aversion and intolerance of ambiguity on distress // Curr Psychol. – 2022. – №41. – P. 437-448. Doi.org/10.1007/s12144-021-01601-1
- Pogorilska N. I., Synelnykov R. Y., Palamar B. I., Tukaiev S.V., & Nezhyva L.L. Features of psychological experience. – Warsaw, Poland. – 2021. – №74(6). – P. 1312-1316. Doi:10.36740/wlek202106104
- Schneider K., Heckhausen H. Subjective uncertainty and task preference // In: H.I.Day (ed.). Advances in Intrinsic Motivation and Aesthetics. – N.Y., 1981.
- Sokolova E.T. Клиническая психология утраты Я. – М.: Смысл, 2015.
- Stoycheva K. Tolerance for ambiguity, creativity, and personality // Bulgarian Journal of Psychology (SEERCP 2009 Conference Papers, Part Two. – 2010. – Vol.1-4. – P. 178-188.
- Taleb N. Черный лебедь. Под знаком непредсказуемости. – М.: КоЛибри, 2013.
- Tolmen E.C. A psychological model. In: Toward a General theory of Action, eds T. Parsons and E.A. Shils. – Harvard University Press, Massachusetts, 1951. – P. 279-361.
- Vernon M. D. A further study of visual perception. – Cambridge University, 1952.
- Зейгерник Б.В. Теория личности К. Левина. – М.: МГУ, 1981. – 117 с.

П.Б. Дауткалиева^{1*}, Т.В. Черникова², И.К. Аманова³

¹Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, Қазақстан, Алматы қ.

²Волгоград мемлекеттік әлеуметтік-педагогикалық университеті, Ресей, Волгоград қ.

³«Тұран» университеті, Қазақстан, Алматы қ.

*email: pdautkaliева@mail.ru

ЖОҒАРЫ ОҚУ ОРНЫНДАҒЫ ОҚЫТУ ПРОЦЕСІНДЕ ПЕДАГОГИКАЛЫҚ МАМАНДЫҚ СТУДЕНТТЕРІНІҢ КӘСІБІ МОТИВАЦИЯСЫН ҚАЛЫПТАСТАЫРУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Мақалада жоғары оқу орнындағы оқыту процесінде педагогикалық мамандық студенттерінің кәсіби мотивациясын қалыптастыру ерекшеліктерін эксперименттік зерттеу нәтижелері ұсынылған. Педагогикалық мамандық студенттерінің қалыптасқан кәсіби мотивациясы рухани және адамгершілік құндылықтарының тұрақты жүйесі бар құзыретті, мобильді, жауапты болашақ мектеп мұғалімін қалыптастырады. Педагогикалық мамандық студенттерінің кәсіби мотивациясын қалыптастыру – диагностика, талдау мен дамыту өдістерін қажет ететін психологиялық-педагогикалық процесс.

Зерттеуіміздің мақсаты – педагогикалық мамандық студенттерінің кәсіби мотивациясын қалыптастыру моделі мен бағдарламасын жасап, кәсіби мотивацияны қалыптастырудың психологиялық-педагогикалық шарттарын анықтау. Педагогикалық мамандық студенттерінің педагогикалық шарттары: сыртқы (іс-әрекеттің белсендері) және ішкі (өзінің қабілеттерін, кәсіби жетілу мотивациясын, студенттің ішкі кәсіби болмысын жете үғыну; шығармашылық белсенделік, кәсіби өзін-өзі жетілдіруге дайындық) теориялық түрғыдан анықталды.

Зерттеудің практикалық маңыздылығы – зерттеу нәтижелері педагогикалық мамандық студенттерінің кәсіби мотивациясын диагностикалау мен түзету үшін, мотивациялық тренинг бағдарламасын оқу сабактарын өткізу кезінде пайдалануға болады.

Педагогикалық мамандық студенттерінің кәсіби мотивациясын қалыптастыру мақсатында кәсіби мотивацияны қалыптастырудың моделі мен бағдарламасы жасалып, қалыптастырушы эксперимент түрінде оқу үдерісіне енгізілді. Эксперименттік топ студенттерінің оқу-кәсіби іс-әрекеттің тиімділігін арттыру, студенттердің кәсіби мотивациясын қалыптастыру, педагогикалық мамандық студенттерінің кәсіби дамуын жетілдірудің маңызды тетіктерінің бірі деп айтуда мүмкіндік береді.

Түйін сөздер: кәсіби мотивация, өзін-өзі үйімдастыру, психологиялық-педагогикалық жағдайлар, модель, мотивация құрылымы.

P.B. Dautkaliyeva^{1*}, T.V. Chernikova², I.K. Amanova³

¹Abai Kazakh National Pedagogical University, Kazakhstan, Almaty

²Volgograd State Socio-Pedagogical University, Russia, Volgograd

³Turan University, Kazakhstan, Almaty

*e-mail: pdautkaliyeva@mail.ru

Peculiarities of formation of professional motivation of students of pedagogical specialties in the educational process at higher educational institution

The article presents the results of an experimental study of the features of the formation of professional motivation of students of the pedagogical profession in the process of studying at a university. The formed professional motivation of students of pedagogical specialties forms a competent, mobile, responsible future school teacher with a stable system of spiritual and moral values. The formation of professional motivation of students of pedagogical specialties is a psychological and pedagogical process that requires methods of diagnosis, analysis and development.

The purpose of our research is to develop a model and program for the formation of professional motivation of students of pedagogical specialties and to determine the psychological and pedagogical conditions for the formation of professional motivation.

The pedagogical conditions of students of pedagogical specialties are theoretically determined: external (activation of activity) and internal (awareness of their own abilities, motivation for professional maturation, internal professional identity of the student; creative activity, readiness for professional self-

improvement). The practical significance of the study lies in the fact that the results of the study can be used to diagnose and correct the professional motivation of students of pedagogical specialties, motivational training programs during training sessions. In order to form the professional motivation of students of pedagogical specialties, a model and a program for the formation of professional motivation in the form of a formative experiment have been developed and introduced into the educational process. Improving the efficiency of educational and professional activities of students of the experimental group, the formation of professional motivation of students, allows us to talk about one of the most important mechanisms for improving the professional development of students of pedagogical specialties.

Key words: pedagogical specialty, professional motivation, self-organization, psychological and pedagogical conditions, model, motivation structure.

П.Б. Дауткалиева^{1*}, Т.В. Черникова², И.К. Аманова³

¹Казахский национальный педагогический университет имени Абая, Казахстан, г. Алматы

²Волгоградский государственный социально-педагогический университет, Россия, г. Волгоград

³Университет Туран, Казахстан, г. Алматы

*e-mail: pdautkalieva@mail.ru

Особенности формирования профессиональной мотивации студентов педагогических специальностей в образовательном процессе в вузе

В статье представлены результаты экспериментального исследования особенностей формирования профессиональной мотивации студентов педагогической профессии в процессе обучения в вузе. Сформированная профессиональная мотивация студентов педагогических специальностей формирует компетентного, мобильного, ответственного будущего школьного учителя со стабильной системой духовно-нравственных ценностей. Формирование профессиональной мотивации студентов педагогических специальностей является психолого-педагогическим процессом, требующим использования методов диагностики, анализа и развития.

Целью нашего исследования является разработка модели и программы формирования профессиональной мотивации студентов педагогических специальностей и определение психолого-педагогических условий формирования профессиональной мотивации.

Теоретически определены педагогические условия студентов педагогических специальностей: внешние (активизация деятельности) и внутренние (осознание собственных способностей, мотивации профессионального созревания, внутренней профессиональной идентичности студента; творческая активность, готовность к профессиональному самосовершенствованию).

Практическая значимость исследования заключается в том, что результаты исследования могут быть использованы для диагностики и коррекции профессиональной мотивации студентов педагогических специальностей, программы мотивационного тренинга при проведении учебных занятий. С целью формирования профессиональной мотивации студентов педагогических специальностей разработаны и внедрены в учебный процесс модель и программа формирования профессиональной мотивации в виде формирующего эксперимента. Повышение эффективности учебно-профессиональной деятельности студентов экспериментальной группы и формирование профессиональной мотивации студентов позволяют говорить об одном из важнейших механизмов совершенствования профессионального развития студентов педагогических специальностей.

Ключевые слова: педагогическая специальность, профессиональная мотивация, самоорганизация, психолого-педагогические условия, модель, структура мотивации.

Кіріспе

Педагогикалық мамандық студенттерінің қалыптасқан кәсіби мотивациясы рухани және адамгершілік құндылықтарының түрақты жүйесі бар күзыретті, мобильді, жауапты болашақ мектеп педагогын қалыптастыруға ықпал етеді.

Педагогикалық мамандық студенттерінің кәсіби мотивациясын қалыптастыру бұл арнайы, ғылыми негізделген диагностика, талдау мен дамыту әдістерін қажет ететін психологиялық-педагогикалық процесс.

Жоғары оқу орнындағы кәсіби мотивацияның динамикасы бүкіл оқу кезеңін үш кезеңге бөледі.

Бірінші кезең студенттердің бірінші курста оқу кезеңін қамтиды және студенттердің оқу қызметін басқаратын мотивтер ретінде әрекет ететін кәсіби және оқу құндылықтарының жоғары деңгейлік көрсеткіштерімен сипатталады. Бірінші кезеңде бірінші курс студенттерінің оқу жаттығуларының кәсіби құндылықтары біршама идеализацияланған және жеке мағынадан ғөрі олардың әлеуметтік маңыздылығын түсінуге

негізделген және бүкіл ынталандыру жүйесі өлі де тұтас иерархиялық құрылым құрмайды.

Екінші кезең екінші және үшінші курстарды қамтиды және мотивациялық компоненттердің қарқындылығының жалпы төмендеуімен сипатталады, кәсіби және танымдық мотивтер екінші және үшінші курс студенттерінің оқу іс-әрекетін басқаруды токтатады.

Үшінші кезең төртінші және бесінші курстарды қамтиды, осы кезеңде хабардарлық және интеграция дәрежесі-олардың жинақталу деңгейі бойынша құрылымдалған бірыңғай тұтас жүйеге оқытуды ынталандырудың әртүрлі нысандары өседі.

1. Біздің диссертациялық зерттеуімізде Э.С. Чугуновтың кәсіби мотивацияның сапалық сипаттамаларына сүйендік: (Чугунова, 1985: 73-86).

1) Кәсіби қызметтің мазмұнына, ондағы шығармашылыққа, іске сайлау белсенділігіне, талаптардың тұрақты жоғары деңгейіне бағдарлану байқалатын доминантты сипат.

2) қызметтің мән-жайларға тәуелділігі, сыртқы факторларға (жалақысына, тұрғылықты жеріне) бағдарлануы, орындаушылық қызметі байқалатын ахуалдық сипатты қамтиды.

3) қоршаған ортаға тәуелділік, эмоционалды тұрақсыздық, ыңғайсыздық байқалатын конформистік сипат.

Кәсіби мотивация үғымын зерделеу кезінде мотивациялық типтер мен олардың мағынасын қарастыру қажет.

Мотивациялық типтер – бұл жеке және кәсіби дамудың қозғауши күшіне айналу үшін адамның сыртқы және ішкі тенденцияларын байланыстырудың тән тәсілдері.

Мотивациялық сала студент тұлғасының кәсіби қалыптасу кезеңіндегі өзгерістерге ұшырайды.

Зерттеуде жоғары оқу орындарына тұсу себептері ерекше назар аударуды қажет етеді, өйткені алдымен университетке тұсу ниеті пайда болады, одан кейін мамандықты таңдау ойы қалыптасады.

Университетке тұсу себептері әртүрлі болуы мүмкін, бұл қобінесе қоғамдағы әлеуметтік-экономикалық және саяси өзгерістерге байланысты.

Біздің эксперименттік зерттеуімізде педагогикалық мамандықтағы студенттерге сауалнама жүргізу кезінде біз әртүрлі жауаптарды кездестірдік. Мәселен, психология-педагогикалық, тарих және филология факультеттерінің

студенттері үшін бірінші кезекте шығармашылық жұмыс пен өзін-өзі көрсету мүмкіндігінің мотиві, екінші орында – өз мамандығын заманауи және беделді деп танудың мотиві. Химия-биология және физика-математика факультеттерінде тандалған мамандықтың қоғам үшін пайдалы болу себептеріне артықшылық берілді. Бұл қобінесе отбасылық дәстүрлердің маңыздылығымен түсіндірлі, кейде мамандық таңдаудың себебі болашақ мамандықтың беделі деп аталды (Правоторов, 2004: 43-48).

Жастардың университеттердің психологиялық факультетіне тұсу себептерін қарастыра отырып, А.А. Бодалев әр түрлі мотивтерді анықтайды: талапкерлердің үштен бірі олар осы салада кәсіби маман бола алады деп санайды; оқуға түсушілердің шамамен 30 пайызы психологиялық білім алу арқылы өздерінің «комплекстерін» арылуға үміттеді; 15-17 пайызы міндетті түрде бітіру туралы дипломға ие болу керек деп санайды және психологиялық факультетте оқу басқа студенттерге қарағанда оңайырақ болады.; 9-11 пайызы басқа профильдегі факультеттерге тұсу кезінде сәтсіздікке үшірап, психология факультетіне түседі; қалғандары басқа себептермен психология факультетіне оқуға келеді (Бодалев, 1982: 200-2006).

Оқу мотивациясының қызметтілігін анализдеуде міндетті түрде басымырақ қозғаушысын анықтай келе, мотивациялық сферадағы адамның барлық құрылымын ескеру керек. Оқу қызметі әртүрлі қайнар көздеріне ие болуына қарай полимотивтік болып табылады. М.В. Матюхина оқу мотивациясының қайнар көзін үш мотивке тәуелді деп көрсетті:

- Ишкі – танымдық және әлеуметтік қажеттіліктер (әлеуметтік іс-әрекеттерге және жетістіктерге жету үмтүлікі);
- Сыртқы – қатысуышының өмірлік жағдайымен анықталады; оған талап, нәтижелілік, мүмкіншіліктер кіреді.

Жекешелік – қызығушылықтар, қажеттіліктер, нұсқаулар, өлшемдер және стереотиптер, сонымен қатар өзін-өзі кемелдендіруге үмтүлу, басқа қызмет түрлерінде өзін-өзі тануы (Матюхина, 1999: 359-364).

Оқу мотивациясында ішкі, сыртқы және жекешелік көздерінің әрекеттесуі оқыту қызметі мен оның нәтижесіне ықпал етеді. Бір қайнар көзінің болмауы оқу мотивіне немесе оның өзгеруіне алып келеді.

Студенттердің онды белсенді мотивациясын қалыптастыру үшін, міндетті түрде олардың

оқу мотив қозғалысын бақылау керек. Ол үшін міндетті түрде оқу процесінде студенттердің өз ойын, доминантты мотивін қалыптастыру керек. Сондықтан да, мотивация туралы мәселе студенттің оқу-танымдық жұмысының сапасының мәселесі.

«Оқытуши – оқушы» жүйесі арасында студент тек басқаратын нысан ғана емес, қызмет субъектісі екендігін ескеру керек, жоғары оқу орнындағы оқу жұмыстарына талдау жасауда біржактылық болуы мүмкін емес, оқу үрдісінің «технологиясына» назар аудара, мотиваци- яны да есепке алуымыз қажет. Әлеуметтікпсихологиялық зерттеу көрсеткендей, оқу жұмысындағы мотивация біржакты емес, ол студенттің жеке ойлау қабілетіне, топтың сипатына, студенттік топтың даму деңгейіне, нақты жағдайларға және т.б. байланысты. Бір жағынан, адамның тәртібінің мотивациясы, психологиялық құбылыс ретінде қарастырылып, әрқашанда көзқарас бейнелері, бағыт құндылығы, әлеуметтік қабаттардың орналасуы (топтың, жалпы) бәрінің өкілі жеке тұлға болып табылады (Иванов, 1987: 352-358).

Оқу жұмыстарындағы мотивацияны қарастырғанда, «мотив» сөзі «мақсат» және «қажеттілік» сөзімен тығыз байланысты. Адамның жеке тұлғасында олар бір-бірімен тығыз байланысты және «мотивациялық сала» атауын алды.

Әдебиеттерде «мотивациялық сала» термині мыналарды білдіреді: қажеттілік, қызығушылық, мақсат, міндеп, жақындық, нақтылық. П.М. Якобсон айтуынша: «Кең мағынада тәртіп мотивациясы сөзінің астарында – психологиялық сәттердің тұтастығы, олар адамның жүргіс тұрысымен анықталады».

Мотивация тұлға қалыптасуының барлық негізгі құрылымын анықтайды: бағыттылық, мінез, эмоция, қабілет, қызмет, психологиялық үрдіс. Ол тек бір қызметпен ғана тоқтап тұрмайды, басқа да жеке қырлармен тығыз байланысты. Сондықтан да, мотивацияны білу тек психологиялық аспект негізіндегі аясымен ғана шектелмейді, әлеуметтік және философиялық тараптарды да қамтиды. Философиялық аспект жеке қабілетті реттейтін, «механизмдер» құралы болып анықталады. Философиялық және әлеуметтік талдау аспектісі бір-бірімен ажырамастан байланысты. Ол әлеуметтік қатынас үрдісінде адамдардың мотив тәртібімен түсін-дірледі. Бұл қарымқатынас әлеуметтік қатынас деңгейімен ғана емес, қызметтің нәтижесімен анықталады. Философия және әлеуметтік аспект

негізінде талдау әлеуметтік – психологиялық аспект мәселелерін бөлу мүмкіндігін көрсетеді. Ол психологиялық және мотивация негіздерін жеке ашуды көздейді. Философиялық талдау аспектісі методологиялық талдау болып әлеуметтік-психологиялық мәселелерін оның қызығушылықтарын, қажеттілігін және қоғамдық талаптарын жекелей білуге үйретеді. Мотивацияның жеке және толық, нақты қырлары А.Н. Леонтьевтің енбегінде толық ашылды (Леонтьев, 1988: 160-165).

Қажеттілікті әртүрлі жолдар мен тәсілдермен алу тағы бар... Нақты жолмен, адам өзінің өмір тәжірибесінен алған нақты қажеттілікті қанағаттандыруы мүмкін» В.А. Якунин бұлай деген: «Қажеттіліктің болуы кез келген қызметте қажетті құрал, алайда, қажеттілік өздігінен нақты бағыт қызметтің беруге қауқарлы емес. Жұмыс бағытының жеке қозғаушысы, осы қажеттілікке жауапты құрал болып табылады» (Якунин, 1994: 155-160).

Қажеттілік құралы материалды немесе ерекше, сезіммен қабылдаймыз немесе ойлаймыз, біз ой жоспарын мотивтік жұмыстар деп атайды». Н.И. Мешковтың концепция негізінде біздің көзқарасымыз, мотив және ойлау арасындағы қатынас жатады. Адамның кез келген әрекеті бағыт-бағдар болып табылады, қарым-қатынас жеке және әрекет, мотив және мақсат арасындағы қатынастан пайда болады. Осыған байланысты, бір әрекет жекелей әрекетке байланысты әртүрлі мотивация құралады (Мешков, 1995: 184-190).

Бірқатар Қазақстандық ғалымдар студенттердің мотивациялық сферасына, оқыту барысындағы негізгі компоненттерге, кәсіби мотивацияның ерекшеліктеріне тоқталып кеткен.

Қазақстандық психологиялық ғылымда педагогикалық іс-әрекет мотивациясының қалыптасуы мен дамуын анықтайтын психологиялық факторларды зерттейтін зерттеулер бар. Болашақ мұғалімнің тұлғасының мотивациялық саласының даму деңгейі педагогикалық іс-әрекеттің тиімділігін анықтайтын диалогизм, өзіндік мағынаны түсінү, пәндиқ-рефлексивті қатынас, субъективті белсенділік және субъективті қатынас жағдайында қалыптасқан семантикалық формацияларға байланысты (Лекерова, 2016: 112-119).

Б.Д. Жигитбекова мотивациялық-семантикалық компоненттердің құрылымын өзгертудегі жалпы тенденцияларды және олардың оқу курсына байланысты басқа мотивтермен байланысын анықтады, яғни әр түрлі курс студентте-

рінде мотивациялық-семантикалық компонентте айырмашылықтар бар (Жигитбекова, 2003: 161-169).

А.А. Қасымжанова Денсаулық тәуекелімен байланысты кәсіби қызметті ынталандырудың ерекшеліктерін, тәуекелді субъективті бағалауды және өз денсаулығын қарастырды (Касымжанова, 2010: 24-26).

Ә.Ф. Зеер, кәсіби қызметке деген ынтасы бойынша студенттердің келесі түрлерін ажыратады:

Бірінші түрі – студенттер оң кәсіби мотивациямен сипатталады, ол таңдалған мамандықтың тұлғасының сәйкестік жағдайын білдіреді және басым, жетекші мотивтердің кәсіби қызмет мазмұнымен байланысын қамтиды.

Екінші түрі – студенттер өз мамандығын таңдаудағы белгісіздікпен сипатталады. Олар мамандыққа деген теріс көзқарас пен университетте оқуды жалғастыру және осы мамандық бойынша одан әрі жұмыс істеу перспективасы арасындағы ымыраға тән.

Студенттердің үшінші түрі мамандыққа теріс көзқараспен сипатталады. Олардың таңдау мотивациясы жоғары білімнің әлеуметтік құндылықтарына байланысты. Олар мамандық туралы әлсіз түсінікке ие. Мұнда жетекші мотив өзіне байланысты емес, оған байланысты әртүрлі жағдайларда қажеттілікті білдіреді (Зеер, 2003: 336).

А.А. Реан студенттердің оку іс-әрекетінің табыстылығына мотивацияның күші ғана емес, оның құрылымы да әсер ететінін атап өтті. Университеттің кәсіби дайындығының негізгі міндеті – студенттің танымдық мотивтерін мамандың кәсіби мотивтеріне айналдыру арқылы оку мотивациясының өзгеруі жүзеге асады.

Оку мотивациясының құрылымы, мазмұны мен формалары бойынша әртүрлі. Студенттер жақсы немесе нашар оқи алады, өйткені олар мамандық алғысы келеді немесе алғысы келмейді (кәсіби мотивация); жаңа білім алу және таным процесінің өзінен қанағаттану (танымдық мотивтер); жоғары табыс (прагматикалық мотивтер); қоғамға пайда әкелу (кен әлеуметтік мотивтер); өзін-өзі бекіту және болашакта қоғамда және белгілі бір жақын әлеуметтік ортада белгілі бір позицияға ие болу (әлеуметтік және жеке бедел мотивтері) және т.б. оку мотивациясының аталған түрлерінің әрқайсысы жалпы құрылымда басым немесе бағынышты мағынаға ие бола алады және сол арқылы оқытудағы жеке жетістіктердің бір неме-

се басқа деңгейін анықтай алады және олармен бірге оқытудың соңғы мақсаттарына жақындау дәрежесін анықтайды.

В.А. Якунин мен Н.И. Мешков «күшті» және «нашар оқитын» студенттер бір-бірінен ақылой деңгейі бойынша емес, оқу іс-әрекетін ынталандыру бойынша ерекшеленетінін анықтады. «Мықты» студенттерге ішкі мотивация тән болды: олар берік кәсіби білім мен практикалық дағыларды алуға бағытталған, мамандықты жоғары деңгейде игеруге тырысады. «Әлсіз» студенттер негізінен сыртқы, ситуациялық себептерді басшылыққа алады: нашар оқу үшін айыптаудан аулақ болу, стипендияны жоғалтпау және т.б. (Якунин, 1994: 155-160; Мешков, 1995: 184-190).

Студенттің жоғары дамыған мотивациялық саласы (мамандық таңдау туралы хабардар болу, өз саласының маманы болуға үмтүлу, өзін-өзі тану және т.б.) арналы қабілеттердің, талап етілетін білімнің, дағылардың жетіспеушілігін өтей алады. Алайда, кері бағытта компенсаторлық механизм жұмыс істемейді: қабілеттердің жоғары деңгейі тәмен мотивацияны өтей алмайды. Бұл оқу іс-әрекетінің маңызды факторы ретінде қабілеттің рөлін тәмемдептейді. А.А. Реан альянған мәліметтерді жоғары оку орындарына конкурстық іріктеу кезінде басым критерийлер талапкерлердің білімі мен қабілеттері болып табылатындығымен түсіндіреді. ЖОО-ға түскендердің жалпы зияткерлік қабілеттерінің шамамен бірдей деңгейі бар. Болашақта оку процесінде адамның университеттегі оку іс-әрекетіне ішкі ынталандыру жүйесі маңызды рөл атқара бастайды.

В.Н. Косырев, психологиялық факультет студенттерінің оку мотивациясын зерттеу кезінде іс жүзінде оку іс-әрекетінің мотивтері мен мамандық, оку орнын таңдау мотивтерін біріктірді. Бірнеше жыл бойы студенттер бір сұраққа жауап берді: «сізді мұнда не әкелді?», «сен не үшін оқисын?». Нәтижесінде студент-психологтардың мотивациясының мазмұнын көрсететін 25 түжіримнан тұратын тізімі алынды. Саралау процедурасын қолдана отырып, В.Н. Косырев психологиялық оку мотивациясының ете сәтті көрінісін алды: бірінші орындарды кәсіби қалыптасу мотивтері, психологияның практикалық маңыздылығы мен оған деген қызығушылығына байланысты мотивтер алды. Деректерді факторлық талдау біршама өзгеше көріністі анықтады: бірінші орынды кәсіби емес мотивацияны сипаттайтын фактор алды (Косырев, 1988: 53-56).

Мамандықтаңдау мотивтері оқу орнындау мотивтеріне және университетте оқу кезеңіндегі оқу іс-әрекетінің мотивтеріне әсер етеді. Алайда, қалыптастырылған барлық кезеңдерінде жалпы мотивациялық тенденциялардың өзара байланысы байқалады.

Кәсіби мотивация күші мен пәндік бағыты бойынша ерекшеленеді. Кәсіби дамуға қатысты ол он (кәсіби өсуге ықпал ететін) және теріс болуы мүмкін. Кәсіби мотивацияны сыртқы-ішкі критерий бойынша ажыратуға болады. Кәсіби мотивацияның дамуы бірқатар ішкі факторлармен анықталады: жеке типологиялық ерекшеліктер, тұлғааралық қарым-қатынас стилі, темперамент ерекшеліктері және университеттегі ортасының сыртқы жағдайлары: әлеуметтік ортаның өсері, қызмет ауқымын көнектізу, оқу процесін құрудың ерекшелігі.

Кәсіби дайындық, мамандық таңдау, оқу орнын таңдау мотивтері, оқу іс-әрекетінің мотивтері арқылы бірынғай мотивациялық құрылымға кәсіби өсу мотивациясын қалыптастырады. Бұл құрылымның компоненттері тұлғаның кәсіби қалыптастырының негізгі көп бағытты мотивациялық тенденцияларын көрсетеді. Мотивациялық типтер уақыт ете келе мотивациялық процесті дамытудың негізгі стратегияларын – бастамашыл, бейімделгіш, пассивті орнатады.

Кәсіби және оқу іс-әрекетін ынталандыру динамикасын зерттеуге арналған теориялық және эксперименттік жұмыстарды талдау педагогикалық мамандық студенттерінің мотивациялық саласында болып жатқан өзгерістердің негізгі бағыттарын анықтауға мүмкіндік береді.

Оқу процесінде студенттердің кәсіби мотивациясы жеке сипаттамалары мен оқу іс-әрекеті негізінде жеке іс-әрекет стилін қалыптастырады. ЖОО-да оқу процесінде оқу-кәсіби мотивацияның өзгеруі орын алады, бұл әр түрлі мотивтердің маңыздылығы және олардың кәсібілендірудің әртүрлі кезеңдеріндегі барабарлығы туралы болжам жасауға, мотивтерді әлеуеттен өзекті күйге ауыстыруға, кәсіби адаммен сәйкестендіру деңгейінің өзгеруіне мүмкіндік береді.

Адамның мотивациялық сферасындағы өзгерістің ерекшелігі мен ауырлығы көбінесе белгілі бір кәсіби қызметтің сипатымен анықталады. Осыған сәйкес педагогикалық мамандық студенттерінің мотивациялық саласындағы жетекші құрылымдық компоненттердің өзгеруінің оқу-кәсіби және кәсіби қызметтің сипатына байланысты өзіндік ерекшелігі болады деп болжауға болады. Кәсіби дамудың әртүрлі кезеңдерінде

тұлғаның мотивациялық құрылымында белгілі бір өзгерістер орын алады, оның жеке компоненттерінің «салмағы» өзгереді. Әр кезеңнің өзіндік мотивациялық құрылымы бар (Самоғалова, 2008: 26-36).

Жеке тұлғаның мотивациялық саласы жеке тұлғаның кәсіби іс-әрекеттің шындарына өзін-өзі қозғалысын анықтайты, өмірдің күрделі жүйесінің элементі болып табылады, оның мәнін адам кіретін іс-шаралар жүйесін зерттеу арқылы ғана түсінуге болады; мотивацияны «психикалық жүйе» ретінде қарастыру керек, яғни қол жеткізу процесін реттейтін арнайы психикалық білім. Мотивация – бұл танылған құндылықтар жүйесі мен «нақты мемлекет» туралы білім, яғни нақты «Мен» «мен идеалды» мемлекет арасындағы айырмашылықтың нәтижесі.

Кәсіби мотивация адамның өзін-өзі дамытудағы белсенділігін тудыратын мотивтердің барлық түрлерін (мотивтер, қажеттіліктер, мұдделер, мақсаттар, дискілер, мотивациялық қозқарастар, идеалдар, әдеттер, еліктеу және т.б.) қамтиды; мотивацияны зерттеу жеке тұлғаның өзін-өзі дамыту бойынша бастапқы ынталандыру қүштерін нақтылауды ғана емес, сонымен қатар осы қызметті қолдайтын немесе көрініше оны бүгіттейтын ситуациялық факторлардың жиынтығын талдауды қамтиды; мотивация күрделі жүйе ретінде белгілі бір мазмұнға, ішкі үйымға және процедуралық динамикаға ие.

Зерттеу мақсаты: педагогикалық мамандық студенттерінің кәсіби мотивациясын қалыптастыру моделі мен бағдарламасын жасап, кәсіби мотивацийны қалыптастырудың психологиялық-педагогикалық шарттарын анықтау.

Зерттеу нысаны: педагогикалық мамандық студенттерінің кәсіби мотивациясы.

Зерттеу пәні: педагогикалық мамандықтар студенттерінің кәсіби мотивациясын жоғары оқу орнында оқыту процесінде қалыптастыру ерекшеліктері.

1. Зерттелініп отырған мәселе бойынша психологиялық-педагогикалық әдебиеттерге теориялық талдау жасау және педагогикалық мамандық студенттерінің кәсіби мотивациясының өзіндік ерекшелігін анықтау.

2. Педагогикалық мамандық студенттерінің кәсіби мотивациясының негізгі құрауыштарын анықтау.

3. Психологиялық-мотивациялық тренинг бағдарламасын іске асыру арқылы студенттердің кәсіби мотивациясын қалыптастыру моделін жасау және сынақтан өткізу.

4. Педагогикалық мамандығының бітіруші курс студенттерінің кәсіби мотивациясының құрылымын эксперименттік зерттеу.

5. Педагогикалық мамандық студенттерінің кәсіби мотивациясының қалыптасу деңгейін эксперименттік анықтау және әр деңгейге мазмұндық сипаттама беру.

Нәтижелер мен талқылама

1-кестеде мұғалім мамандығын таңдау мотиві және оқу-іс-әрекет мотиві, жоғарғы оқу

орнын таңдау мотивінің орташа көрсеткіштері көрсетілген.

Жоғарғы оқу орнын таңдау мотивтерінің динамикасын талдау әр түрлі мамандықтарғы студенттердің сауалнамалық мәліметтері бір-бірінен айтарлықтай айырмашылықтарды көрсетпейтінін көрсетеді (1-кесте). Бірінші сауалнамадан алынған мәліметтерге сәйкес, студенттер үшін сұраптар әлеуметтік маңызды болды және олар белсенділік таныта отырып жауап берді. Сондай-ақ, жақсы көрінуге деген үмтүліс болды, біз оны жоғары бағалардан көре алдық.

1-кесте – Жоғарғы оқу орнын таңдау, мұғалім мамандығы және оқу-іс-әрекет мотивтерінің 3-курс педагогикалық мамандықтарының (балдары) орташа көрсеткіштері

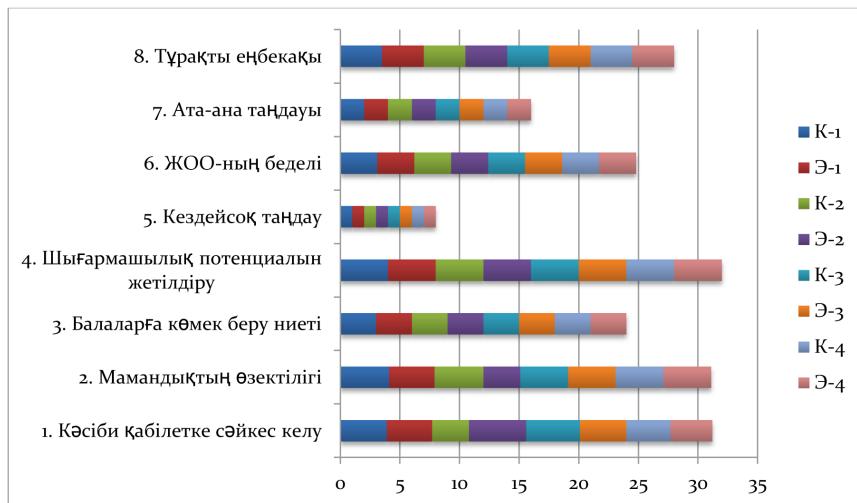
№	Мотивтер	Бағыттары (факультет, топтар, балдары)							
		Жаратылыстану				Гуманитарлық			
		Х/Б		Ф/М		П/П		ТФ	
		K ₁	Э ₁	K ₂	Э ₂	K ₃	Э ₄	K ₄	Э ₄
<i>I. ЖОО таңдау мотиві (1-сауалнама)</i>									
1. Кәсіби қабілеттерге сойкестік	3,9	3,8	3,1	4,8	4,5	3,9	3,7	3,5	
2. Мамандықтың өзектілігі	4,1	3,8	4,1	3,1	4,0	4,0	4,0	4,0	
3. Балаларға көмектесу ниеті	3,0	3,0	3,0	3,0	3,0	3,0	3,0	3,0	
4. Шығармашылық потенциалын жетілдіру	4,0	4,0	4,0	4,0	4,0	4,0	4,0	4,0	
5. Кездейсоқ таңдау	1,0	1,0	1,0	1,0	1,0	1,0	1,0	1,0	
6. ЖОО-ның салмақтылығы	3,1	3,1	3,1	3,1	3,1	3,1	3,1	3,1	
7. Ата-ана таңдауы	2,0	2,0	2,0	2,0	2,0	2,0	2,0	2,0	
8. Тұрақты айлық	3,5	3,5	3,5	3,5	3,5	3,5	3,5	3,5	
<i>II Оқу іс-әрекет мотиві (2-сауалнама)</i>									
1. Оқу – кәсіби мотивацияның жоғарғы сатысы	4,3	4,1	4,7	4,2	4,7	4,5	4,2	4,1	
2. Жақсы болуға тырысу	4,5	4,3	4,3	4,1	4,8	4,6	4,5	4,2	
3. Оқудан шығып қалмау	3,2	3,0	3,5	3,1	3,6	3,2	3,8	3,1	
4. Ата-ана алдындағы борыш	3,8	3,7	3,8	3,6	3,9	3,8	3,8	3,6	
5. Стипендия алу	4,8	4,5	4,8	4,1	4,5	4,3	4,7	4,5	
<i>III Мектеп мұғалімінің мамандық таңдау мотиві (3-сауалнама)</i>									
1. Беделге ие болу	3,7	3,5	3,2	3,0	4,5	4,3	3,5	3,4	
2. Мамандықтың деңгейі	3,2	3,0	3,1	3,0	4,3	4,1	3,4	3,1	
4. Билік мотиві	3,5	3,0	3,2	3,0	3,6	3,5	3,2	3,0	
5. Альтруистік мотив	3,8	3,5	3,5	3,0	4,0	3,9	4,0	3,8	
6. Мамандық беделі	3,7	3,5	3,6	3,3	4,6	4,3	3,8	3,3	
7. Танымдық мотив	4,3	3,7	4,6	4,3	4,4	4,2	4,3	4,0	
8. Өз мәселесін шешу	3,7	3,3	3,2	3,0	3,7	3,5	3,8	3,6	

мұнда, X/ – химия-биология факультеті; Ф/М – физика-математика факультеті; П/П – психология-педагогика факультеті және Т/ Ф – тарих-филология факультеті; Б – бақылау тобы; Э – эксперименттік топ.

Салыстырмалы талдау нәтижелері бойынша барлық мамандықтың үшінші

курс студенттерінің кәсіби мотивациясы төмен деңгейде деп қорытынды жасауға болады.

1-суретте жоғары оқу орнын таңдау мотивтерінің орташа көрсеткіштері көрсетілген (мәліметтер №1 сауалнама бойынша алынған).

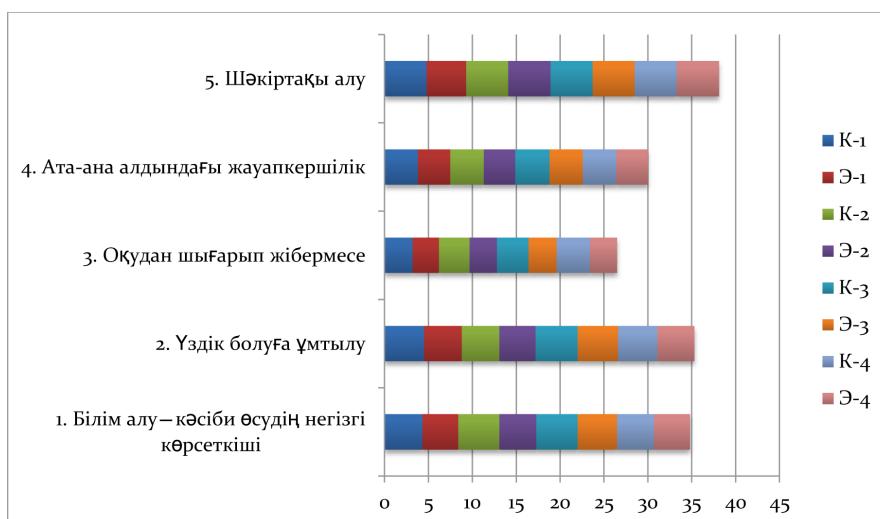

1-сурет – Педагогикалық мамандықтың 3-курс студенттерінің ЖОО тандау мотивінің көрсеткіштері

Сауалнама арқылы алғынған нәтижелерді талдау кезінде сауалнамалардың көпшілігі айтарлықтай айырмашылықтарды білдірмейтінін атап өтуге болады. Психологиялық-педагогикалық институттың студенттерінің көрсеткіштері барлық жағынан басқа институттардың студенттеріне қарағанда жоғары көрсеткіштерді көрсетті. Топтар арасындағы айырмашылық мынадай: $\chi^2=14,132$, $\alpha = 0,002$ бойынша.

Екінші сауалнаманың нәтижелері бойынша алғынған қорытындылар (№2 сауалнама) оқу іс-әрекетінің себептері стипендия алуға және басқаларға қарағанда жақсы болуға деген үм-

тылыспен байланысты екенін көрсетеді. «Ата-аналар алдындағы жауапкершілік» көрсеткіші, психология-педагогика институттың студенттеріне қарағанда, тәмен нәтижелер көрсетті. Бұл көрсеткіш біз үшін өте маңызды, сондықтан ол жалпы жауапкершілікті көрсетеді. Білім алу – кәсіби өсудің негізі ретінде екенін студенттер түсінетіндігін атап өту керек. Осы көрсеткіш бойынша мәндер басқаларға қарағанда әлдеқайда жоғары. Берілген сауалнамадағы топтар арасындағы айырмашылық мынадай: $\chi^2 = 14,132$, $\alpha = 0,002$ бойынша. 3-суретте оқу іс-әрекетіне қатысты мотивациялық бағыт көрсетілген.

2-сурет – Барлық педагогикалық мамандықтың 3-курс студенттерінің оқу іс-әрекеті мотивтерінің орташа мәні

«Стипендия алу» критерий бойынша да жоғары балл, бұл жаратылыстану бағытындағы студенттердің материалдық қызығушылығын білдіреді. Оку іс-әрекетінің мотивтерінің динамикасын талдау кезінде қонтекстіктер бойынша маңызды айырмашылықтар анықталған жоқ. «Оқудан шығармаса екен» деген көрсеткіш ерекше болып табылады ($\chi^2 = 18,152 \alpha = 0,001$). Оку іс-әрекетіне байланысты дағдыларды 3 курс студенттері білім алу барысында менгергендігі байқалады.

Үшінші критерий бойынша – мамандық таңдау мотиві, мектеп мұғалімі келесі нәтижелерді көрсетті (№3 сауалнама). Педагогикалық мамандықтың үшінші курс бақылау және эксперименттік топтарының студенттеріне неліктен мектеп мұғалімі мамандығын тандағандарын, педагогикалық қызметке дайындықтарын бағалау үсінілди.

Әр мамандық бойынша мотивациялық профиль 3-суретте көрсетілген.

3-сурет – Мектеп мұғалімі, мамандық таңдау мотиві бойынша орташа мәндер (педагогикалық мамандықтың 3-курс студенттері)

Әртүрлі мамандықтағы студенттердің кәсіби өсу перспективаларында және кәсіби дайындығының өзіндік бағалау табыстырылғында үлгерімнің орташа мәнінде айтартылған айырмашылық байқалмады ($\chi^2 = 38,164 \alpha = 0,000$). Барлық мамандық бойынша назарды аудартқан психология-педагогика институтының студенттері болды.

Осылайша, салыстырмалы талдау нәтижелері бойынша педагогикалық мамандықтың үшінші жылындағы студенттердің мотивациялық сферасының кәсіби бағыты тәмен деңгейде деп қорытынды жасауға болады.

Студенттер бітіру курсының алдында болса да және үлгерімі қанағаттанарлық деңгейде болса да, кәсіби мотивация тәмен мәндерді көрсетті.

Жоғары педагогикалық білім беруді да-мытудың қазіргі кезеңінде болашақ мұғалімдердің пәннік ойлау мәселе сіне, пәннің ерекшеліктерін білуге, дидактика мен оқыту тактикасын игеруге назар аударылады.

Оку-кәсіби іс-әрекетін ынталандыратын мотивациялық қажеттіліктеріне деген болашақ мұғалімнің қарым-қатынасы екінші орында қалып отырады. Болашақ мұғалімнің кәсіби мотивациясы педагогикалық іс-әрекет дағдысын және кәсіби білімді менгеру белсенділігіне бағыттайты және анықтайты (Романова, 2010: 26-32).

Болашақ мұғалімнің білікті маман болып қалыптасуына мотивациялық құндылық қарым-қатынасының дүрыс болуы маңызды. Мотивация жеке тұлғаның субъективті психологиялық қасиеттерін дамыту өлшемі ретінде, кәсіби мазмұн және оку іс-әрекетімен толықтырылатын мотив-мақсат ретінде әрекет етеді.

Қорытынды

Эксперимент нәтижелері бойынша студенттердің кәсіби мотивациясының қалыптасуына педагогикалық кәсіби іс-әрекеттің

практикалық дамуы, кәсіби ортаға енуі өсереттіндігі анықталды, бұл кәсіби сәйкестендіру процестерін бастайды.

Анықтау эксперименті кезеңінде университете оқу әртүрлі пәндік мамандықтағы педагогикалық мамандық студенттерінің өзін-өзі танытуына айтарлықтай өсереттіні анықталды. Студенттердің кәсіби мотивациясының мағыналық аспектілерінің қалыптасуын анықтатын құндылық бағдарлар құры-

лымында оқу іс-әрекетінің табыстылығын реттейтін жеке құндылықтардың, жеке өмірлік құндылықтардың, тұлғааралық қарым-қатынастың, конформистік құндылықтардың басымдылығы анықталды.

Педагогикалық мамандық студенттерінің кәсіби мотивациясын қалыптастыру мақсатында кәсіби мотивацияны қалыптастырудың моделі мен бағдарламасы жасалып, қалыптастыруыш эксперимент түрінде оқу үдерісіне енгізілді.

Әдебиеттер

Чугунова Э.С. Социально-психологические особенности профессиональной мотивации в инженерной деятельности и проблемы творческой активности // *Психологический журнал*. – 1985. – 73 с.

Правоторов В. Мотивация низкоквалифицированного персонала. – М.: Кадровый менеджмент, 2004. – 43 с.

Бодалев А. А. Мотивация и личность: сборник научных трудов. – М.: АПН СССР, 1982. – 200 с.

Матюхина М.В. Психология общих способностей. – СПб.: Питер, 1999. – 359 с.

Иванов В.П. Человеческая деятельность – познание – искусство. – Киев, 1987. – 352 с.

Леонтьев А.Н. Обучение как процесс управления: Психологические аспекты. – Л., 1988. – 160 с.

Якунин В.А. Психология учебной деятельности студентов. – М.: Логос, 1994. – 155 с.

Мешков Н.И. Мотивация учебной деятельности студентов. – Саранск: Изд-во Мордовского ун-та, 1995. – 184 с.

Лекерова Г.Ж. Формирование мотивационной сферы студентов учебном процессе. – М.: Интернаука, 2016. – 112 с.

Жигитбекова Б.Д. Развитие мотивационно-смысловых компонентов познавательной деятельности в процессе обучения. – Алма-Ата, 2003. – 161 с.

Касымжанова А.А. Особенности мотивации профессиональной деятельности, связанной с риском для здоровья. – Алматы: Жания-полиграф, 2010. – 24 с.

Зеер Э.Ф. Психология профессий: Учеб. пособие для студентов вузов. – М.: Деловая книга, 2003. – 336 с.

Косырев В.Н. Определение мотивов общественно полезной деятельности. – Тамбов, 1988. – 53 с.

Самофалова О.В. Психологическая модель развития профессиональной мотивации курсантов-психологов: автореф. дис. канд...психол.наук. – Рязань, 2008. – 26 с.

Романова Е.В. Особенности формирования профессиональной мотивации у студентов старших курсов педагогического вуза: автореф. дис. канд.... психол. наук. – М., 2010. – 26 с.

References

Chugunova E.S. (1985) Sotsialno-psikhologicheskiye osobennosti professionalnoy motivatsii v inzhenernoy deyatelnosti i problemy tvorcheskoy aktivnosti [Socio-psychological features of professional motivation in engineering activities and problems of creative activity]. *Psihologicheskij zhurnal*, pp.73-86. (in Russian)

Pravotorov V. (2004) Motivatsiya nizkokvalifitsirovannogo personala [Motivation of low-skilled personnel]. M.: Kadrovyy menedzhment, pp.43-48. (in Russian)

Bodalev A. A. (1982) Motivatsiya i lichnost: sbornik nauchnykh trudov [Motivation and personality: a collection of scientific papers]. M.: APN SSSR, pp.200-206. (in Russian)

Matyukhina M.V. (1999) Psikhologiya obshchikh sposobnostey [Psychology of general abilities]. SPb: Piter, pp. 359-365.

Ivanov V.P. (1987) Chelovecheskaya deyatelost – poznaniye – iskusstvo [Human activity – knowledge – art]. Kiyev, pp.352-359. (in Russian)

Leontyev A.N. (1988) Obuchenije kak protsess upravleniya: Psikhologicheskiye aspekty [Learning as a Management Process: Psychological Aspects]. L., pp.160-167. (in Russian)

Yakunin. V.A. (1994) Psikhologiya uchebnoy deyatelnosti studentov [Psychology of educational activity of students]. M.: Logos, pp.155-163. (in Russian)

Meshkov N.I. (1995) Motivatsiya uchebnoy deyatelnosti studentov [Motivation of educational activity of students]. Saransk, pp.184-196. (in Russian)

Lekerova G.Zh. (2016) Formirovaniye motivatsionnoy sfery studentov uchebnom protsesse [Formation of the motivational sphere of students in the educational process]. M., pp.112-119. (in Kazakhstan).

Zhitibekova B.D. (2003) Razvitiye motivatsionno-smyslovyykh komponentov poznavatelnoy deyatelnosti v protsesse obuchenija [Development of motivational-semantic components of cognitive activity in the learning process]. Almaty, pp.161-164. (in Kazakhstan).

- Kasymhanova A.A. (2010) Osobennosti motivatsii professionalnoy deyatelnosti. Svyazannoy s riskom dlya zdorovia [Peculiarities of Motivation for Professional Activities Associated with Risks to Health] avtoreferat dis. Almaty, pp.24-31. (in Kazakhstan).
- Zeyer E.F. (2003) Psikhologiya professiy: Ucheb. posobiye dlya studentov vuzov [Psychology of professions]. M., pp. 336-342. (in Russian)
- Kosyrev V.N. (1988) Opredeleniye motivov obshchestvenno poleznoy deyatelnosti [Determination of motives for socially useful activity]. Tambov, pp. 53-58. (in Russian)
- Samofalova O.V. (2008) Psikhologicheskaya model razvitiya professionalnoy motivatsii kursantov-psikhologov Psychological model of development of professional motivation of cadets-psychologists]. Ryazan, pp.26-32. (in Russian).
- Romanova E.V. (2010) Osobennosti formirovaniya professionalnoy motivatsii u studentov starshikh kursov pedagogicheskogo vuza Features of the Formation of Professional Motivation in Senior Students of a Pedagogical University]. M., pp. 26-33. (in Russian).

А.А. Тастанова^{1*} , М.В. Мун¹ , Н.С. Ахтаева²

¹Университет Туран, Казахстан, г. Алматы

²Казахский национальный университет им. аль-Фараби, Казахстан, г. Алматы

*e-mail: aigerim.tastanova@gmail.com

ВЗАИМОСВЯЗЬ МЕЖДУ ЗАНЯТИЯМИ ЙОГА-НИДРОЙ И ПАРАМЕТРАМИ КРЕАТИВНОСТИ

Способность людей мыслить творчески является основным средством технического и культурного прогресса, в связи с чем возникает актуальность поиска способов повышения нетривиального мышления. Практики осознанности и, в частности, йога-nidра, может рассматриваться как один из способов повышения уровня креативности. Целью данного исследования является выявление взаимосвязи между йога-nidрой и показателем креативности. Теоретической основой исследования является обзор литературы об эффектах практик осознанности и йога-nidры. Для эмпирического исследования были использованы следующие методики: тест невербальной креативности Торренса, тест вербальной креативности Медникса, опросник SAN (самочувствие, активность, настроение), методика «Словесно-цветовой интерференции» Г. Струпа, прогрессивные матрицы Равена, пятифакторный опросник личности Биг 5. В данном исследовании приняли участие 22 человека в возрасте 27–53 лет из Алматы, Москвы и Астаны. Были проведены замеры по креативности, а затем участников познакомили с программой практики йога-nidры. Программа была представлена участникам в течение 60 минут три раза в неделю в течение трех недель. Процессу йога-nidры обучал эксперт по йоге. Участники были разделены на две группы: онлайн и офлайн. Обе группы прошли пре- и пост-тесты. Результаты показали положительное влияние йога-nidры на творческие способности участников в результате этой трехнедельной программы. Различий между онлайн и офлайн практикующими не обнаружено.

Ключевые слова: йога-nidра, медитация, осознанность, креативность, креативное мышление.

A.A. Tastanova^{1*}, M.V. Mun¹, N.S. Akhtayeva²

¹Turan university, Kazakhstan, Almaty

²Al-Farabi Kazakh National University, Kazakhstan, Almaty

*e-mail: aigerim.tastanova@gmail.com

Relationship between yoga nidra and creativity parameters

The ability of people to think creatively is the main means of technical and cultural progress, in connection with which the urgency of finding ways to increase non-trivial thinking arises. Mindfulness practices, and in particular yoga nidra, can be seen as one of the ways to increase the level of creativity. The purpose of this article is to identify the relationship between yoga nidra and the indicator of creativity. The theoretical basis of the study is a review of the literature on the effects of mindfulness practices and yoga nidra. For the empirical study, the following methods were used: the Torrens non-verbal creativity test, the Mednick verbal creativity test, the SAN questionnaire (well-being, activity, mood), the "Word-color interference" method by G. Stroop, Raven's Progressive Matrices, the Big 5 Five-Factor Personality Questionnaire. This study involved 22 people aged 27–53 from Almaty, Moscow and Nur-Sultan. Creativity was measured, and then the participants were introduced to the yoga nidra practice program. The program was presented to participants for 60 minutes three times a week for three weeks. The yoga nidra process was taught by a yoga expert. Participants were divided into two groups: online and offline. Both groups passed pre- and post-tests. The results showed the positive impact of yoga nidra on the creativity of the participants as a result of this three-week program. No differences were found between online and offline practitioners.

Key words: yoga nidra, meditation, awareness, creativity, creative thinking.

А.А. Тастанова^{1*}, М.В. Мун¹, Н.С.Ахтаева²

¹«Тұран» университеті, Қазақстан, Алматы қ.

² Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Қазақстан, Алматы қ.

*e-mail: aigerim.tastanova@gmail.com

Йога нидра және шығармашылық параметрлер арасындағы байланыс

Адамдардың шығармашылық ойлау қабілеті – техникалық және мәдени прогрестің негізгі құралы, осыған байланысты тривиальды емес ойлауды арттыру жолдарын іздеудің өзектілігі туындаиды. Зейін жаттығуларын, атап айтқанда, йога нидралық шығармашылық деңгейді арттырудың бір жолы ретінде қарастыруға болады. Бұл мақаланың мақсаты – йога нидра мен шығармашылық көрсеткіш арасындағы байланысты анықтау. Зерттеудің теориялық негізі – зейін тәжірибесі мен йога нидрасының әсері туралы әдебиеттерге шолу. Эмпирикалық зерттеу үшін келесі әдістер колданылды: Торренстің вербалды емес шығармашылық сынагы, Медниктің вербалды шығармашылық тесті, САН сауалнамасы (әл-ауқат, белсенділік, көніл-күй), Струптың «Сөз түсі араласуы» әдісі, Равеннің прогрессивті матрицалары, Биг5 бес-факторлы тұлғалық сауалнамасы. Бұл зерттеуге Алматы, Мәскеу және Нұр-Сұлтан қалаларынан 27-53 жас аралығындағы 22 адам қатысты. Шығармашылық қабілет өлшенді, содан кейін қатысушылар йога нидра практикалық бағдарламасымен таныстырылды. Бағдарламаға қатысушыларға үш апта бойы аптасына үш рет 60 минуттан берілді. Йога нидра процесін йога маманы үйретті. Қатысушылар екі топқа бөлінді: онлайн және оффлайн. Екі топ алдын ала және кейінгі сынақтардан өтті. Осы үш апталық бағдарламаның нәтижесінде йога нидра қатысушылардың шығармашылығына оң әсерін көрсетті. Онлайн және оффлайн тәжірибешілер арасында ешқандай айырмашылықтар табылады.

Түйін сөздер: йога-нидра, медитация, зейінділік, шығармашылық, шығармашылық ойлау.

Введение

Креативность, или способность создавать новые, общественно ценные продукты и идеи, не только позволила осуществить многие крупные достижения цивилизации, но также необходима для процветания в повседневной жизни. Медитативные практики, такие как йога-нидра, могут рассматриваться как один из способов повышения креативного мышления. Данное исследование посвящено выявлению взаимосвязи между практикой йога-нидры и показателями креативности.

Название «йога-нидра» происходит от двух санскритских слов: «йога», что означает связь или союз, и «нидра», что означает сон. Знаменитый индийский мыслитель и ведущий представитель веданты Ади Шанкарачарья писал восьмом веке в своем тексте «Йога Таравали», что, когда это становится спокойным, т. е. когда сообщения между восприятиями чувств больше не регистрируются в уме, и когда чувство личной идентичности ускользает, тогда начинается успокаивающий процесс йога-нидры (Narasimhananda, 2019). Далее, в том же тексте, Ади Шанкарачарья, также советует: «О, друг, убедись и утверись в состоянии турия, которое находится за пределами трех состояний вишвы, бодрствования; тайджаса, сновидения; и праджни, глубокого сна — постоянно испытывай

блаженство йога-нидры, полное осознаности, свободное от сомнений, и необъяснимое». Древний текст Виджняна-бхайрава, один из важных первоисточников йоги, датируемый седьмым веком нашей эры, описывает 112 типов йоговских медитативных практик. Там о йога-нидре говорится следующее: «Когда сон еще не полностью проявился, то есть когда человек вот-вот заснет, и все внешние объекты (хотя и присутствующие) исчезли из поля зрения, есть то, на чем следует концентрироваться, и в этом состоянии Верховная Богиня раскрывает Себя» (Singh, 1979).

Автор «Хатха-йоги-прадипики», великий йог Сватмарама классифицирует йога-нидру как состояние турии, что означает все расширяющееся и объемлющее «четвертое измерение», в котором Шакти (жизненная энергия) не сжимается и не расширяется, а находится в союзе с Шивой или высшим сознанием (Сватмарама, 2007). Йога-нидру также называют «психическим сном» — древней йоговской практикой, которая обеспечивает глубокое психологическое и физическое расслабление, сохраняя при этом функциональные и бдительные умственные функции (Сатьянанда, 2002). Во время йога-нидры участники остаются лежать горизонтально лицом и туловищем вверх (на спине) в положении, известном как «поза трупа», в то время как инструктор медленно направляет их к глубокому расслаблению, используя определенные техни-

ки на разных этапах. В этом исследовании использовалась классическая техника йога-nидры, разработанная Свами Сатьянандой Сарасвати.

Практика йога-nидры включает в себя 8 этапов:

А) Расслабление и настройка первичных презентативных систем – предварительная подготовка тела.

Б) Санкальпа – позитивное самопрограммирование, или мысленное проговаривание желаемого намерения.

С) Ротация сознания – перемещение внимания по разным участкам тела в структурированном порядке.

Д) Расслабление дыхательного цикла — подсчет дыхания в обратном порядке от 54 до 1.

Е) Проявления противоположностей – переживаются пары чувств и эмоций, таких как холод-тепло, боль-удовольствие.

Е) Творческая визуализация – мысленно визуализируются различные архетипические образы.

Ж) Санкальпа – повтор намерения.

З) Возвращение к полному осознанию – тщательное и постепенное возвращение в бодрствующее состояние.

Йога-nидра — это упрощенная версия тантрических крий, разработанная Свами Сатьянандой, Бихарская школа йоги, в современном виде. Практикующие йога-nидру могут казаться спящими, но их сознание работает на глубоком уровне осознания (Parker, 2007). Этот уровень сознания сопровождается глубоким чувством расслабления. Йога-nидра происходит от «пратяхары», одной из восьми частей системы аштанга-йоги, концептуализированной индийским мудрецом Патанджали, и тантрической практики ньясы, (что переводится как «помещать», это практика, при которой мантры, то есть священные слоги, помещаются и ощущаются в разных частях тела). Таким образом, значение слова «ньяса» состоит в том, чтобы «помещать или направлять ум в эту точку». Йога-nидра не является ни ньясой, ни медитацией, поскольку и ньяса, и медитация выполняются в сидячем положении, сохраняя при этом позвоночник прямым. В отличие от медитации и ньясы, йога-nидра выполняется в положении лежа. Кроме того, в то время как медитация практикуется в осознанном бодрствующем состоянии, йога-nидра классифицируется как состояние сна, в котором сохраняется осознанность (Datta, 2017). Йога-nидра — это практика «пратяхары» (то есть контроля

или отвлечения чувств от внешних объектов), в которой ум и умственная деятельность освобождаются от восприятия. Это приводит к глубокому расслаблению, снижению стресса, запуску процессов оздоровления и личной трансформации.

Во время йога-nидры связь с окружающей средой полностью не утрачивается; просто проходит уменьшение эффектов, вызывающие возбуждение. Более глубокие слои умственной деятельности становятся более доступными для практикующего при длительной практике. Йога-nидра имеет некоторое сходство со сном, поскольку в обоих состояниях происходит отключение от стимулирующих возбуждение воздействий окружающей среды, снижение активности симпатической нервной системы (СНС), и проявляются визуальные переживания. Утверждается, что во время глубокого состояния расслабления, которое вызывает йога-nидра, повышается осознание своего окружения, а также улучшаются восприимчивость и способности к обучению (Parker, 2017).

Рани и др. исследовали влияние йога-nидры на психологическое благополучие пациентов с нарушениями менструального цикла в Медицинском университете Чатрапати Шахуджи Махараджа, Лакхнау (Rani, 2011). Авторы изучали связь менструальных симптомов с тревогой и депрессией у студенток. Частое появление одних менструальных симптомов вызывает дискомфорт, влияющий на работоспособность. Сообщается, что практика йога-nидры облегчает боль, связанную с дисменореей и чрезмерным уровнем предменструального напряжения. У участников программы «Йога-nидра» выявлено снижение уровня тревожности, депрессии и повышение позитивного самочувствия, общего самочувствия и жизненного тонуса по сравнению с контрольной группой.

Мандлик и др. исследовали влияние йога-nидры на деятельность головного мозга с помощью электроэнцефалографа (Mandilik, 2002). Первоначально электроэнцефалограмма (ЭЭГ) показала заметно бета-активность с прерывистой альфа-активностью. С продвижением йога-nидры бета-активность постепенно заменялась альфа-активностью и еще дальше — гладкой хорошо сформированной альфа-активностью. После 30 сеансов йога-nидры прирост альфа-активности был лучше, и с дальнейшим продвижением йога-nидры была отмечена прерывистая тета-активность, смешанная с альфа-активностью, что

свидетельствует о глубоком состоянии расслабления. ЭЭГ измеряет минутную электрическую активность в мозге в виде волн. Было показано, что частота волн мозговой активности изменяется в зависимости от состояния сознания и состояния ума, в котором находится субъект. Бета-активность обычно отмечается в бодрствующем рабочем состоянии. При физической релаксации бета-активность поглощается альфа-активностью, и по мере того, как человек переходит в разные стадии сна, активность меняется на тета, а также может проявляться дельта-активность в глубоком сне.

Шарма и др. заметили, что практика йоги приносит гармонию в психофизиологию практикующих (Sharma, 2005). Результат показывает, что йога-nidra положительно снижает уровень стресса как у мужчин, так и у женщин.

Камакья Кумар сообщил об эффективности йога-nidry в лечении психологических расстройств, таких как тревога, враждебность, бессонница и т. д., а также психосоматических заболеваний, таких как астма, ишемическая болезнь сердца, рак, гипертония и т.д. (Kumar, 2008). В исследовании было обнаружено, что практика йоги Nidra снижает уровень стресса и беспокойства у старшеклассников в школе Дев Санскрити Вишвавидьядхая в Харидваре.

Рани и др. исследовали влияние йога-nidry на уровень стресса среди студентов первого курса бакалавриата по сестринскому делу на академическом уровне (Rani, 2011). Интерфейс производительности, подготовка студента, концентрация внимания, память и т. д. В результате было обнаружено, что уровень стресса после введения йога-nidry был снижен при умеренном и низком уровне стресса, но не было обнаружено никакого эффекта йога-nidry на студентов с высоким уровнем стресса.

В другом исследовании с участием 30 студентов 15-дневная практика йога-nidry оказала положительное влияние на улучшение памяти у детей (Verma, 2004). Исследователи стремятся узнать влияние йога-nidry в различных направлениях. Таким образом, сейчас самое время углубиться в изучение влияния йога-nidry, чтобы оценить влияние йога-nidry на уровень креативности.

Свами Сатьянанда Сарасвати пишет, что большинство (если не все) открытых в области науки, искусства и религии были совершены во время вспышек творческой интуиции и озарения, в тот момент, когда внутреннее знание, вне-

запно извлеченное из глубин бессознательного, подобно извержению вулкана выплескивалось на поверхность сознательного ума (Сатьянанда, 2002). В качестве примеров можно привести следующие иллюстрации: Ньютон спонтанно открыл закон всемирного тяготения, когда сидел, расслабившись, под яблоней; Сальвадор Дали получал идеи своих картин, погружаясь в состояние между сном и бодрствованием; Моцарту также внезапно приходили в голову музыкальные произведения, пока он дремал в экипаже; Эйнштейну же удалось глубже проникнуть в теорию относительности, когда он вдруг увидел себя гуляющим внутри солнечного луча. Во всех этих случаях эти люди были настолько погружены в состояние глубокой релаксации, что смогли извлечь из недр бессознательного образы и формы, которые имели для них важность. Способность к изобильному созданию образных визуализаций является важнейшей чертой гениального человека. Характерно, что подобная черта присуща даже детям, которые, к сожалению, со временем утрачивают ее. Таким образом, целью данного исследования является тестирование гипотезы об эффективности практики йога-nidry в развитии креативных способностей человека.

Научная методология

В данном исследовании мы изучали взаимосвязь практики йога-nidry с параметрами креативности. Мы выбрали экспериментальный план с двумя группами (экспериментальной и условно контрольной) и повторными измерениями. Наши основные гипотезы заключались в том, что (1) практика йога-nidry повышает креативность; (2) показатели самочувствия, теста личности, когнитивной гибкости и интеллекта положительно коррелируют с креативностью; и (3) практика йога-nidry в живом формате оказывает большее воздействие, чем практика в режиме онлайн.

Участники

22 человека приняли участие в исследовании, из них 8 человек занимались онлайн и 14 офлайн. Изначально было набрано 46 человек, но из-за отсева на предыдущих этапах, полностью завершили эксперимент только 22 участника. Продолжительность исследования – три недели. Участники выполняли практику йога-nidry 3 раза в неделю в течение 3 недель, продолжительность занятия была 1 час. Оффлайн

участники занимались в здании Pradnya Institute of Yoga в городе Алматы, онлайн участники занимались самостоятельно дома по записи. Из восьми онлайн участников, шестеро находились в г.Алматы, один был из Нур-Султана и один из Москвы. Все участники добровольно согласились принять участие без материального вознаграждения.

Методы исследования

Для измерения параметров креативности были использованы следующие методики:

Тест невербальной креативности Торренса

Торренс разработал 12 тестов, сгруппированных в вербальную, изобразительную и звуковую батарею. Невербальная часть данного теста известна как «Фигурная форма теста творческого мышления Торренса», была адаптирована в НИИ общей и педагогической психологии АПН в 1990 году. Другая часть теста – «Завершение картинок» была адаптирована в 1993-1994 годах в лаборатории диагностики способностей и ПВК Института психологии Российской академии наук. Мы использовали тест на завершение картинок (Дружинин, 2019). Данный вариант теста Торренса представляет собой набор картинок с некоторым набором элементов, используя которые испытуемым было дано задание дорисовать картинку до некоторого осмыслиенного изображения. В данном варианте теста используется 6 картинок, которые были выбраны из оригинальных и дают наиболее надежные результаты. При оценивании креативности Торренс использовал такие параметры, как индекс беглости, гибкости и оригинальности. Беглость по Торренсу – это общее количество картинок, нарисованных участником. Индекс гибкости – количество групп, в которые можно их объединить. Оригинальность по Торренсу – это статистическая редкость ответа из всей выборки испытуемых.

Тест вербальной креативности Медника

Для измерения вербальной креативности мы использовали тест С. Медника RAT (тест отдаленных ассоциаций). Методика была адаптирована А. Н. Ворониным в лаборатории психологии способностей Института психологии Российской академии наук на выборке менеджеров в возрасте от 23 до 35 лет. Тест отдаленных ассо-

циаций Медника предназначен для диагностики вербальной креативности, которая определяется как процесс перекомбинирования элементов ситуации. В данном тесте участникам предлагаются тройки слов, значения которых принадлежат к взаимно отдаленным ассоциативным областям. Испытуемым необходимо установить между ними ассоциативную связь путем нахождения четвертого слова, которое объединяло бы элементы таким образом, чтобы с каждым из них оно образовывало некоторое словосочетание (Дружинин, 2019).

Тест «словесно-цветовой интерференции» Струпа

Некоторые исследования показывают, что существует взаимосвязь между креативностью и когнитивной гибкостью (Lu, 2017). Когнитивная гибкость может усилить две критические формы креативности за счет уменьшения когнитивной фиксации, в связи с чем мы решили включить данный параметр как потенциальный модератор между практикой йога-nidры и креативностью. Для замера когнитивной гибкости был использован тест словесно-цветовой интерференции Струпа карта №3 (Холодная, 2004). Испытуемому была предложена карта, на которой было сто названий цветов, не соответствующих цвету чернил, которыми написано данное слово. Например, слово «красный» написано синими чернилами, слово «желтый» — зелеными и т. д. Участникам была дана инструкция как можно быстрее назвать цвет, которым написано каждое слово. Как можно видеть, интерференция в данном случае является результатом конфликта вербальных и сенсорно-перцептивных функций: испытуемый должен игнорировать значение слова и назвать цвет, который он видит.

Прогрессивные матрицы Равена

Интеллект потенциально может быть фактором, влияющим на творчество, а также на взаимосвязь между творчеством и когнитивной гибкостью (Nusbaum and Silvia, 2011). В исследованиях Торренса и Гилфорда так же выявлена высокая положительная корреляция уровня IQ и уровня креативности. Чем выше уровень интеллекта, тем больше вероятность того, что у испытуемого будут высокие показатели по тестам

креативности. Однако, в некоторых случаях у лиц с высокоразвитым интеллектом встречаются и низкие значения по креативности. Торренсом была даже предложена теория интеллектуального порога, согласно которой при IQ ниже 115-120 баллов интеллект и креативность положительно коррелируют между собой, однако при коэффициенте интеллекта выше 120 творческие способности и интеллект становятся независимыми факторами. Для учета данного фактора, для измерения IQ в данном исследовании мы использовали расширенные прогрессивные матрицы Равена. По мнению Спирмена, наилучшим способом определения интеллекта является тест на поиск абстрактных отношений. В основу заданий теста положены теория гештальта и теория интеллекта Спирмена. Предполагается, что испытуемый первоначально воспринимает задание как целое, затем выделяет закономерности изменения элементов образа, после чего выделенные элементы включаются в целостный образ и находится недостающая часть изображения (Дружинин, 2019).

Методика САН

Эмоциональное и физическое состояние участников является общей проблемой для психологических исследований. Есть исследования, показывающие, что медитация влияет на регуляцию эмоций человека (Tang, 2015), а позитивное настроение способствует развитию креативности (De Dreu, 2008). Люди в позитивном настроении с большей вероятностью будут иметь более богатые ассоциации в рамках существующих структур знаний и, следовательно, будут более гибкими и оригинальными. Для замера эмоционального состояния мы использовали опросник САН «самочувствие, активность, настроение», разработанный группой учёных Московского медицинского института имени Сеченова (Доскин, 1973). В этом опроснике используется шкала Лайкерта для оценки текущего эмоционального состояния, физического состояния и возбуждения участников.

Тест личности Биг 5

Для определения черт характера мы использовали тест личности Биг 5 разработанный

американскими психологами Р. МакКрае и П. Коста. Черты характера представляют собой важную движущую силу творчества. Несколько исследований связали индивидуальные черты личности и креативность, однако в большинстве случаев литература дает противоречивые выводы (Jirásek, 2020). Ряд исследований подтверждает позитивную корреляционную связь между креативностью и такими качествами, как экстраверсия и открытость новому опыту.

Процедура

Процедура включала пять основных этапов: набор; получение согласия участников; пре-тест, эксперимент; пост-тестирование и обратная связь. Набор проводился через интернет-источники (В Контакте, Facebook, WhatsApp, Telegram). Размещенные объявления содержали общую информацию об исследовании и контакты экспериментатора. Во время первого контакта с добровольцами экспериментатор объяснял процедуру и отвечал на любые вопросы до получения согласия на участие. Предтестовые и посттестовые мероприятия проводились очно и онлайн.

Очная практика йога-нидры проводилась в институте йоги Прадня в Алматы, онлайн занятия проводились участниками самостоятельно дома. Инструкции для онлайн группы были идентичными. Каждая инструкция включала ссылку на необходимые материалы (аудиозапись, видео, рекомендации).

Результаты и Обсуждение

Статистическая обработка полученных результатов по данным методикам производилась с помощью программы «SPSS» (версия 26). Применялся критерий Вилкоксона для сравнения показателей методик в двух временных интервалах – первый замер до начала занятий йога-нидрой, и второй замер через 3 недели после, а также критерий различий U Манна – Уитни для поиска различий между группами испытуемых онлайн/оффлайн.

В таблице 1 приведены результаты различий по критерию Вилкоксона до и после йога-нидры, при уровне значимости $<0,05$.

Таблица 1 – Результаты различий всех 22 участников по критерию Вилкоксона до и после йога-nidры

	Оригинальность по Торренсу после – до	Показатель ошибок по Струпу после-до	Самочувствие САН после-до	Активность САН после-до	Настроение САН после-до	IQ Равен после-до	Экспрессия Биг 5 после-до
Критерий Вилкоксона	-3,395 ^c	-2,994 ^b	-2,090 ^c	-1,953 ^c	-2,227 ^c	-2,016 ^c	-2,150 ^b
Ур.значимости	0,001	0,003	0,037	0,051	0,026	0,044	0,032

В таблице 2 можно увидеть, как поменялись результаты значимых различий по критерию Вилкоксона до и после йога-nidры по следующим параметрам: оригинальность по Торренсу, показатель ошибок в тесте «словесно-цветовой

интерференции» Струпа, самочувствие, активность и настроение по опроснику САН, уровень интеллекта IQ в прогрессивных матрицах Равена и показатель экспрессии в опроснике личности Биг 5.

Таблица 2 – Результаты различий по критерию Вилкоксона до и после йога-nidры

Оригинальность (Торренс) после-до	Положительные ранги	21 ^e	11,00	231,00	Оригинальность (Торенс) после > Оригинальность (Торенс) до
Показатель ошибок (Струп) после-до	Отрицательные ранги	11 ^m	6,00	66,00	m. Показатель ошибок (Струп) после < Показатель ошибок (Струп) до
Самочувствие (САН) после-до	Положительные ранги	14 ^q	12,54	175,50	q. Самочувствие (САН) после > Самочувствие (САН) до
Активность (САН) после-до	Положительные ранги	14 ^t	12,25	171,50	t. Активность (САН) после > Активность (САН) до
Настроение (САН) после-до	Положительные ранги	13 ^w	13,81	179,50	v. Настроение (САН) после > Настроение (САН) до
IQ (Равен) после-до	Положительные ранги	12 ^{af}	12,08	145,00	af. IQ (Равен) после > IQ (Равен) до
Экспрессия (БИГ 5) после-до	Отрицательные ранги	10 ^{an}	10,25	102,50	an. Экспрессия (БИГ 5) после < Экспрессия (БИГ 5) до
	Положительные ранги	10 ^{ao}	10,75	107,50	ao. Экспрессия (БИГ 5) после > Экстраверсия Экспрессия (БИГ 5) до

По критерию Вилкоксона были выявлены следующие различия:

1. У 21 одного человека выявлены положительные изменения в показателе оригинальности по Торренсу.
2. У 11 участников выявлено уменьшение в количестве ошибок по тесту Струпа, что говорит о повышении когнитивной гибкости.
3. У 14 человек выявлены положительные изменения в показателях самочувствия и активности в опроснике САН.

4. У 13 участников обнаружены положительные сдвиги в показателе настроения в опроснике САН после практики йога-nidры.

5. По показателю интеллекта в прогрессивных матрицах Равена у 12 человек выявлены положительные изменения.

6. В показателе экспрессии по опроснику личности Биг 5 у 10 участников выявлены положительные изменения, у 10 участников – отрицательные, у 2 – без изменений.

По критерию У Манна – Уитни значимых различий между группами онлайн и офлайн обнаружено не было, что может говорить о том, что эффект от онлайн занятий не отличается от офлайн формата.

Заключение

Таким образом, йога-nidra, также известная как йоговский или психический сон, представляет собой особое состояние сознания, называемое «гипногогией», и возникающее между бодрствованием и сном, подобное стадии отхода ко сну. Йога-nidra — это метод глубокой многоступенчатой релаксации, который обычно выполняется в положении лежа на спине и состоит из цикла упражнений, таких как сосредоточение внимания на дыхании или на определенных областях тела. Практикующий следует указаниям за голосом инструктора, не отвлекаясь, оставаясь при этом полностью бодрствующим и сосредоточенным. Хотя кажется, что практикующие спят, их сознание работает на более высоком уровне осознания. Таким образом, йога-nidra — это форма пратяяхары (отвлечение чувств от объектов), которая влечет за собой постепенное разогревание со своим телом и умом, что соответствует высшим уровням раджа-йоги.

Описанный выше эксперимент показывает, что такая техника глубокой медитации и релаксации, как йога-nidra, может способствовать улучшению креативности и мыслительных процессов. Практика йога-nidra значительно улучшила результаты оригинальности тест невербальной креативности Торренса, предположительно потому, что йога-nidra может помочь участникам войти в более глубокие состояния сознания, где возбуждение находится в идеаль-

ном равновесии, будительность повышается, а внимание функционирует на более глубоких уровнях. Различий в результатах онлайн и офлайн участниками не обнаружено, что говорит об эффективности практик даже при самостоятельной практике онлайн.

Исследование имеет ограничения, поэтому необходимы дополнительные исследования. Рекомендациями для данного исследования могут служить пожелания провести эксперимент на большей выборке. Так же для будущих исследований необходимо выяснить, может ли благотворное влияние йога-nidra на творческие способности зависеть от регулярности практики, в зависимости от того, практикуется ли она ежедневно (т. е. в одиночестве дома) и во время еженедельных групповых занятий (т. е. на коллективных практиках). Кроме того, было бы интересно изучить влияние йога-nidra на творческие способности, используя лонгитюдный план, чтобы зафиксировать развитие и колебания регулярности практики. Важно отметить, что роль практик осознанности в повышении когнитивной гибкости следует изучить дополнительно. Подводя итог, можно сказать, что результаты текущего исследования расширяют существующие доказательства связи между практиками осознанности и креативностью. Полученные данные демонстрируют, что йога-nidra может повышать креативность, и предполагается, что в случае йога-nidra этот эффект может быть связан с повышенной когнитивной гибкостью, повышением показателей самочувствия и настроения, а также с показателем интеллекта. В целом, эти данные свидетельствуют о том, что йога-nidra можно использовать как средство улучшения креативных способностей.

Литература

- Verma V., Sannyasi S.S. Possibilities of Revolutionising the Education System through Yoga Nidra. Bihar School of Yoga. Developed by Barton, Cattell and Curran, adopted by Kapoor S D. – Psycho Centre New Delhi, 2004.
- Datta K., Tripathi M., Mallick H.N. Yoga Nidra: an innovative approach for management of chronic insomnia – a case report. Sleep Science and Practice, 2017.Doi.org/10.1186/s41606-017-0009-4.
- De Dreu C.K.W., and Nijstad B.A. (2008) Mental set and creative thought in social conflict: threat rigidity versus motivated focus. J. Pers. // Soc. Psychology. – 2008. – №95. – С. 648-661. Doi.org/10.1037/0022-3514.95.3.648
- Доскин В.А., Лаврентьева Н.А., Мирошников М.П., Шарай В.Б. Тест дифференциальной самооценки функционального состояния // Вопросы психологии. – 1973. – №6. – С. 141-146.
- Jirásek M., Sudzina F. Big Five Personality Traits and Creativity // Quality Innovation Prosperity. – 2020. – № 24(3). – С.90. Doi.org/10.12776/qip.v24i3.1509.
- Дружинин В.Н. Психология общих способностей: учебное пособие для бакалавриата, специалитета и магистратуры / В. Н. Дружинин. – М.: Издательство Юрайт, 2019. – 349 с.

Karwowski M., Lebuda I., Wisniewska E. and Gralewski J. Big five personality traits as the predictors of creative self-efficacy and creative personal identity: Does gender matter? // *The Journal of Creative Behavior* [e-journal]. – 2013. – №47(3). – P. 215-232. Doi.org/10.1002/jocb.32.

Kumar K. A Study on the Impact on Stress and Anxiety through Yoga Nidra // *Indian Journal of Traditional Knowledge*. – 2008. – №7(3). – C. 401-404.

Lu J. G., Akinola M., and Mason M. F. Switching On creativity: task switching can increase creativity by reducing cognitive fixation // *Organ. Behav. Hum. Decis. Process.*. – 2017. – №139. – P. 63-75. Doi.org/10.1016/j.obhdp.2017.01.005

Mandlik V., Jain P., Jain K. Effect of Yoga nidra on EEG (Electro – Encephalo – Graph). – Yoga Vidya Dham, 2002. Available at (www.yogapoint.com).

Narasimhananda S. Wisdom Yoga – taravali of acharya shankara // *Traditional Wisdom*. – 2019. – №124(1). – P. 11-9. Doi.org/10.17613/phge-x974.

Nusbaum E.C., Silvia P. J. Are openness and intellect distinct aspects of openness to experience? A test of the O/I model // *Personality and Individual Differences*. – 2011. – №51(5). – P. 571-574.

Parker S. Yoga Nidrā: an opportunity for collaboration to extend the science of sleep states. – Sleep Vigil, 2007. Doi.org/10.1007/s41782-017-0026-5.

Rani K., Tiwari S.C., Singh U., Agrawal G.G., Ghildiyal A., and Srivastava N. Impact of Yoga Nidra on psychological general well-being in patients with menstrual irregularities: A randomized controlled trial // *International Journal of Yoga*. – 2011. – №4(1). – №20-25.

Сатьянанда С.С. Йога-nidra. Бихарская школа йоги. – Мунгер, 2002.

Сватмарама. Хатха-йога Прадипика с комментариями С. С. Сарасвати, С. М. Сарасвати [пер. с англ. А. Липатова]. – Ведантамала, 2007. – 664 с.

Singh J. *Vijñānabhairava* or divine consciousness. A treasury of 112 types of yoga. C Motilal Banarsi Dass Indological Publishers & Booksellers. – New Delhi, India, 1979. – P. 207.

Sharma N.R., Yadava A., and Hooda D. Effect of yoga on psycho-physical functions // *Journal of Indian Psychology*. – 2005. – №23. – P. 37-42.

Tang Y., Hölzel B. K., and Posner M. I. The neuroscience of mindfulness meditation // *Nat. Rev. Neurosci.*. – 2015. – №6. – C. 213-225. Doi.org/10.1038/nrn3916

Холодная М.А. Когнитивные стили. О природе индивидуального ума. – 2-е изд. – СПб.: Питер, 2004. – 384 с.

References

Datta K., Tripathi M., Mallick H.N. (2017) Yoga Nidra: an innovative approach for management of chronic insomnia—a case report. *Sleep Science and Practice*, vol. 1, no 7. Doi.org/10.1186/s41606-017-0009-4.

De Dreu C. K.W., and Nijstad B. A. (2008) Mental set and creative thought in social conflict: threat rigidity versus motivated focus. *J. Pers. Soc. Psychology*, vol. 95, pp. 648-661. Doi.org/10.1037/0022-3514.95.3.648

Doskin V. A., Lavrentieva N. A., Miroshnikov M. P., and Sharay V.B. (1973) Test differentialnoy ocenki funkcionarnogo sostoyaniya [Differentiated self-assessment test of one's functional state]. *Voprosy Psichologii*, vol. 6, pp.141-145.

Furnham A., Hughes D.J. and Marshall E. (2013) Creativity, OCD, Narcissism and the Big Five. Thinking Skills and Creativity [e-journal], vol. 10, pp.91-98. Doi.org/10.1016/j.tsc.2013.05.003.

Jirásek M., Sudzina F. (2020) Big Five Personality Traits and Creativity. *Quality Innovation Prosperity*, vol. 24, no 3, pp.90. Doi.org/10.12776/qip.v24i3.1509.

Karwowski M., Lebuda I., Wisniewska E., and Gralewski J. (2013) Big five personality traits as the predictors of creative self-efficacy and creative personal identity: Does gender matter? *The Journal of Creative Behavior* [e-journal], vol. 47, no 3, pp.215-232. Doi.org/10.1002/jocb.32.

Kholodnya M.A. (2004) Kognitivnye stili. O prirode individualnogo uma. [Cognitive styles. On the nature of the individual mind]. Saint Petersburg, 384 p.

Kumar K. (2008) A study on the Impact on Stress and Anxiety through Yoga Nidra. *Indian Journal of Traditional Knowledge*, vol. 7, no 3, pp. 401-404.

Lu J. G., Akinola M. and Mason M.F. (2017) “Switching On” creativity: task switching can increase creativity by reducing cognitive fixation. *Organ. Behav. Hum. Decis. Process*, vol. 139, pp.63–75. Doi.org/10.1016/j.obhdp.2017.01.005.

Mandlik V., Jain P., Jain K. (2002) Effect of Yoga nidra on EEG (Electro – Encephalo – Graph). Yoga Vidya Dham. Available at (www.yogapoint.com).

Narasimhananda S. (2019) Wisdom Yoga—taravali of acharya Shankara. *Traditional Wisdom*, vol. 124, no 1, pp.9-11. Doi.org/10.17613/phge-x974.

Nusbaum E.C. & Silvia P.J. (2011) Are openness and intellect distinct aspects of openness to experience? A test of the O/I model. *Personality and Individual Differences*, vol. 51, no 5, pp.57-574.

Parker S. (2007) Yoga Nidrā: an opportunity for collaboration to extend the science of sleep states. *Sleep Vigil*. doi.org/10.1007/s41782-017-0026-5.

Rani K., Tiwari S.C., Singh U., Agrawal G.G., Ghildiyal A., and Srivastava N. (2011) Impact of Yoga Nidra on psychological general well-being in patients with menstrual irregularities: A randomized controlled trial. *International Journal of Yoga*, vol. 4, no 1, pp.20-25.

- Singh J. (1979) *Vijñānabhairava* or divine consciousness. A treasury of 112 types of yoga. C Motilal Banarsi Dass Indological Publishers & Booksellers. New Delhi, pp. 207.
- Satyananda S.S. (2002) *Yoga nidra*. Bihar School of Yoga, Munger.
- Sharma N.R., Yadava A., and Hooda D. (2005) Effect of yoga on psycho-physical functions. *Journal of Indian Psychology*, vol. 23, pp. 37-42.
- Swatmarama. (2007) *Hatha Yoga Pradipika* with commentaries by Swami Satyananda S. and Swami Muktibodhananda S. [english translation by A. Lipatova]. Vedantamala, 664 p.
- Tang Y., Hölzel B.K., and Posner M.I. (2015). The neuroscience of mindfulness meditation. *Nat. Rev. Neurosci*, vol.16, pp.213-225. [Doi.org/10.1038/nrn3916](https://doi.org/10.1038/nrn3916).
- Verma V., Sannyasi S.S. (2004) Possibilities of Revolutionising the Education System through Yoga Nidra. Bihar School of Yoga; Developed by Barton, Cattell and Curran, adopted by Kapoor S D. Psycho Centre New Delhi.

Г.О. Тажина

Университет международного бизнеса, Казахстан, г. Алматы
e-mail: tazhina_g@yahoo.com

ФАКТОРЫ УСПЕШНОСТИ ОНЛАЙН-ОБУЧЕНИЯ ВЗРОСЛЫХ

Данное исследование направлено на выявление факторов успешности онлайн-обучения взрослых обучающихся, являющихся магистрантами университетов профильного и научно-педагогического направлений.

Использованы количественные и качественные методы сбора данных, соответственно – онлайн-опрос и полуструктуренные онлайн-интервью. В исследовании участвовали магистранты в возрасте 25 лет и старше из 5 регионов страны. Обзор литературы по данному вопросу показал, что в современном онлайн-обучении выделяют образовательные, человеческие, институциональные и технологические факторы и компоненты успешного онлайн-обучения. Полученные данные были проанализированы в русле указанных критических факторов с кодированием информации и использованием метода контент-анализа. Выявлены следующие критические факторы успешности онлайн-обучения взрослых обучающихся: устойчивая среда онлайн-обучения, разработанность системы управления обучением LMS, количество и объем кредитов, качество-доступность и привлекательность контента, компетентное оценивание, соответствие между задачами обучения и ожиданиями от обучения, организационные коммуникации и поддержка, возможности социального взаимодействия. Выявлено, что пребывание в устойчивой среде онлайн-обучения и качество контента являются наиболее важными факторами успешности онлайн-обучения взрослых обучающихся. Были также выявлены и обсуждены некоторые существенные взаимосвязи между факторами.

Ключевые слова: онлайн-обучение, обучение взрослых, магистранты, факторы успешности онлайн-обучения.

G.O. Tazhina

University of international business, Kazakhstan, Almaty
e-mail: tazhina_g@yahoo.com

Success factors for online adult education

The study is aimed to identify the success factors of online learning for adult learners who are Master Degree students of universities at the profile and scientific-pedagogical directions. Quantitative and qualitative data collection methods were used, respectively – an online survey and semi-structured online interviews. The study involved Master Degree students aged 25 years and older from 5 regions of the country. A literature review on this issue showed that educational, human, institutional and technological factors and components of successful online learning are distinguished in modern online learning. The data obtained were analyzed in line with the indicated critical factors with information coding and using the content analysis method. The following critical factors for the success of online learning for adult learners have been identified: a sustainable online learning environment, the developed and customized learning management system (LMS), the number and volume of credits, the content quality-availability-attractiveness, competent assessment, the correspondence between learning objectives and expectations of learners, organizational communications and support, opportunities for social interactions. It was revealed that staying in a sustainable online learning environment and the quality of content are the most important factors for the success of online learning for adult learners.

Key words: Online learning, adult learning, graduate students, online learning success factors.

Г.О. Тажина

Халықаралық бизнес университеті, Қазақстан, Алматы қ.
e-mail: tazhina_g@yahoo.com

Ересектерге арналған онлайн білім берудегі сәттілік факторлары

Бұл зерттеу бейіндік және ғылыми-педагогикалық бағыттағы жоғары оқу орындарының магистранттары ересек студенттер үшін онлайн оқытудың табысты факторларын анықтауға бағытталған. Мәліметтерді жинаудың сандық және сапалық әдістері ретінде онлайн сауалнама және жартылай құрылымдық онлайн сұхбат пайдаланылды. Зерттеуге еліміздің 5 өнірінен 25 жастаң асқан магистранттар қатысты. Осы мәселе бойынша әдебиеттерге шолу қазіргі заманғы онлайн оқытуда білім беру, адами, институционалдық және технологиялық факторлар мен табысты онлайн оқытудың компоненттері ерекшеленетінін көрсетті. Алынған деректер ақпаратты кодтаумен және мазмұнды талдау әдісімен көрсетілген маңызды факторларға сәйкес талданды. Ересек оқушылар үшін онлайн оқытудың табыстылығы үшін келесі маңызды факторлар: тұрақты онлайн оқыту ортасы, LMS оқытуды басқару жүйесінің дамуы, кредиттердің саны мен көлемі, мазмұнның сапасы, қолжетімділігі, тартымдылығы, сауатты бағалау, оқу мақсаттары мен оқудан күті арасындағы сәйкестік, үйимдыш коммуникациялар мен қолдау, әлеуметтік өзара әрекеттесу мүмкіндіктері анықталды. Тұрақты онлайн оқыту ортасында болу және мазмұн сапасы ересек оқушылар үшін онлайн оқытудың табыстылығының маңызды факторлары екені анықталды. Сондай-ақ факторлар арасындағы кейбір маңызды байланыстар анықталып, талқыланды.

Түйін сөздер: онлайн оқыту, ересектерге арналған оқыту, магистранттар, онлайн оқытудың жетістік факторлары.

Введение

Исследования в области университетского онлайн образования 2-го цикла показывают, что основными проблемами обучения являются проблемы с мотивацией, отсутствие интересных контентов дисциплин и технические вопросы предоставления материалов, оценки заданий и взаимодействий обучаемых и обучающих (Иршин, Есарева, 2021).

Обоснование выбора темы, цели и задачи исследования

Основные параметры онлайн обучения магистратуры должны представлять учебный план, содержание, взаимодействие, учебные материалы и оценка их освоения. Три подхода в определении успеха онлайн обучения – систематический, технический и микро-обучение. В то же время, поскольку каждый магистрант имеет индивидуальные цели и задачи обучения, также необходимо учитывать их мотивацию и предпочтения в онлайн обучении. В магистратуре профильного и научного-педагогического профиля обычно обучаются сотрудники разных компаний, стремящиеся подняться по карьерной лестнице. Онлайн обучение работающих магистрантов должно быть разработано с учетом принципов обучения взрослых, во избежание сильного чувства изоляции, низкого уровня личного взаимодействия (Parker & Tazhina, 2013) и

высокого уровня абсентеизма (Wong & Daniell, 2017). Проблемы онлайн обучения в основном связаны с ограниченным взаимодействием между обучающийся-обучающийся и между обучающимся-преподаватель, неадекватной обратной связью в связи с техническими проблемами и неправильным дизайном материала. Наше исследование основано на теории обучения взрослых (андрагогике), разработанной М. Ноулзом и др. (Knowles et.al., 2005), которая предполагает, что педагогическая модель не подходит для обучения взрослых. Андрагогика рассматривает такие факторы, как готовность взрослых к обучению, желание учиться, уровень мотивации, потребность в знании, самовосприятие и влияние индивидуального опыта, обучающегося на обучение.

Методы и участники

В исследовании использованы количественные и качественные методы сбора данных, соответственно – онлайн-опрос и интервью. Такой целостный анализ явлений в естественной образовательной среде обусловлен целью изучить факторы, влияющие на успех онлайн обучения работающих магистрантов, чему не уделялось должного внимания и которые не обсуждались подробно в литературе. Кроме того, дополнение качественным методом сбора данных помогает в обнаружении основных факторов образователь-

ных проблем в их реальном контексте (Bogdan & Biklen, 2007; Creswell, 2014).

Для надежности сопоставления полученных данных, количество участников опроса из 5 регионов, взрослых обучающихся-магистрантов в возрасте 25 лет и старше, было лимитировано числом 50 из каждого региона. К анализу были приняты 250 полных поступив-

ших ответов, отвечающих критериям выборки. Из этого числа респондентов были отобраны по 2 участника интервью из каждого региона, с каждым из которых были проведены по 3 полуструктурированных онлайн-интервью на платформе MSTeams. Демографические характеристики участников онлайн опроса приведены в таблице 1.

Таблица 1 – Демографические характеристики участников исследования, %

Регионы	Гендерный состав		Возрастные ранги			Магистранты, работающие в различных индустриях
	Муж.	Жен.	25-30 лет	31-40 лет	≥45 лет	
Алматы	32	68	70,2	29,1	0,7	87,2
Астана	36	64	75,4	23,2	1,4	79,1
Атырау	18	82	62,1	37,7	0,2	85,7
Караганда	22	78	73,7	26,2	0,1	85,3
Шымкент	66	34	74,9	24,2	0,9	83,5

В гендерном отношении выборка исследования состоит из 35% мужчин и 65% женщин. Подавляющее большинство респондентов – это работающие в различных отраслях специалисты в возрасте 25-30 лет. Образовательный статус участников: магистранты профильного и научно-педагогического направлений с опытом работы на различных должностях в организациях. Имеют опыт онлайн обучения, часто используют ИКТ в процессе работы и обучения, считают, что личные ИКТ-компетентности – преимущественно высокого уровня.

Научная методология исследования

Полученные в открытых вопросах и интервью данные были закодированы. Появляющиеся в тексте значимые темы сокращены с помощью контент-анализа, т.о. применялось индуктивное «data-driven» исследование (Creswell, 2014). Наше исследование было направлено на выявление связей полученных данных с концепциями онлайн обучения взрослых. То есть, при определении и классификации данных на этапе кодирования, система кодов также выбиралась на основе заранее заданных теоретических предпосылок, или дедуктивного пути, «theory-driven» исследования. Другими словами, кодирование

выполнялось с использованием общей схемы, в которой концепции, полученные из данных, рассматривались вместе с концепциями, определенными в обзоре литературы по успешности онлайн обучения.

Обзор литературы

Онлайн обучение, используя новейшие информационно-коммуникационные технологии (ИКТ), предлагает различные решения для повышения профессиональных и индивидуальных знаний и производительности, обучающихся на рабочих местах (Atim et.al, 2021; Montgomerie, Edwards & Thorn, 2016). Благодаря техническим и экономическим преимуществам онлайн-обучения по сравнению с традиционным очным обучением, особенно с периода недавней пандемии, многие университеты разрабатывают массовые онлайн программы, курсы, тренинги. Университеты, внедряющие инновации в среду онлайн обучения, считаются лидерами рынка образовательных услуг.

Исследования показывают, что половина текущих знаний и навыков в бизнесе устаревает в течение 3-5 лет. Поэтому онлайн обучение является эффективным способом обновления и адаптации новейших знаний, развития навыков и компетенций (Ковалев, 2019).

Среды онлайн обучения с интерактивным контентом не только привлекают работающих студентов, но и облегчают понимание учебного материала (Wong & Daniell, 2017). Идея о том, что процессы обучения взрослых могут отличаться от процессов обучения детей, стала устоявшейся теорией после того, как Ноулз разработал андрагогику, теорию обучения взрослых. Андрагогика, как «искусство и наука» направлена на изменение взрослого человека (Knowles et.al., 2005). Взрослые, в том числе молодые взрослые, магистранты хотят знать, почему им нужно чему-то учиться. Их «Я-концепция» в значительной степени зависит от действий, направленных на самонаправленное обучение. Предыдущий этап обучения в бакалавриате и опыт работы до поступления в магистратуру предоставляют необходимый ресурс для их обучения. Они обычно готовы учиться, когда чувствуют необходимость справиться с профессиональными или жизненными проблемами, или выполнить задачу. Внутренние мотиваторы, такие как удовлетворенность работой, самоуважение, принадлежность к профессиональному сообществу, более важны для взрослых, чем внешние (Knowles et.al., 2005; Montgomerie, Edwards & Thorn, 2016; Волобуева, 2021).

Принципы обучения взрослых делают количество и квалификацию знаний, навыков и компетенций в среде онлайн обучения критически важными для анализа успеха онлайн обучения. Хотя большинство принципов андрагогики были разработаны до появления цифровых технологий обучения, их интеграция в онлайн обучение повышает мотивацию студентов.

Онлайн обучение осуществляется в различных учебных материалах, заданиях, занятиях с использованием ИКТ. Чтобы создать эффективную, понятную и гибкую среду для студентов (Tachie, Brenya & Owusu, 2022), необходимо определить факторы успешного онлайн обучения. К настоящему времени имеются многочисленные исследования критических факторов успешности онлайн обучения (Cheawjindakarn, Suwannatthachote & Theeraroungchaisri, 2012; Fresen, 2007; Osika & Camin, 2005; Sridharan, Deng & Corbitt, 2010). Анализ этих факторов является важным инструментом для планирования, реализации и оценки онлайн обучения.

Вышеприведенные авторы классифицируют и выделяют следующие факторы и компоненты успешного онлайн обучения:

- человеческий: личностные особенности студента и преподавателя, технические компетенции, опыт использования ИКТ, мотивация;
- образовательный: структура и содержание дисциплины, соответствие содержания целям и задачам обучения, использование мультимедиа, оценка и конструктивная обратная связь, взаимодействие, качество учебных материалов, уровень сотрудничества, учебная среда, качество материалов и их разнообразие;
- технологический: платформа онлайн обучения, информационные технологии, простота доступа и навигации, дизайн интерфейса и экрана, технологическая инфраструктура и качество системы, распространение, простота использования и полезность;
- институциональный: менеджмент образовательной организации, образовательная политика, культура, финансирование, образовательные программы.

Как показывает обзор литературы, хотя и имеются многочисленные исследования факторов успешного онлайн обучения, однако исследований, посвященных основным принципам андрагогики в среде онлайн обучения, недостаточно.

Данное исследование направлено на изучение факторов, которые облегчают проектирование, разработку и внедрение онлайн обучения работающих магистрантов. Главный вопрос исследования: Какие факторы влияют на успешность онлайн обучения магистрантов, как взрослых обучающихся?

Результаты и обсуждение

Наиболее часто повторяющиеся коды представлены в кластерном облаке тегов (рис.1). Как видно, визуализация демонстрирует частотность появления кодов в опросе и интервью. Размер каждого слова пропорционален его частотности, и таким образом выявлены следующие коды, определяющие успешность процесса онлайн обучения для работающих магистрантов: устойчивая онлайн среда, качество контента, соответствие целей и ожиданий онлайн обучения, коммуникации, качество доступа. Код «устойчивая онлайн среда» выступает в качестве основного фактора успешности, который, в соответствии с мотивацией обучающегося, может стимулировать или препятствовать процессу онлайн обучения.

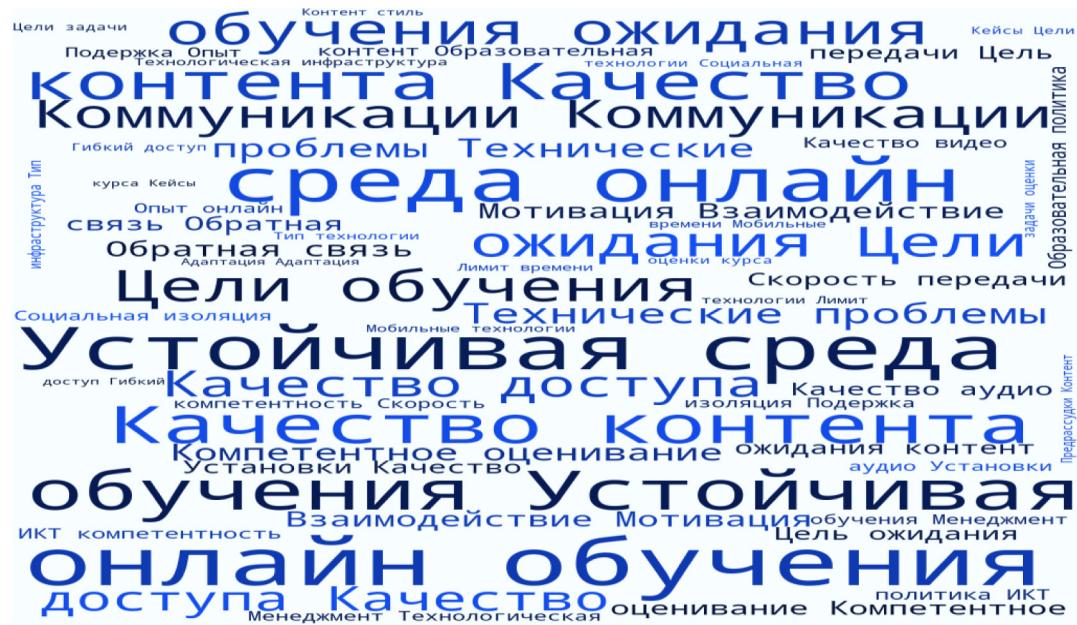

Рисунок 1 – Облако тегов факторов успешного онлайн обучения

Кодированные темы и их распределение представлены как образовательные, человеческие, институциональные и технологические факторы в таблице 2. Коды, появившиеся в процессе анализа результатов, в основном значительно расширяют тему образовательных факторов.

Коды, относящиеся к теме образовательных факторов, были подвергнуты дальнейшему ко-

дированию, в результате чего было выявлены следующие коды-подтемы: устойчивая среда онлайн обучения, LMS – система управления обучением, качество контента, количество кредитов и процесс оценивания. В целом, наиболее значимыми подтемами в критическом факторе «Образовательные» являются «устойчивость онлайн среды» и «качество контента».

Таблица 2 – Распределение кодов критических факторов успешности онлайн обучения взрослых, %

Система кодов в рамках выявленных подтем	Частота	Итого
Образовательные факторы: коды «устойчивая среда онлайн обучения» и «LMS – система управления обучением»		17,67
- Гибкая и настраиваемая среда обучения	3,66	
- Среда обучения, интегрированная с бизнес-процессами	2,89	
- Практико-ориентированное обучение	3,14	
- Сочетание аудиторных занятий и онлайн-обучения	2,61	
- Возможности кастомизации учебной платформы	3,32	
- Взаимосвязь и интеграция с разными обучающими ресурсами	2,05	
Образовательные факторы: коды «количество кредитов» и «процесс оценивания»		14,33
- Соответствие между целями, задачами курса и оцениванием	3,84	
- Производственная практика в реальных бизнес организациях	4,63	
- Период выставления оценки и тип оценивания	2,18	
- Компетентное оценивание и обратная связь	3,68	

Продолжение таблицы

Образовательные факторы: код «Качество контента»		17,00
- Соответствие между контентом и целями, ожиданиями	3,83	
- Качество контента	3,78	
- Соответствие между контентом и стилем обучения	2,48	
- Привлекательность контента	3,03	
- Изучение и анализ кейсов	1,93	
- Контент, поддерживаемый видео	1,95	
Человеческие факторы: код «соответствие между задачами обучения и ожиданиями»		13,34
- Онлайн обучение и эффективность в работе	3,18	
- Мотивация	2,35	
- Социальная изоляция – тревожность	1,94	
- Предыдущий опыт онлайн обучения	2,09	
- Лимит времени	1,81	
- Установки	1,96	
Институциональные факторы: код «организационные коммуникации и поддержка»		12,33
- Образовательная политика	1,75	
- Планирование онлайн обучения и обратная связь	2,1	
- Цели и стоимость онлайн обучения	2,2	
- Конфиденциальность и безопасность	1,9	
- Организационные коммуникации и поддержка	2,3	
- Отношение менеджмента	2,08	
Технологические факторы: коды «взаимодействие» и «доступность»		25,33
- Техническая поддержка	3,16	
- Качество видео и аудио	3,09	
- Взаимодействие	2,86	
- Качество доступа и скорость	3,47	
- Простота и удобство использования	2,85	
- Технические проблемы	2,33	
- Технологическая инфраструктура	2,7	
- Дизайн интерфейса	2,6	
- Мобильные технологии	2,27	
Итого:		100

Наиболее часто повторяющиеся коды в подтеме процесса оценивания – это коды соответствия между целями, задачами курса и оцениванием и компетентное оценивание, и обратная связь. Работающие магистранты заявили, что экзамены по теоретическим знаниям в конце обучения были достаточными, но оценку практических навыков следует проводить в условиях реальных бизнес организаций в несколько этапов. Подтема практико-ориентированного обучения, тренингов, повторяется и отмечается взрослыми обучающимися. Они считают, что более длитель-

ное обучение не обязательно означает обучение более высокого качества, и что при поддержке видео-материалов и анимации содержание курса может быть сокращено, так как время является важным фактором, влияющим на пребывание в среде онлайн обучения. Гораздо важнее выездные (специализированные) тренинги, тесно связанные с профессиональной специализацией. Они вызывают у взрослых обучающихся интерес, что положительно влияет на дальнейшее продолжение их обучения. Они рекомендуют, что занятия по общеобразовательным дисципли-

нам должны быть короткими, так как сильный акцент на общем обучении вызывает отрицание онлайн обучения.

Коды, которые выделяются в подтеме LMS – система управления обучением – это настраиваемая платформа с возможностями кастомизации, интегрированная с бизнес-процессами. В интервью, те магистранты, которые являются руководителями заявили, что LMS с содержанием, соответствующим их личному и профессиональному развитию, и позволяющим им контролировать свое саморазвитие, получать адекватную обратную связь, увеличат их участие в онлайн обучении.

Сравнивая аудиторную и онлайн среду обучения, магистранты отмечают важность взаимодействия с преподавателями и самими обучающимися. Как известно, обмен мнениями, социализация и адаптация, обеспечивается традиционной учебной средой. Принимая во внимание эти параметры, среда онлайн обучения обеспечивает доступность из разных местоположений для обучающихся, но имеет недостатки взаимодействия и социальной изоляции, тревожности. Среда обучения, интегрированная с бизнес-процессами, может привлечь больше внимания и повысить устойчивость среды онлайн обучения.

Подтема качество контента является наиболее часто повторяющимся кодом после устойчивости среды онлайн обучения. Такие параметры, как соответствие ожиданиям от обучения, играют важную роль в успехе онлайн обучения. Интервьюируемые магистранты-руководители оценивали качество содержания дисциплины с учетом дизайна, последовательности, ясности, понятности и аудио-видео инструментов. Они ожидают мультимедийной поддержки, но не простого текста, особенно в учебных материалах для развития управлеченческих навыков.

Подтема привлекательности содержания сопровождается указанием на необходимость изучения и анализа кейсов, т.е. обучающие игры, симуляции, анализ кейсов делают контент интересным. Эти учебные инструменты, играют важную роль в снижении тревожности от социальной изоляции и обеспечивают взаимодействие обучающихся. Эти инструменты особенно вос требованы в учебном процессе по повышению управлеченческих компетенций.

Подтемы, выявленные в рамках человеческого фактора, мотивация и эффективность в работе, как результат онлайн обучения. Установки и готовность учиться важны для взрослых обу

чающихихся. Их ориентация на эффективность и обучение являются значимым фактором успешности их онлайн обучения, с целью применения полученных знаний в реальной жизни.

Подтемами, возникшими в теме институциональных факторов, являются организационная коммуникация и поддержка, отношение менеджмента вуза и образовательная политика. В целом код организационной коммуникации и поддержки повторяется так же часто, как и код соответствия между целями-задачами обучения и ожиданиями обучающихся. Это указывает на необходимость постоянной институциональной коммуникации и поддержки, которые рекомендуется осуществлять до, во время и после обучения.

Технологические факторы выявили подтемы доступности и скорости, взаимодействия, технических проблем, интерфейса, качества видео и аудио.

Таким образом, результаты выявили 6 важнейших факторов, влияющих на успешность онлайн обучения взрослых. Наиболее важным фактором успеха в онлайн обучении являются «Образовательные факторы» (49%), за которыми следуют «Технологические факторы» (25,33%), «Человеческий фактор» (13,34%) и «Институциональные факторы» (12,33%).

Исходя из распределения параметров критических факторов успешности онлайн обучения, очевидно, что код «устойчивая среда онлайн обучения» является наиболее важным. Пребывание в онлайн среде и непрерывность онлайн обучения играют решающую роль в успехе онлайн обучения взрослых (Fresen, 2007; Ha et.al., 2021; Freeman & Urbaczewski, 2019): они чаще посещают среду онлайн обучения, поддерживают свой интерес и участие, дольше остаются в среде онлайн обучения. В то же время, настоящий успех приложений онлайн обучения определяется их контентом и качеством (Anderson, 2008). Самая большая трудность в разработке эффективных приложений для онлайн обучения связана со стремлением предоставить больше информации вместо концентрации на контенте и качестве (Govindasamy, 2001). Однако качество контента является основным фактором, определяющим успешность онлайн обучения (König, Karrenbauer & Breitner, 2022).

Самыми важными аспектами, определяемыми как критические факторы успеха, являются пребывание в устойчивой среде онлайн обучения, соответствие между целями и ожидания-

ми обучения, организационное общение и поддержка, качество и привлекательность контента. Tot факт, что онлайн обучение проводится на компьютере, может снизить мотивацию и интерес работающих взрослых (Зеер, Ломовцева и Третьякова, 2020). Поэтому моделирование является важным инструментом для повышения интереса к онлайн обучению. Тематические исследования, кейсы, симуляции, сценарии и образовательные игры являются одними из ключевых методов обучения, которые повышают внимание участников к среде онлайн обучения (Скорнякова, 2022).

Для дальнейшего анализа и подтверждения взаимосвязей между кодами и подтемами, которые играют роль в успешности онлайн обучения, были использованы описательные утверждения из интервью встречавшиеся с наибольшей частотой.

Параметры, связывающие коды пребывания в устойчивой среде онлайн обучения и непрерывности обучения – дублирующий контент, соответствие контента и объективных ожиданий и привлекательность контента. Ниже представлены цитаты из интервью, указывающие на тесную связь между этими кодами:

– «Есть ожидания обучиться управляемым навыкам, но, когда материал дублируется, становится скучно. Контент, который снова и снова повторяет то, что мы знаем, через некоторое время надоедает, и вы перестаете обращать внимание на онлайн обучение».

– «Иногда тренинги и контент начинают казаться повторяющимися. Если возможно, я оставляю экран включенным и делаю вид, что закончил обучение».

– «Когда занятия не интересны, с помощью функции быстрой перемотки вперед я пропускаю страницы и перехожу к концу занятия».

Перенос контента дисциплины и материалов в среду онлайн обучения LMS не обеспечивает успеха программ онлайн обучения. Простое отображение повторяющегося и монотонного образовательного контента на экранах вместо книг способствует дальнейшему укреплению негативных предубеждений взрослых обучающихся против онлайн обучения. Уровень знаний взрослых, обучающихся и их ожидания в отношении образования требуют дифференциированного дизайна контента, чтобы они могли практиковаться, взаимодействовать, измерять свои знания и учиться в соответствии с несколькими стилями обучения. Для успеха обучения крайне

важно, чтобы среда онлайн обучения поощряла взаимодействие и обеспечивала быструю обратную связь и краткий контент в привлекательной форме.

Некоторые оценочные высказывания из интервью о качестве контента по критериям содержания, дизайна, непротиворечивости, четкости-понятности следующие:

– «Если онлайн обучение поддерживается визуальными эффектами и преподается хорошо, я бы предпочел такую среду обучение, чем скучное обучение в аудитории».

– «Если контент плохой, он становится скучным. Вы хотите, чтобы это закончилось как можно скорее».

– «Чем больше обучение затягивает вас визуальными эффектами, тем дольше человек может оставаться в учебной среде».

Интерактивность онлайн обучения позволяет обучающемуся регулировать в зависимости от сложности контента – темп обучения, участвовать в дискуссиях, связываясь с другими при необходимости. Когда материалы дисциплины содержат привлекательные мультимедийные элементы – звуки, графика и анимация, они привлекают внимание к контенту.

Ниже приводятся некоторые оценочные высказывания из интервью по поводу привлекательности контента:

– «Я думаю, что анимация должна продолжаться. Онлайн среда должна поддерживаться анимацией. Можно сделать еще несколько интересных вещей».

– «Обучающий контент может быть интересным, я имею в виду, немного более интерактивным и похожим на документальный фильм».

– «Образовательный контент с мультимедиа, делает его привлекательнее».

– «Контент должен быть хорошо представлен, мотивировать и привлекать пользователя, то есть поддерживать связь между пользователем и онлайн средой и обеспечивать возможность непрерывного образования на протяжении всей жизни».

Ожидания от обучения связаны с тем, что предлагает онлайн среда. Контент и материалы, которые являются длинными и общими, не предлагают взаимодействия с визуальными элементами, которые заставляют обучающихся быть пассивными в учебной среде, приводят к неудачам в онлайн обучении. Приведенные выше утверждения ясно указывают на то, что дизайн онлайн обучения должен быть тщательно спланирован.

Ниже – части интервью относительно соответствия индивидуальных целей обучения и ожиданий в онлайн обучении:

– «Я хотел бы, чтобы система управления обучением (LMS) представляла контент в соответствии с ожиданиями пользователя и интегрировала его с различными учебными ресурсами».

– «Наша LMS могла бы быть более персонализированной. Я бы хотел, чтобы занятия и темы, которые никак не привлекают мое внимание, на навязывали бы мне».

Магистранты, как взрослые обучающиеся с разным образованием, профессиональной специализацией, уровнями знаний и навыков, имеют разные ожидания от обучения. Они ожидают, что смогут преодолеть проблемы, с которыми они сталкиваются в реальной жизни, удовлетворить свои потребности и применить полученные знания на реальном рабочем месте. Следовательно, удовлетворение такого проблемно-ориентированного обучения играет решающую роль в успешности онлайн обучения. Одним из основных требований к процессу онлайн обучения является интеграция среды онлайн обучения с бизнес-процессами. Именно в этом заключается преимущество среды онлайн обучения по сравнению с традиционным обучением в аудитории, когда гибкость онлайн среды позволяет адаптировать ее в соответствии с целями и ожиданиями взрослых, обучающихся применительно к запросам их бизнес-процессов. В то же время, так же, как и в опросе, интервьюируемые отмечали, что самой слабой стороной среды онлайн обучения является неадекватная поддержка социального взаимодействия.

Заключение

Анализ показывает, что успешность онлайн обучения определяется контентом, представленным в учебной онлайн среде. Материалы учебной дисциплины должны быть ясными, понятными и последовательными, с привлекательными мультимедийными элементами (звук, графика, анимация), что помогает привлечь внимание участников к контенту. Контент, подготовлен-

ный с учетом целей и ожиданий взрослых, обучающихся (Paechter, Maier & Macher, 2010), признается интервьюированными руководителями, как наиболее приемлемый.

Еще одним важным моментом в онлайн обучении является выбор технологий и контента, LMS, которые будут использоваться в процессе обучения. Взрослым обучающимся, которые склонны обобщать негативный опыт, нелегко мотивировать себя учиться снова (Knowles et.al., 2005). Таким образом, технические трудности, отнимающие много времени и перегруженный контент может вызвать отрицание онлайн обучения. Подготовка учебных материалов в соответствии с потребностями пользователей повышает эффективность использования онлайн среды.

Компетентное оценивание и обратная связь были также определены как критические факторы успеха в онлайн обучении. Создание практико-ориентированных тренингов и предоставление участникам отзывов об их развитии путем периодической оценки перед переходом к следующему разделу – это некоторые мотивирующие факторы для постоянного участия в онлайн обучении (Fresen, 2007; Osika & Camin, 2005; Hamburg, Lindecke & Thij, 2003). Очевидно, что взрослые обучающиеся рассматривают себя как самостоятельных профессионалов, принимающих решения. Результаты исследования показывают, что традиционная система оценки неадекватна для оценивания онлайн обучения, основанного на опыте взрослых и решении проблем.

Также результаты исследования указывают на необходимость сосредоточиться на технологическом аспекте онлайн обучения. Успех системы онлайн обучения зависит от динамики взаимодействия ее компонентов и относительного веса элементов системы. Суммирование данных по категориям позволяет исследователям, изучающим среды онлайн обучения, выбирать различные категории. Также внимание к критическим факторам успешности обучения, воспринимаемых взрослыми, обучающимися в процессе онлайн образования, может помочь более эффективно направлять развитие будущих инициатив в области онлайн обучения.

Литература

Anderson T. Towards a theory of online learning // *The theory and practice of online learning*. – 2008. – № 5/17. – P. 45-74.

Atim A., Mahadi I., Malik N.A., Ercan K. Critical success factors in e-learning – a case study // e-BANGI: Jurnal Sains Sosial dan Kemanusiaan. – 2021. – 18/4SI. – P 42-58. URL: <https://ejournal.ukm.my/ebangi/issue/view/1405>

- Bogdan R. C., Biklen S. K. Qualitative research for education: An introduction to theories and methods. – Boston: Pearson Education, 2007. – 276 p.
- Волобуева Т.Б. Открытое пространство онлайн обучения педагогических кадров // *Педагогическая перспектива*. – 2021. – № 2/27. – С. 9-16.
- Wong A., Daniell K. S. Examining the effectiveness of corporate e-Learning in global talent management // *International Journal of Advanced Corporate Learning*. – 2017. – № 10/2. – P. 4-18. DOI: 10.3991/ijac.v10i2.7305
- Govindasamy T. Successful implementation of e-learning pedagogical considerations // *The Internet and Higher Education*. – 2001. – № 4/3–4. – P. 287 – 299. DOI: 10.1016/S1096-7516(01)00071-9
- Зеер Э.Ф., Ломовцева Н.В., Третьякова В.С. Готовность преподавателей вуза к онлайн-образованию: цифровая компетентность, опыт исследования // *Педагогическое образование в России*. – 2020. – № 3/27. – С. 26-39.
- Иршин А.В., Есарева Е.Н. Выявление проблем в обучении с применением дистанционных образовательных технологий (ДОТ) взрослых студентов // *Мир науки, культуры, образования*. – 2021. – № 2/87. – С. 138-140.
- Knowles M.S., Holton E. F., Swanson R. A. The adult learner: The definitive classic in adult education and human resource development. London: Elsevier, 2005. DOI: 10.4324/9780429299612
- König C.M., Karrenbauer C., Breitner M.H. Critical success factors and challenges for individual digital study assistants in higher education: A mixed methods analysis // *Education and Information Technologies*. – 2022. – 29 p. DOI: 10.1007/s10639-022-11394-w
- Ковалев Д.С. Цифровая трансформация системы профессионального образования: мифы и реальность // *Вестник Российской международной академии туризма*. – 2019. – № 4/36. – С. 71-74.
- Montgomerie K., Edwards M., Thorn K. Factors influencing online learning in an organizational context // *Journal of Management Development*. – 2016. – № 35/10. – P. 1313–1322. DOI: 10.1108/JMD-05-2016-0067
- Osika E. R., Camin D. Concentric model for evaluating internet-based distance learning programs // Conference: Proceedings of the 18th Annual Conference on Distance Teaching and Learning. – Madison, Wisconsin, 2005. – P. 281-286.
- Paechter M., Maier B., Macher D. Students' expectations of, and experiences in e-learning: Their relation to learning achievements and course satisfaction // *Computers & Education*. – 2010. – № 54/1. – P. 222-229. DOI: 10.1016/j.compedu.2009.08.005
- Parker J. E., Tazhina G. Improving the Workforce in Kazakhstan through Distance Learning Technologies // Handbook of Research on Technologies for Improving the 21st Century Workforce: Tools for Lifelong Learning. – Hershey: IGI Global, 2013. – P. 359-372. DOI: 10.4018/978-1-4666-2181-7.ch023
- Creswell J. W. Research design: Qualitative, quantitative and mixed methods approaches. – CA: Sage Publications, 2014. – 270 p.
- Скорнякова Н. Как психологические факторы влияют на эффективность онлайн-обучения. Образование: SkillboxMedia 2022 [Электронный ресурс]. – URL: www.skillbox.ru/media/education/kak-psikhologicheskie-faktory-vliyayut-na-effektivnost-onlaynobucheniya.html.
- Sridharan B., Deng H., Corbitt B. Critical success factors in e-learning ecosystems: A qualitative study // *Journal of Systems and Information Technology*. – 2010. – № ¼. – P. 263-288. DOI: 10.1108/13287261011095798
- Tachie S. A., Brenya B., Owusu K. F. The impact of three critical success factors on online learning at the higher institutions // *International Journal of Research in Business and Social Science*. – 2022. – № 11/5. – P. 460-471. DOI: 10.20525/ijrbs.v11i5.1877
- Freeman L.A., Urbaczewski A. Critical Success Factors for Online Education: Longitudinal Results on Program Satisfaction // *Communications of the Association for Information Systems*. – 2019. – № 44/30. DOI: 10.17705/1CAIS.04430
- Fresen J. W. A taxonomy of factors to promote quality web-supported learning// *International Journal on E-Learning*. – 2007. – № 6/3. – P. 351-362.
- Ha T.T., Truong Van T.H., Nguyen, Linh T. Le, Nguyet T.A. Critical Success Factors for E-Learning at University Level: A Case Study from Da Nang University of Technology and Education (Ute-Dn) // *Journal of Technical Education Science*. – 2021. – № 62/02. DOI: 10.54644/jte.62.2021.77
- Hamburg H., Lindecke C., Thij H. Social aspect of e-learning and blended learning methods // Conference: Proceedings of the Fourth European Conference Ecomm-Line. – 2003. – P. 11-15. Bucharest.
- Cheawjindakarn B., Suwannathachote P., Theeraroungchaisri A. Critical success factors for online distance learning in higher education: A review of the literature // *Creative Education*. – 2012. – № 3/8B. – P. 61-66. DOI: 10.4236/ce.2012.38b014

References

- Anderson T. (2008). Towards a theory of online learning. *The theory and practice of online learning*, vol.5/17, pp. 45-74.
- Atim A., Mahadi I., Malik N.A., Ercan, K. (2021) Critical success factors in e-learning – a case study. *e-BANGI: Jurnal Sains Sosial dan Kemanusiaan*, vol.18 /4SI, pp. 42-58. URL: <https://ejournal.ukm.my/ebangi/issue/view/1405>
- Bogdan R. C., Biklen S. K. (2007). Qualitative research for education: An introduction to theories and methods. Boston: Pearson Education Inc., 276 p.
- Cheawjindakarn B., Suwannathachote P., Theeraroungchaisri A. (2012). Critical success factors for online distance learning in higher education: A review of the literature. *Creative Education*, vol. 3(December), pp. 61-66. DOI: 10.4236/ce.2012.38b014
- Creswell J.W. (2014). Research design: Qualitative, quantitative and mixed methods approaches. CA: Sage Publications, 270 p.
- Freeman L.A., Urbaczewski A. (2019). Critical Success Factors for Online Education: Longitudinal Results on Program Satisfaction. *Communications of the Assoc. for Information Systems*, vol. 44/30. DOI: 10.17705/1CAIS.04430

- Fresen J. W. (2007). A taxonomy of factors to promote quality web-supported learning. *International Journal on E-Learning*, vol 6/3, pp. 351-362.
- Govindasamy T. (2001). Successful implementation of e-learning pedagogical considerations. *The Internet and Higher Education*, vol. 4/3–4, pp. 287-299. DOI:10.1016/S1096-7516(01)00071-9
- Ha T.T., Truong Van T.H., Nguyen Linh T. Le, Nguyet T.A. (2021). Critical Success Factors for E-Learning at University Level: A Case Study from Da Nang University of Technology and Education (Ute-Dn). *Journal of Technical Education Science*, vol. 62 /02. DOI:10.54644/jte.62.2021.77
- Hamburg H., Lindecker C., Thij H. (2003). Social aspect of e-learning and blended learning methods. *Conference: Proceedings of the Fourth European Conference Ecomm-Line*. Bucharest, pp. 11-15.
- Irshin A.V., Esareva E.N. (2021). Vyyavleniye problem v obuchenii s primeneniyem distantsionnykh obrazovatel'nykh tekhnologiy (DOT) vzroslykh studentov [Identification of problems in teaching with the use of distance learning technologies (DOT) for adult students]. MNCO, vol. 2/87, pp. 138-140. (In Russian).
- Knowles M.S., Holton E. F., Swanson R. A. (2005). *The adult learner: The definitive classic in adult education and human resource development*. London: Elsevier. DOI:10.4324/9780429299612
- König C.M., Karrenbauer C., Breitner M.H. (2022). Critical success factors and challenges for individual digital study assistants in higher education: A mixed methods analysis. *Education and Information Technologies*, 29 p. DOI:10.1007/s10639-022-11394-w
- Kovalev D.S. (2019). Tsifrovaya transformatsiya sistemy professional'nogo obrazovaniya: mify i real'nost' [Digital transformation of the vocational education system: myths and reality]. *Bulletin of RMAT*, vol. 4/36, pp. 71-74. (In Russian)
- Montgomerie K., Edwards M., Thorn, K. (2016). Factors influencing online learning in an organizational context. *Journal of Management Development*, vol. 35/10, pp.1313–1322. DOI:10.1108/JMD-05-2016-0067
- Osika E. R., Camin, D. (2005). Concentric model for evaluating internet-based distance learning programs. *Conference: Proceedings of the 18th Annual Conference on Distance Teaching and Learning*. Madison, Wisconsin, pp. 281–286.
- Paechter M., Maier B., Macher D. (2010). Students' expectations of, and experiences in e-learning: Their relation to learning achievements and course satisfaction. *Computers & Education*, vol. 54/1, pp. 222-229. DOI:10.1016/j.compedu.2009.08.005
- Parker J. E., Tazhina, G. (2013). Improving the Workforce in Kazakhstan through Distance Learning Technologies. *Handbook of Research on Technologies for Improving the 21st Century Workforce: Tools for Lifelong Learning*. Hershey: IGI Global. Ch.23, pp. 359-372. DOI:10.4018/978-1-4666-2181-7.ch023
- Skornyakova N. Kak psikhologicheskiye faktory vliyayut na effektivnost' onlayn-obucheniya. Obrazovaniye: SkillboxMedia [How psychological factors affect the effectiveness of online learning. Education: SkillboxMedia]. [Electronic resource]. URL: www.skillbox.ru/media/education/kak-psikhologicheskie-faktory-vliyayut-na-effektivnost-onlaynobucheniya. (In Russian)
- Sridharan B., Deng H., Corbitt B. (2010). Critical success factors in e-learning ecosystems: A qualitative study. *Journal of Systems and Information Technology*, vol. 12/4, pp. 263-288. DOI:10.1108/13287261011095798
- Tachie S. A., Brenya B., Owusu K. F. (2022). The impact of three critical success factors on online learning at the higher institutions. *International Journal of Research in Business and Social Science*, vol. 11/5, pp. 460-471. DOI: 10.20525/ijrbs.v11i5.1877
- Volobueva T.B. (2021). Otkrytoye prostranstvo onlays obucheniya pedagogicheskikh kadrov [Open space for online teaching of teaching staff]. *Pedagogical Perspective*, vol. 2/27, pp. 9-16. (In Russian).
- Wong A., Daniell K. S. (2017). Examining the effectiveness of corporate e-Learning in global talent management. *International Journal of Advanced Corporate Learning*, vol. 10/2, pp. 4-18. DOI:10.3991/ijac.v10i2.7305
- Zeer E.F., Lomovtseva N.V., Tretyakova V.S. (2020). Gotovnost' prepodavateley vuza k onlays-obrazovaniyu: tsifrovaya kompetentnost', opyt issledovaniya. [Readiness of University Teachers for Online Education: Digital Competence, Research Experience] *Pedagogical Education in Russia*, vol. 3/27, pp. 26-39. (In Russian)

2-бөлім
СОЦИОЛОГИЯ

Section 2
SOCIOLOGY

Раздел 2
СОЦИОЛОГИЯ

А.С. Төрегелдиева* , **С.А. Амитов**

Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Қазақстан, Алматы қ.

* e-mail: a.serikbaevna@mail.ru

БОСАНҒАННАН КЕЙІНГІ ДЕПРЕССИЯ ЖӘНЕ ӘЛЕУМЕТТІК ҚӨМЕК: ӘЙЕЛДЕРДІҢ ЭМОЦИОНАЛДЫҚ-ТҰЛҒАЛЫҚ ЖАҒДАЙЫН БАҒАЛАУ

Мақала босанғаннан кейінгі депрессиядағы әйелдердің эмоционалдық жағдайын бағалау әдістемесіне арналған. Босанғаннан кейінгі депрессия мәселесі анық білінбейтіндігіне қарамастан бар және оны шешу қажет. Босанғаннан кейінгі депрессиялық бұзылысты ерте анықтау және емдеу ана мен баланың денсаулығы үшін өте маңызды. Бұл босанатын әйелдің жеке мәселесі емес. Оны әртүрлі әлеуметтік және медициналық қызметтердің, соның ішінде әлеуметтік қызметкерлердің көмегімен шешу керек. Медициналық қызметпен байланысты әлеуметтік жұмыс мамандарының міндеті – босанған әйелдерге қолдау көрсету, оларға консультациялар өткізу, олардың эмоционалдық, жеке жағдайын бағалау және тұрмыстық, медициналық, заңгерлік, құқықтық көмек көрсету. Әртүрлі әлеуметтік құралдардың көмегімен босанған әйелдің жағдайын дұрыс диагностикалау, сондай-ақ оған тиісті көңестер беру қажет. Жұмыста қолданылған социологиялық зерттеу әдістемесі босанған әйелдердің жағдайын бағалауга және белгілі бір қорытындылар жасауға мүмкіндік берді. Макалада мұндай әйелдердің эмоционалды және жеке қүйін бағалау үшін әртүрлі шкалалар ұсынылған. Бұл зерттеудің нәтижелері жүкті әйелдермен және босану кезіндегі әйелдермен профилактикалық жұмыста осы мәселе бойынша теориялық зерттеулерде практикалық түрде, сондай-ақ әлеуметтік қызметкерлерді оқыту процесінде қолданылуы мүмкін.

Тұйин сөздер: депрессия, босанғаннан кейінгі кезең, әлеуметтік қызметкер, зерттеу, бағалау, көңес.

A.S. Turegeldiyeva*, S.A. Amitov

Al-Farabi Kazakh National University, Kazakhstan, Almaty

*e-mail: a.serikbaevna@mail.ru

Postpartum depression and social support: assessment of the emotional and personal state of women

The article is devoted to the methodology for assessing the emotional state of women in postpartum depression. The problem of postpartum depression, despite its apparent implicitness, exists and needs to be addressed. Early detection and treatment of postpartum depressive disorder is very important for the health of mother and child. This problem is not a personal problem of the woman in labor. It should be solved by various social and medical services, including with the help of social workers. The task of social work specialists in contact with medical services is to support such women, conduct consultations with them, assess their emotional and personal state and provide household, medical, legal and legal assistance. It is necessary, with the help of various social tools, to correctly diagnose the condition of a woman who has given birth, as well as give her appropriate recommendations. The sociological research methodology used in the work made it possible to fully assess the condition of women in labor and draw certain conclusions. The article presents various scales for assessing the emotional and personal state of such women. The results of this study can be of practical use in preventive work with pregnant women and women in childbirth, as well as in theoretical studies on this issue, and in the process of training social workers..

Key words: depression, postpartum period, social worker, research, grade, consultations.

А.С. Турегельдиева*, С.А. Амитов

Казахский национальный университет им. аль-Фараби, Казахстан, г. Алматы

* e-mail: a.serikbaevna@mail.ru

**Послеродовая депрессия и социальная помощь:
оценка эмоционально – личностного состояния женщин**

Статья посвящена изучению методологии оценки эмоционального состояния женщин в послеродовой депрессии. Проблема послеродовой депрессии, несмотря на ее кажущуюся неявность, существует и требует своего решения. Раннее выявление и лечение послеродового депрессивного расстройства очень важно для здоровья матери и ребенка. Данная проблема не является личной проблемой роженицы. Она должна решаться различными социально-медицинскими службами, в том числе и с помощью соцработников. Задача специалистов по социальной работе в контакте с медицинскими службами состоит в поддержке таких женщин, проведении с ними консультаций, оценке их эмоционально-личностного состояния и оказании бытовой, медицинской, правовой и юридической помощи. Необходимо с помощью различных социальных инструментов правильно диагностировать состояние родившей женщины, а также дать ей соответствующие рекомендации. Использованная в работе методология социологического исследования позволила оценить состояние групп рожениц и сделать определенные выводы. В статье приводятся различные шкалы оценки эмоционально-личностного состояния подобных женщин. Результаты данного исследования могут принести практическую пользу в профилактической работе с беременными и роженицами, в теоретических исследованиях по данной проблеме, а также в процессе подготовки социальных работников.

Ключевые слова: депрессия, послеродовой период, социальный работник, исследование, оценка, консультации.

Kіріспе

Қазіргі қоғамдық қатынастарда әйел мен баланың салауатты үрпақ тәрбиелеу саласында орны мен қызметтің зерделеу аса маңызды тақырыптардың қатарына жатады. Ал ананың мінез-құлқының ауытқуы мен оған қатысты қамқорлығының бағдарламалары мемлекеттердің даму эволюциясына сәйкес XX ғасырдың екінші жартысынан ғана пайда болды (Пелезнева, 2015). Осылан сәйкес Қазақстан Республикасында демографиялық саясат бала туу деңгейін арттыруға, салауатты өмір салтын насиҳаттауға, өлім-жітімді азайтуға және соның нәтижесінде адам өмірінің сапасын жақсартуға және өмір сұру үзактығын арттыруға бағытталғанын атап өткен жөн. Әлеуметтік-демографиялық саясат шараларын дәйекті жүзеге асыру нәтижесінде демографиялық процестердің он серпіні одан әрі дамып келеді. Бұл үдерістің маңыздылығының күн сайын артуымен байланысты ана мен баланың құқықтарын қорғау максатында бірқатар заңдық негізdemeler қабылданды. Атап айтқанда «Неке (ерлі-зайыптылық) және отбасы туралы» Кодексі, «Білім туралы Заңы», «Балалы отбасыларға берілеттік мемлекеттік жәрдемақылар туралы» және т.б. заңдар мен бағдарламалар ана мен баланың қоғамдағы орнының өзектілігін дәйектей түседі (Бапаева, 2011: 16).

Аталған мәселелерге байланысты зерттеудің нысаны ретінде қазақстандық қоғамның ішіндегі ананың ролі мен босанғаннан кейінгі ахуалына мән бере отырып, әлеуметтік қызметкердің оған беретін қолдаудың әдістемесін таңдадық. Босанғаннан кейінгі кезең әйел үшін бірқатар өзгерістермен бірге жүреді. Гормоналды өзгерістердің, тұрақты, толыққанды үйқының болмауының фонында жаңа қызметке бейімделу, нәресте үшін жауапкершілікті қабылдау, балаға күтім жасау дағдыларын менгеру байқалады. Жас ана баланың биологиялық ырғақтарына сәйкес келетін жаңа жағдайларда өмір сұруге үйренеді. Нәтижесінде, әйел уақыт өте келе кейір шата-суларды, алаңдаушылықты, әсерленуді, осалдықты, эмоционалдық тұрақсыздықты (кейде бақытты, кейде депрессиялық) сезініү мүмкін. Бұл жағдайды «босанғаннан кейінгі блюз» немесе босанғаннан кейінгі бейімделу ретінде анықтауға болады және әрбір жаңа ана дерлік осы немесе басқа дәрежеде кездеседі (Halbreich, 2006: 98).

Босанғаннан кейінгі депрессия деп босанғаннан кейінгі кезеңде болатын әйелдің психо-эмоционалды саласының бұзылуы түсініледі. Бұл жағдайдың белгілерінің арасында тұрақты шаршау, ашуланшақтық, бәріне немкүрайлылық, үйқының бұзылуы (үйқысыздық және үйқышылдық) және тәбеттің болмауы мен керісінше реф-

лекс, тұрақты қатты мазасыздық сезімі, кейде үмітсіздік, кейбір жағдайларда сезімнің болмауы деген ықпалды факторлар пайда болады. Осыған байланысты өз зерттеулерін жүргізген батыстың медицина қызметкерлері әлеуметтік зерттеулер деректеріне сүйене отырып, босанғаннан кейінгі депрессияның даму қаупі факторы ретінде сәйкесіз әлеуметтік қолдауды дәйекті түрде анықтады және депрессияны емдеу әдістері ретінде әлеуметтік қолдауды арттыруға бағытталған араласу мүмкіндіктерін атап өткен еді (Beck, 2022: 276).

Дегенмен, босанғаннан кейінгі бейімделуді қындашатын факторлардың ішінде эмоционалдық қолдаудың, туыстарының нәрестеге күтім жасаудағы қомегінің болмауын атап өтуге болады, бұл кезде балалы әйел үнемі дерлік жалғыздықты сезінеді. Жауапкершілікті сезіну, жас аданың барлық нәрседе идеалға үмтүлуы, барлық жерде уақытында болу, балаға шамадан тыс назар аудару және сонымен бірге өзін-өзі күтудің маңыздылығын жете бағаламау салдары да теріс әсер етуі мүмкін. Ұзақ уақытқа созылған физикалық және эмоционалдық стресстің нәтижесі сарқылу болуы мүмкін және бұл жағдайда эмоционалды тұрақтылықты сактау қынырақ.

Сондықтан, осы жағдайды ескере отырып, зерттеу пәні ретінде қоғам ішіндегі әйелдің орнын анықтай келе, оның босанғаннан кейінгі тұлғалық-эмоционалдық жағдайын зерттеуді жөн көрдік. Сонымен қатар босанған әйелдің депрессияға ұшыраудың салдарын саралай келе, алдын алу мен әдістерін және әлеуметтік қызметкердің қолдау түрлерін айқындауды мақсат еттік. Зерттеудің нысаны мен пәнніне сәйкес бұл мақалада қойылған мақсатқа қол жеткізу үшін нақты міндеттер қойылды: босанған әйелдің пайда болған депрессияның себептерін айшықтау және оның ағымын бақылау арқылы ғылыми нәтижелерді саралау жүргізу; әлеуметтік сауалнама мен медициналық сараптамалар нәтижелерін салыстырмалы талдау және әлемдік зерттеу әдістері нәтижесінде депрессияның деңгейін анықтау; әйелдің жас ерекшеліктеріне байланысты ұзақ және қыска мерзімді депрессияның түрлерін анықтау арқылы қолдау көрсету ұсыныстары мен ғылыми нәтижелері айқындалды.

Босанғаннан кейінгі әйелдің депрессиялық жағдайды босанғаннан кейінгі ең жиі кездесетін асқынудардың бірі болып табылатыны сөзсіз. Эпидемиологиялық және клиникалық зерттеу-

лерде босанғаннан кейінгі депрессияның таралуы туралы деректер географиялық, этномәдени, әлеуметтік-экономикалық көрсеткіштерге, сондай-ақ қолданылатын диагностикалық тәсілдерге байланысты өзгеріп тұрады. Халықаралық диагностикалық критерийлеріне сәйкес босанғаннан кейінгі депрессия диагнозы 6 апта ішінде дамуымен белгіленеді. Бірқатар зерттеулер әйелдердің 20% -ы босанғаннан кейін бір жыл ішінде, кейбір жағдайда 13%-ында депрессия екі жылға созылуы ықтимал. Келесі жүктілік кезінде депрессия жағдайының қайталану қаупі 40%-ға дейін ұлғаяды.

Тақырыпты тандауды дәйектеу және мақсаты мен міндеттері

Эпидемиологиялық зерттеулер көрсеткендей, босанғаннан кейінгі кезеңде ана өлімінің себептерінің ішінде 20%-ға дейін суицид болып табылады (Thorsteinsson, 2022: 101).

Ананың психикалық денсаулығы мен физикалық әл-ауқатына теріс әсер етуден басқа, босанғаннан кейінгі кезеңдегі депрессия баланың денсаулығына жағымсыз әсер етуі мүмкін. Босанғаннан кейінгі депрессия ана мен бала арасындағы байланысты алшақтатуы ықтимал. А.В.Фilonенконың мәліметтері бойынша ана мен бала қарым-қатынасының бұзылуы балаларда мінез-құлық және психопатологиялық ауытқулардың ғана емес, сонымен қатар соматикалық патологияның дамуының алғышарты болып табылады (Филоненко, 2012: 38). Сәби кезінен бастап олардың психомоторлы дамуы кідіреді, вегетативті жүйке жүйесі, асқазан-ішек жолдары, тыныс алу және иммундық жүйе мүшелерінің аурулары пайда болады. Кейбір авторлар ана мен бала арасындағы байланыстың бұзылуы нәрестені өлтіру әрекеттеріне әкелуі мүмкін деген пікірді білдіреді (Chaudron, 2022: 155).

Қазіргі уақытта босанғаннан кейінгі депрессияның себептері туралы консенсус жоқ. Сондықтан осы зерттеудің мақсаты аурудың күрдегі патофизиологиялық механизміне көптеген биологиялық факторлар, соның ішінде гормондық, иммундық және генетикалық факторларды анықтау болып табылады. Босанғаннан кейінгі депрессияның дамуын болжашылар арасында әлеуметтік, психологиялық, ауыр психиатриялық және акушерлік-гинекологиялық анамнез белінеді. Босанғаннан кейінгі депрессияны емдеу мәселесі анық емес. Қазіргі уақытта отандық клиникалық тәжірибеде босанғаннан кейінгі депрессиямен ауыратын әйел-

дерге медициналық көмек көрсетеу стандарттары нақтыланбаған. Жүкті әйелдер мен бала емізетін аналарға арналған психотроптық препараттардың көшпілігінің қауіпсіздігіне дәлелдемелердің болмауына байланысты босанғаннан кейінгі депрессияның стандартты тера-пиялық алгоритмдерін қолдану міндеттері түр. Ауыр немесе орташа депрессияға арналған фармакологиялық препараттарды тағайындау көп жағдайда емізуін тоқтатуды талап етеді. Сонымен қатар, кейбір зерттеулер емізбеу фактісінің өзі депрессиялық белгілердің дамуын күштейтуі мүмкін екенін көрсетеді. Женіл депрессия жағдайында дәрілік емес әдістер терапияның бірінші желісі болып саналады. Клиникалық зерттеулерден алынған дәлелде-мелер психотерапиялық араласуды қолдану босанғаннан кейінгі депрессияның ұзактығын қысқартуы, сондай-ақ клиникалық ремиссия кезіндегі уақытты ұзартуы мүмкін екенін көрсетеуді (Stewart, 2022: 185).

Мақаланы зерттеу барысында Алматы қа-ласы Жұбанов көшесінде орналасқан Қалалық периноталдық клиниканың акушерлік және ги-некология бөлімшесінде жатқан 18 жастан асқан барлық әйелдер 2022 жылдың 22 шілдесінен 28 тамыз аралығында сауалнамаға тартылды. Қайталанатын депрессиялық бұзылыс, шизоф-рения және шизоаффективті психоздар, ауыр соматикалық патологияның декомпенсациясы, тәуелділік аурулары (ремиссия болмаған кезде 6 ай) қосылмайтын критерийлер ретінде анық-талды. Зерттеуге тартылmas бұрын барлық әйелдерден ықтимал қауіптер туралы түсінік-теме алынды және ақпараттандырылған келі-сімге қол қойылды. Зерттеу барысында 150 әйел сауалнамаға тартылды, олардың орташа жасы $29,4 \pm 5,0$ жас; 90%-ы некедегі әйелдер; 79,3% тұрақты жұмыспен қамтылған; 75,3 пайызы жоғары, 20 пайызы – арнаулы орта, 4,7 пайызы – жалпы орта білім алғандар.

Зерттеу қорытындылары Монтгомери-Ас-берг депрессиялық бағалау шкаласы (MADRS), клиникалық жаһандық әсер шкаласы (CGI), Гамильтон мазасыздану шкаласы (HAM -A) арқылы клиникалық-психопатологиялық және клиникалық-катамнестикалық, психометриялық әдістер қолданылды. Әйелдер босанғаннан кейін 0-3-ші күндері, содан кейін 2 апта сайын 6 айлық бақылауда жатқандар еді. Депрессия анықталған кезде әйелдер апта сайын тексерілді. Босанғаннан кейінгі депрессия диагнозы босанғаннан кейінгі кезенде дамитын депрессиялық эпизодтың ICD-

10 критерийлеріне сәйкес белгіленді (F53). Босанғаннан кейінгі депрессияның негізгі емі психотерапия және әлеуметтік қолдау болды. Депрессияға шалдықсан барлық әйелдер ра-ционалды және когнитивтік-мінез-құлық психотерапиясының курсынан өтті. Үйқының бұзылуын және мазасыздықты түзету үшін психофармакотерапия қысқа (2 аптаға дейін) мерзімді ем алғандар еді. Дәрігердің берген емнің тәсілдеріне қарағанда жүйкесі тозып, депрессияға шалдықсан әйелдерге кветиапин (6,25-25 мг/тәу) – депрессиямен ауыратын әйелдердің 17,6% пайдалануға ұсынылды, аминофенилбутирил қышқылы (фенибутил; 125-750 мг/тәу) – 11,8% ұсынылды.

Деректердің статистикалық талдауы қалыпты емес стандартты әдістерді қолдану арқылы жүргізілді. Деректер Statistica 10.0 бағдарла-масының көмегімен өндөлді (StatSoft Inc., АҚШ). Салыстырмалы талдау үшін параметрлік емес статистикалық әдістер қолданылды: Пирсон χ^2 сынағы, Фишер сынағы (бес адамнан аз топтар үшін), Манн-Уитни сынағы берілген маңыздылық деңгейі $p=0,05$. Бірнеше тәуелсіз айнымалылар мен тәуелді айнымалылар арасындағы байла-нысты бағалау үшін көп сызықтық регрессия қолданылды. Зерттеуде сауалнама, сұрақ қою, талдау және деректерді статистикалық өндөуді қамтитын социологиялық зерттеу әдістемесі кең көлемде пайдаланылды. Сонымен қатар, зерттеу ақпаратының негізгі көзі әмпирикалық әдіс – босанғаннан кейінгі кезендегі әйелдерге жүргізілген сауалнаманың нәтижелері болды. Ақпарат жинау үшін сауалнама құрастырылды, ондағы бөлімдер: респондент туралы ақпарат; жүктілік және босану туралы мәліметтер, және нәресте туралы мәліметтер. Босанғаннан кейінгі кезендегі әйелдердің эмоционалдық және жеке жағдайын зерттеуге арналған сауалнама Бек де-прессия шкаласы сауалнамасын қамтиды.

Перинатологияда ананың психикалық деңсаулығы жаңа туған нәрестеге күтім жасау сияқты маңызды. Балалардың жалпы дамуы үшін оның жоғары таралуы мен маңыздылығына қарамастан, депрессия көп жағдайда түсініксіз, байқалмайды және емделмейді. Репродуктивті кезенде әйелдердің физикалық және психикалық деңсаулығына жеткіліксіз көңіл бөлу жал-пы қоғам үшін елеулі теріс әлеуметтік және экономикалық зардаптарға әкеледі. 2020 жылы Қазақстандағы жүкті әйелдердің жалпы санын және жаңа туған нәрестелер санын ұрықтың жоғалу жағдайларын қоспағанда, үқсас де-

ректермен статистикалық салыстыру сол кезеңдегі босанғаннан кейінгі депрессияның шамамен жиілігін есептеуге мүмкіндік берді. Болжам бойынша, Қазақстанның әртүрлі аймақтарында босанғаннан кейінгі депрессияның ықтималдығы 15% қурайды, ал босанғаннан кейінгі депрессияның DSM-IV диагностикалық критерийлері салыстыру үшін репрезентативті болып табылады. 2020 жылғы деректерге сәйкес, Қазақстандағы 1,5 миллион жұмыс істейтін әйелдің орташа есеппен 250 мынға жуығы жыл сайын босанғаннан кейінгі депрессиядан зардал шегуі мүмкін. Аналар үшін босанғаннан кейінгі ең көп тараған салдар әйелдердің репродуктивті кезеңінің шынында көңіл-күй бұзылыстарының спектрінде қарастырылуы керек, танылмаған және емделмеген депрессия болып табылады. Босанғаннан кейінгі депрессия депрессиялық бұзылулардың қайталану ықтималдығын, сондай-ақ олардың созылмалы ауруға өтуін арттыруы мүмкін. Алкоголь мен есірткіні қолдану депрессияның жиі кездесетін асқынуы болып табылады; бұл суицид қаупін арттырады. Босанғаннан кейінгі депрессия кезінде көңіл-күйдің төмендеуі және жан дүниенің тыныш таппауы сияқты белгілерге ерекше назар аудару керек. Олар балаға кесірі тиіп, қауіп тудыруы мүмкін. Мақалада сонымен қатар босанғаннан кейінгі депрессияның қауіп факторлары, оның клиникалық көріністері, аналық депрессияны емдеудің бала дамуына әсері, психологиялық мәселелерге пәнаралық және ведомствоаралық көзқарасты тарату үшін терапиялық және білім беру мақсатындағы модульдер туралы соңғы директорлер берілген.

Қазақстанның мәдени-тарихи аспектілерінің ерекшеліктеріне байланысты, депрессиялық жағдайлардың себептерін егжей-тегжейлі зерттеуге ықпал етеді. Біздің ойымызша, бұл зерттеудің нәтижелері депрессиялық жағдайларды тиімді зерттеуге және оларды диагностикалауға, әйелдердің психологиялық бейімделуіне онтайлы ұсыныстар беруге мүмкіндік береді. Депрессия – босанғаннан кейінгі кезеңде босанатын әйелде болатын стресс түрі. Бұл жағдай бірнеше күнге (үш) немесе бірнеше айға созылуы мүмкін. Әсіресе қын жағдайларда – бірнеше жылға созылуы мүмкін. Қазіргі тәжірибеде әйелдер жиі босанғаннан кейінгі депрессия белгілерімен кездеседі. Босанғаннан кейінгі депрессияның әсерінен әйелдер көбінесе балаға жеңіл, ауызша немесе тіпті физикалық агрессияны сезінуі мүмкін. Ананы екішты ой-

лау сезімдері шаршатады, содан кейін өзін-өзі кінәлау сезімі мазалайды (Alharbi, 2019:10). Мұндай стресстік жағдайлар бірнеше жылдар бойы байқалып, отбасылық өмірді толығымен бұзады. Әрине, бұл әйелдерге туғаннан кейін бірден көмек көрсетілсе, отбасында мұндай қындықтар болmas еді (Ахмадеева, 2020: 73).

Әйелдер босанғаннан кейін, нәресте үш айға жуықтаған кезде көмекке жүгінетін жағдайлар да бар. Сондай-ақ олар жаман көңіл-күй мен шаршау босанғаннан кейін бірден пайда болғанын аттады. Егер әйел емізетін болса, дәрі-дәрмек қажет емес. Сондықтан мұндай әйелдерді терапия мен оңалтудың негізі психотерапия, психолог пен әлеуметтік қызметкердің көмегіне жүгіну болып табылады. Әйелдер қоршаған шындықты дұрыс қабылдау қабілетін жоғалтады. Қабылдау және ойлау процестерінің бұзылуы байқалады. Бұл жағдайды әдетте гинекологтар мен педиатрлар анықтайды, олар психиатриялық көнеспағандағы әдебиеттегі деңгейде қолдауы қажет болады, бірақ, өкінішке орай, іс жүзінде мұндай қолдау түрі дамыған қызмет көрсету объектісіне байланысты сирек көрсетіледі. Бұл мәселені зерттеу үшін субъективті психосематика әдісі пайдаланылды. Босанғаннан кейінгі психоз ананың санаасында айтартықтай өзгерістермен белсенді түрде жүреді. Әйелдер қоршаған шындықты дұрыс қабылдау қабілетін жоғалтады. Қабылдау және ойлау процестері тарағынан бұзылулар байқалады. Әдетте гинеколог, педиатрлар оларға психиатрдың көнеспін тағайындаиды.

Жалпы алғанда әйелдерде босанғаннан кейінгі депрессияның пайда болу себептері мен ағымының зерделеу барысында босанғаннан кейінгі депрессияның белгілері невротикалық депрессия белгілеріне өте үқсас. Типтік белгілер – мазасыздық пен жылау, депрессиялық көңіл-күй, балаға күтім жасау үшін күш-куаттың болмауы, қайғы-қасірет сезімі, үмітсіздік сынды жағдайлар пайда болады (Ивашиненко, 2011: 234). Сонымен қатар, босанғаннан кейінгі депрессияның белгілері үйкесіздік, үзақ үйықтау, жүрек соғуы және бас ауруы, салмақ жоғалту, нәрестеге белгілі бір жолмен зиян келтіруден қорқу, жас ана өзінің болашағын, баласының болашағын көре алмауы сияқты белгілер айқындалады. Баланың өмірінің алғашқы айлауында аналар жаңа режимге бейімделу қыннан соғады, ол үнемі үйкесінде болмауына және уақыттың болмауына алаңдайды. Шаршау,

жүйкесі сыр бере бастауы, қандай да бір себептермен эмоционалдық жарылыстарға дайын екені, қанағаттанбау – бұл әйелдің бастан кешіретін және психосоматикалық аурудың дамын көрсететін сезімдер болып табылады (Голленков, 2012: 9). Әйелдерде босанғаннан кейінгі депрессияның себептері келесі факторларға байланысты: баланың өмірі үшін қорқыныш; аландаушылық; үйқының болмауы; шаршау; гормоналды өзгерістер болуы (Беляева, 2021: 7).

Зерттеуді үйымдастыру мен әдіснамасы

Зерттеу екі кезең бойынша жүзеге асырылды. *1-бірінші кезеңде әртүрлі жас топтарындағы босанғаннан кейінгі әйелдердің мазасыздану деңгейіне зерттеу жүргізілді.*

Контент анализдер сауалнама арқылы жасалды. Жеке мазасыздану дәрежесі. Алынған мәліметтердің интерпретациясы келесідей. Бұл әдістеменің көмегімен бос уақыт пен жеке аландаушылық деңгейі анықталады. Содан кейін мазасыздану деңгейі бағаланып, ұсы-

ныстар беріледі. Содан кейін алынған нәтижелер бойынша сыналушылардың жас ерекшеліктеріне байланысты бос уақыт және жеке аландаушылық сияқты көрсеткіштердің орташа мәні есептеледі. Өзін-өзі бағалау нәтижелерін талдау кезінде әрбір кіші шкаланың шекарасы 20-дан 80 баллға дейін өзгеретініне назар аудару қажет. Сондай-ақ, егер қорытынды көрсеткіш жоғары болса, сәйкесінше, аландаушылық деңгейі де жоғары болады. Мазасыздық деңгейін бағалау кезінде мыналарға назар аударылды:

0 – 30 үпай – төмен мазасыздық;

31 – 44 үпай – орташа мазасыздық;

45 және одан жоғары – жоғары мазасыздық.

2-ши екінші кезеңде депрессия деңгейі

Бек депрессия шкаласы бойыниша зерттелді. Әйелдерде босанғаннан кейінгі психологиялық депрессияның себептерін эмпирикалық зерттеу негізінде бірінші топтағы (20-25 жастағы әйелдер) зерттеу нәтижелерін 1-кестеде көрсетуге болады.

1-кесте – Бірінші топтағы аналардың мазасыздануының диагностикасы (әйелдер 20-25 жас)

Масштаб	Жоғары деңгей %	Орташа деңгей %	Төмен деңгей %
Жеке аландаушылық	40	30	15
Рекреациялық аландаушылық	40	30	15

Осы кезеңде алынған мәліметтерге сүйене отырып, келесі қорытындыларды жасауға болады:

– босанғаннан кейінгі әйелдердің 15% (15-30 үпай) салыстырмалы түрде төмен аландаушылықты көрсетеді. Бұл жағдайда өз іс-әрекеті үшін жауапкершілік сезімін арттырып, олардың мотивіне назар аудару қажет. Көбінесе аландаушылықтың төмен деңгейі адамның жоғары деңгейдегі аландаушылыққа шыдайтынын және жақсылық болуға тырысатынын көрсетеді;

– босанған әйелдердің 30%-ы орташа мазасыздық деңгейін көрсетті (31-44 балл). Бұл мазасыздықтың онтайлы деңгейі, ейткені ол деңеге және гендерлік сәйкестікке оң әсер етеді;

– мазасыздықтың жоғары деңгейін босануға дайындықтың 40% дерлік көрсетті (45 баллдан жоғары). Бірге өмір сүретін жағдайда үлкен қорқыныш пайда болуы мүмкін. Бұл жағдайда өзіне деген сенімділік пен табысқа деген сенімділікті қалыптастыру қажет.

Аналардың жеке мазасыздануының диагностикасы:

– әйелдердің 10%-ында мазасыздық деңгейі салыстырмалы түрде төмен (20-30 балл), бұл ананың өзіне деген сенімділігін төмендетеді және қындықтарды мазасыз жағдайларға түспей және үрейісін жене алады;

– босанатын әйелдердің 40%-ы қобалжудың орташа деңгейін көрсетті (31-44 балл), бұл көптеген жағдайларды қауіп төндіретін деп қабылдау үрдісін көрсетеді. Бұл аландаушылық тудыруы мүмкін;

– әйелдердің 50%-ы жоғары деңгейдегі мазасыздықты (45%-дан астам) көрсетті, бұл эмоционалды күйзелістердің, невротикалық бұзылуардың және психосоматикалық аурулардың мүмкіндігін көрсетеді.

Осылайша, №1 топтағы (20-25 жастағы әйелдер) аналардың мазасыздануын зерттеу нәтижелері белгілі бір үлгіде мазасыздықтың жеткілікті жоғары деңгейімен сипатталатынын көрсетті.

№2-топта (26-30 жас аралығындағы әйелдер) алған зерттеу нәтижелері 2-кестеде берілген.

2-кесте – Екінші топтағы аналардың мазасыздануының диагностикасы (әйелдер 26-30 жас)

Масштаб	Жоғары деңгей %	Орташа деңгей %	Төмен деңгей %
Жеке аландаушылық	30	60	10
Рекреациялық аландаушылық	30	60	30

Реактивті мазасыздықты зерттеу нәтижелері келесі деректердің көрсөтті:

– Босанған әйелдердің 30%-да қобалжу деңгейі салыстырмалы түрде төмен (20-30 үпай). Бұл адамдардың 40-тан астамы аландаушылық деңгейі төмен, сәтсіздік туралы жігерлендіретін хабарламалары жоғары жеке жауапкершілік сезімін талап етеді;

– босанған аналардың 60%-да мазасыздықтың орташа деңгейі (31-44 балл) байқалды, бұл қолайлы нәтиже, өйткені орташа дәрежедегі мазасыздық тұлғаға оң әсер етеді;

– босанатын әйелдердің 10%-ында мазасыздық деңгейі айтартылған жоғары. Мұндай адамдар

өз-өзіне деген сенімділік пен өз табыстарын да-мытуы керек.

Әйелдердің жеке мазасыздану үлгісі айтартылған жоғары:

– аналардың 10%-ы аландаушылықтың салыстырмалы түрде төмен деңгейін көрсөтті (20-30 балл);

– әйелдердің 60%-да мазасыздық деңгейі орташа (31-44 балл);

Сонымен, аналардың екінші тобында (25-29 жас) орташа мазасыздық байқалады.

№3 топтағы (30 жастан асқан әйелдер) зерттеу нәтижелері 3-кестеде көлтірілген.

3-кесте – Үшінші топтағы аналардың мазасыздануының диагностикасы (30 жастан асқан әйелдер)

Масштаб	Жоғары деңгей %	Орташа деңгей %	Төмен деңгей %
Жеке аландаушылық	10	60	30
Рекреациялық аландаушылық	-	50	50

Реактивті мазасыздықты зерттеу нәтижесінде біз келесі нәтижелерге қол жеткіздік:

– босанатын әйелдердің 50%-ында мазасыздық деңгейі салыстырмалы түрде төмен (20-30 балл), бұл адамдар сәтсіздіктер туралы хабарламаларды тудырады;

– әйелдердің 50%-да мазасыздықтың орташа деңгейі (31-44 балл), бұл тұлғаға қолайлы және теріс әсер етпейді;

– бұл үлгіде мазасыздықтың жоғары деңгейі жоқ.

Бұл топтағы аналардың жеке мазасыздану деңгейі жоғары:

– 30% әйелдердің мазасыздану деңгейі төмен (20-30 балл);

– әйелдердің 60%-да мазасыздық деңгейі орташа (31-44 балл);

– босанатын әйелдердің 10%-да мазасыздық деңгейі жоғары (45 баллдан жоғары).

Осылайша, 3-топтағы (30 жастан асқан) әйелдерді зерттеу нәтижелері мазасыздықтың орташа деңгейін және реактивті мазасыздықтың толық болмауын көрсөтті.

Сондай-ақ Бек депрессия шкаласы әдістемесін қолдану арқылы жүргізілген зерттеу нәтижелерін ұсынуға болады. №1 топтағы (20-24 жас аралығындағы әйелдер) зерттеу нәтижелері 4-кестеде берілген.

4-кесте – Бірінші топтағы аналардағы депрессия диагностикасы (әйелдер 20-25 жас)

Ауыр депрессия, %	Орташа депрессия, %	Орташа депрессия, %	Женіл депрессия, %	Депрессияның болмауы, %
10	20	30	20	10

Осы түрғыда депрессияны зерттеу келесі нәтижелерді берді:

Оку топтары: ауыр депрессия, орташа депрессия, женіл депрессия, депрессияның болмауы.

- зерттелушілердің 10% дерлік депрессия белгілері жоқ;

- сауалнамаға қатысқан әйелдердің 20%-да женіл депрессия белгілері байқалады,

- әйелдердің 30% -ында кездесетін орташа депрессия, олардың жағдайын қатты алаңдатады және осыған байланысты олардың күнделікті өмірінде қындықтар бар.

- босанатын әйелдердің 20%-ы адамдардың өмір сүру сапасына айтарлықтай әсер ететін,

олардың үй шаруасымен айналысуына және қоғамдық өмірді жүргізуіне кедергі болатын ауыр депрессиядан зардал шегеді.

– Респонденттердің 10% -ында ауыр депрессия байқалады, мұндай әйелдер жеткілікті түрде жақсы үйымдастырылған өмірге ие, олар іс жүзінде отбасына қатыспайды, жалпы олардың белсенелілігі өте шектеулі.

Сонымен, 1-топтағы аналарға (20-25 жастағы әйелдер) депрессияның орташа деңгейі тән деп айта аламыз. №2 топтағы (26-30 жас ара-лығындағы әйелдер) зерттеу нәтижелері 5-кестеде берілген.

5-кесте – Екінші топтағы босанған әйелдердегі депрессияның диагностикасы (әйелдер 26-30 жас)

Ауыр депрессия, %	Орташа депрессия, %	Орташа депрессия, %	Женіл депрессия, %	Депрессияның болмауы, %
10	10	20	40	20

Қорытынды бойынша нәтижелер тәмендегі белгілерді айқындағы:

- респонденттердің 20%-да депрессия белгілері болмаған;

- женіл депрессия (субдепрессия) әйелдердің 40%-ына тән болды, олардың өмір салтына айтарлықтай әсер етпейді, олардың күнделікті өмірінде қындықтарды бастаң кешіреді;

- респонденттердің 20%-ы орташа депрессияны бастаң өткерді, өз жағдайына қатты алаңдайды және күнделікті өмірде қындықтарды бастаң кешіреді;

- әйелдердің 10%-ында әлеуметтік міндеттерді орындауды айтарлықтай қындалатын орташа ауырлықтағы депрессия байқалады;

- бұл топтағы әйелдердің 10%-ына ауыр депрессия тән, бұл олардың өмірін айтарлықтай қындалады және күнделікті қалыпты өмір сүрге мүмкіндік бермейді.

Осылайша, №2 топтағы аналарда (26-30 жастағы әйелдер) женіл депрессия немесе субдепрессия бар деп айта аламыз. Әрі қарай 6-кестеде келтірілген №3 топта жүргізілген зерттеу нәтижелер тәмендегі пайыздық көрсеткіштер бойынша жіктелді:

6-кесте – Үшінші топтағы әйелдердегі депрессияның диагностикасы (30 жастан асқан әйелдер)

Ауыр депрессия, %	Орташа депрессия, %	Орташа депрессия, %	Женіл депрессия, %	Депрессияның болмауы, %
-	10	20	30	40

Осы үлгідегі депрессияны диагностикалау нәтижелері бойынша келесі нәтижелер алынды:

- депрессиялық белгілердің болмауы әйелдердің 40%-ында байқалады;

- женіл депрессия немесе субдепрессия респонденттердің 30%-ына тән, бұл депрессиялық белгілердің женіл ауырлығын көрсетеді, адамдардың күнделікті өмірінде көп зардал шекпейді;

- өз жағдайына алаңдайтын, әлеуметтік қызметте қындықтарды бастаң кешіретін әйелдердің 20%-ында орташа депрессия байқалады;

- Ауыр депрессия күнделікті өмірде, үй шаруашылығында және жұмыста айтарлықтай қындықтарды бастаң кешіретін субъектілердің 10% зардал шегеді.

- Респонденттердің ешқайсысында ауыр депрессия жағдайлары болған жоқ.

Сондықтан 3-топтағы аналарда (30 жастан асқан) ауыр депрессия жағдайлары мүлдем жоқ (Горьковая, 2017: 438).

Алынған мәліметтерде үш жас топты талдаپ, салыстыра отырып, мынадай қорытынды жасауға болады:

– бірінші топтағы әйелдер арасында орташа депрессия басым болды (20-25 жас);

– екінші топтағы әйелдерде жеңіл депрессия басым (26-30 жас);

– үшінші топтағы әйелдерде (30 жас және одан жоғары) депрессияның толық болмауы диагнозы қойылды.

Сондықтан бірінші топтағы әйелдер (20-25 жас) депрессияға айтарлықтай бейім деген қорытындыға келдік. Зерттеу нәтижелеріне сүйене отырып, біз мынаны айта аламыз:

Бірінші топтағы әйелдерде (20-25 жас) мазасыздық екінші топтағы әйелдерге (26-30 жас) және үшінші әйелдер тобына (30 жас және одан жоғары) қарағанда әлдеқайда айқын және жиі кездеседі. Реактивті мазасыздықтың жоғары деңгейінен басқа, ерте аналық жеңіл депрессия мен неврозбен сипатталады. Бұл әйелдердің екінші тобына (26-30 жас), сондай-ақ үшінші топтағы әйелдерге (30 және одан жоғары) төн емес. Бірінші топтағы аналар (20-25 жас) депрессияға айтарлықтай бейім. Үшінші топтағы әйелдер алғашқы екі топқа (30 жас және одан да көп) қарағанда өз жағдайына қанағаттанады.

Нәтижелері және талқылау

Әртүрлі жас топтарындағы әйелдерде мазасыздық, депрессия және өмірге қанағаттану сипаттамалары әртүрлі. Депрессияны салыстырмалы түрде қысқа мерзімде женуге көмектесетін когнитивтік-мінез-құлық тәсілі екенін атап өткім келеді. Босанғаннан кейінгі депрессия әдетте бір аптадан бірнеше айға дейін созылады және көбінесе өздігінен өтеді. Егер әйел де реу әлеуметтік қызметкерге немесе психологқа тікелей жүгінсе, ол алдымен депрессияның жағымсыз салдарын болдырмау екенін түсінуі керек (Прибытков, 2020: 10).

Сонымен, осы тақырыпты зерттеу жеке ғана емес, сондай-ақ әлеуметтік сипаты бар осы проблеманың қауіптілігін жоғары деңгейін көрсетеді. Жақында босанған әйел барлық проблемаларға өзін кінәлі деп санайды, түйікталып қалады және көмек сұрағысы келмейді.

Балаға қарауға байланысты қындықтармен кездескеннен кейін, ол қолынан келмегені үшін өзін кінәлайды. Біз постнаталды депрессия симптоматикасын жіктеп алдық, оны мынадай түрлерге бөлуге болады: эмоциялық симптомдар (өкініш, рахаттану сезімінің жоғалуы), когнитивті симптомдар (жеке басын негативті қабылдау, үмітсіздік, зейіннің және есте сақтау концентрациясының әлсіреуі, абыржу), мотивациялық симптомдар (пассивтілік, бастаманың жоқтығы және істе табандылық болмауы) және физикалық симптомдар (үйқының және тәбеттің бұзылуы, шаршағыштық, үнемі әлсіздік сезімі, реакциялардың тежелуі).

Бұл аурудың алдын алу келесі қауіп факторларын есепке ала отырып, алдын ала диагностиканы болжайды: емделушінің немесе жақын туыстарының тарихында депрессияның болуы (әсіресе босанғаннан кейінгі кезенде); отбасындағы қолайсыз психологиялық ахуал; жүктілік алдында немесе кезінде психакасына зақым келтіретін оқиғалардың болуы, сондай-ақ күрделі жүктіліктің болуы; өзін ана ретінде дұрыс қабылдаудың жеткіліксіздігі; некеден тыс жүктілік, әлеуметтік сәтсіздік.

Босанғаннан кейінгі депрессия туралы зерттеулер оның босанғаннан кейін бірден, үш ай ішінде дамитының көрсетті. Әйелдерге дер кеziнде медициналық, психологиялық және әлеуметтік көмек көрсету. Егер түкім қуалайтын бейімділік болмаса, босанғаннан кейінгі депрессия жеткілікті жылдам өтеді.

Егерәйелдебұрын жекебасының бұзылуымен немесе түкім қуалайтын бейімділікпен байланысты аурулары болса, онда босанғаннан кейінгі депрессия ауырырақ болады. Басқа жағымсыз факторлар да теріс рөл атқаруы мүмкін, бұл әйел психикасын шамадан тыс қынданатады. Бұл жағдайдың белгілері уақыт өте келе сакталып, созылмалы түрге айналуы мүмкін. Босанғаннан кейінгі депрессияның дамуын айтарлықтай арттыратын факторлар бар. Осындай факторлар болған кезде әйелдермен профилактика жүргізілуі керек (Карандашев, 2018: 34).

Осылайша, ерте ана болу кезінде аландаушылық 20-25 жас аралығындағы әйелдерде 26-30 және 30 және одан жоғары жастағы әйелдерге қарағанда жиі және айқынырақ болады. 20-25 жас аралығындағы әйелдер үшін жеңіл депрессия және өмірге қанағаттанбау реакциялық мазасыздықтың жоғары деңгейінің

сипаттамасы болып табылады. Бұл 25 пен 30 жас аралығындағы әйелдерде және 30 жастан асқан әйелдерде сирек кездеседі. Мазасыздық пен депрессия арасындағы корреляциялық талдау екі көрсеткіш дәрежесі арасында айтартытай айырмашылықтар бар екенін көрсетті. Әйелдердегі депрессияның себептері босанғаннан кейінгі кезеңде болуы мүмкін деген біздін зерттеу гипотезамыз расталды деп айта аламыз: әйелдердің өздерінің жас ерекшеліктеріне байланысты аландаушылықтың жоғарылауы, неке-ге және жеке өмірге қанағаттанбау.

Қорытынды

Осылайша, біздін зерттеуіміз келесі қорытындыларды жасауға мүмкіндік береді.

1. Босанғаннан кейін бірден әйелдерде дамитын депрессиялық бұзылыстың бір түрі ретінде постнатальды депрессияның теориялық анықтамасы іс жүзінде расталды. Біз босанғаннан кейінгі депрессия белгілерін жіктедік, оларды келесі түрлерге бөлуге болады: эмоционалдық симптомдар (мұн, ләззат сезімін жоғалту), когнитивтік белгілер (өзін-өзі теріс қабылдау, үмітсіздік, зейін мен есте сақтаудың бұзылуы, сананың шатасуы), мотивациялық белгілер (пассивтілік, іскерлікте бастамашылық пен табандылықтың болмауы) және физикалық белгілер (үйқы мен тәбеттің бұзылуы, шаршау, тұракты бұзылу сезімі, реакциялардың тежелуі).

2. Тәжірибеде босанғаннан кейінгі депрессия мәселесіне тым аз көніл бөлінетінін ескеру керек. Дәрігерлер босанғаннан кейінгі депрессияға сирек диагноз қояды, егер депрессия психоз түрінде болған жағдайда. Мұндай жағдайларда әйелдердің постнатальды депрессиясын дер кезінде диагностикалау, оны тудыратын факторларды анықтау, оны әлеуметтік жұмыс әдістерімен жоюдың онтайлы жолдарын табу өте маңызды, ейткені бұл психика босанған әйелдер мен олардың балаларын тәрбиелеуіне және әлеуметтік бейімделуіне, жай-куйіне тікелей әсер етеді.

3. Әртүрлі жастағы босанатын әйелдердің бірнеше топтарына сауланама жүргізілді, нәтижесінде тәмендегілер анықталды. Зерттеу нәтижелері бойынша туылғаннан кейін 6 апта ішінде дамитын депрессиялық бұзылудардың тара-

луы 11,3% құрады, оның басым бөлігі (94,2%) женіл. Босанғаннан кейінгі депрессияның клиникалық көрінісінде мазасыздық-депрессиялық симптомдар басым болды. Гипотимиямен, мазасыздықпен, үйқының бұзылуымен және шаршаумен қатар, босанғаннан кейінгі депрессиямен ауыратын көптеген әйелдер баланың денсаулығына қатысты обсессивті қорқынышпен сипатталды.

4. Босанғаннан кейінгі кезеңде депрессияның дамуының келесі қауіп факторлары анықталды: ағымдағы жүктілікке дейін және жүктілік кезінде тәмен көніл-күй мен аландаушылық эпизодтары, жүктілік кезіндегі жарақаттық жағдайлар, қажетсіз жүктілік, ағымдағы жүктілік пен босанудың патологиясы, кесарь тілігі арқылы босану, баланың перинаталдық жағдайы, емшек сүтінің болмауы. Босанғаннан кейінгі кезеңде депрессиялық бұзылыстарды түзетудің психотерапиялық әдістері жоғары тиімділікіті көрсетті.

5. Психофармакотерапия әйелдердің 17,6%-ында үйқының бұзылуы мен үрейді түзету үшін қысқа (2 аптаға дейін) курстарда ғана қолданылған. Босанғаннан кейінгі кезеңде дамып келе жатқан депрессияны уақытыны анықтау оларды жоғары тиімділікпен адекватты емдеуге мүмкіндік береді, ананың ғана емес, сонымен бірге баланың психикалық және физикалық әл-ауқатын қамтамасыз етеді. Этикалық себептерге байланысты жұмыстың міндеттеріне терапияның тиімділігін плацебо-бақыланатын зерттеу, оның әртүрлі түрлерін салыстыру кірмәді. Психофармакотерапияны қолдану мәселесі жақсы және зиянсызды қамтамасыз ету принциптеріне сәйкес әр жолы жеке шешілді.

6. Осылайша, бұл тақырыпты зерттеу жеке ғана емес, сонымен қатар әлеуметтік сипаттағы бұл мәселенің жоғары маңыздылығы мен қауіптілігін көрсетеді. Жақында босанған әйел өзін барлық мәселелерге кінәлі деп санайды, іштей уайымға салынып, көмек сұрағысы келмейді. Бала күтіміндегі қындықтарға тап болған ол барлық уайымға төтеп бере алмай, өзін терең кінәлі сезінеді. Бұл жағдайда оның психикалық және физикалық денсаулығын қалпына келтіруге, сондай-ақ әлеуметтенуге бағытталған барлық медициналық – әлеуметтік қызметтерден профилактикалық, талдау және кеңестік көмек өте маңызды.

Әдебиеттер

- Alharbi A.A., Abdulghani H.M. Risk factors associated with postpartum depression in the Saudi population // Neuropsychiatric Disease and Treatment. – 2014. – P. 311-316.
- Ахмадеева Э.Н., Еникеева Ю.Д., Амирова В.Р., Брюханова О.А. Качество жизни родильниц при различном способе родоразрешения по данным опросника SF-36 // Практическая медицина. – 2020. – № 4 (43). – С. 72-76.
- Бапаева Г., Ан З., Баччи А. Основные причины материнской смертности в акушерской практике: первый опыт и итоги конфиденциального аудита в Республике Казахстан // Entre Nous, Европейский журнал по сексуальному и репродуктивному здоровью. – 2011. – № 74. – С. 16-18.
- Беляева Е.Н., Вассерман Л.И., Мазо Г.Э. Клинико-психологическая диагностика и оценка фактора семейных отношений у пациенток с послеродовой депрессией // Сибирский психологический журнал. – 2021. – Т. 42. – С. 6-14.
- Beck C.T. Predictors of postpartum depression: an update // Nursing Research. – 2001. – № 50 (5). – Р. 275-285.
- Chaudron L.H. Postpartum depression what pediatricians need to know // Pediatrics in Review. – 2003. – № 24 (5). – Р. 154-161.
- Голенков А.В., Филоненко А.В. Организация помощи женщинам с послеродовой депрессией (по результатам опроса студентов-медиков) // Российский медицинский журнал. – 2012. – № 5. – С. 8-11.
- Ивашиненко Д.М., Култыгин С.В. Комплексная оценка состояния женщин с послеродовой депрессией // Вестник новых медицинских технологий. – 2011. – № 3 (18). – С. 233-235.
- Карандашев Ю.Н. Эволюционная концепция и периодизация онтогенетического развития. – Бельско-Бяла: Карапандашев, 2013. – 110 с.
- Halbreich U., Karkun S. Cross-cultural and social diversity of prevalence of postpartum depression and depressive symptoms // J Affect Disord. – 2006. – № 3 (91). – Р. 97-111.
- Пелезнева Н., Прибытков А. Послеродовая депрессия. – 2015. [Электронный ресурс]. URL: <https://postnauka.ru/talks/53519>
- Прибытков А.А. Психогенные послеродовые депрессии непсихотического уровня (клиническая картина и опыт терапии) // Социальная и клиническая психиатрия. – 2011. – № 1 (21). – С. 9-17.
- Stewart D.E., Vigod S.N. Postpartum Depression: Pathophysiology, Treatment, and Emerging Therapeutics // Annu Rev Med. – 2019. – № 70. – Р. 183-196.
- Горковая И.А., Александрович Ю.С., Микляева А.В., Коржова М.А. Психопрофилактика послеродовой депрессии у женщин с различными вариантами родоразрешения // Вестник Удмуртского университета. Серия Философия. Психология. Педагогика. – 2017. – № 4 (27). – С. 437-442.
- Thorsteinsson E.B., Loi N.M., Moulynox A.L. Mental health literacy of depression and postnatal depression: a community sample // Open J Depres. – 2014. – № 3(03). – Р. 101-109.
- Филоненко А.В. Последствия влияния послеродовой депрессии родильницы на психосоматические показатели здоровья младенца // Российский вестник перинатологии и педиатрии. – 2012. – № 4 (1). – С. 37-43.

Reference

- Akhmadeeva E.N., Enikeeva U.D., Amirova V.R., Brukhanova O.A. (2020) Kachestvo zhizni rodil'nic pri razlichnom sposobe rodorazresheniya po dannym oprosnika [Quality of life of postpartum women with different methods of delivery according to the SF-36 questionnaire]. Practical Medicine, vol. 43, no 4, pp. 72-76.
- Alharbi A.A., Abdulghani H.M. (2020) Risk factors associated with postpartum depression in the Saudi population. Neuropsychiatric Disease and Treatment, pp. 311-316.
- Bapaeva G., An Z., Bacci A. (2011) Osnovnye prichiny materinskoj smertnosti v akusherskoj praktike: pervyj opyt i itogi konfidencial'nogo audita v Respublike Kazahstan [Main causes of maternal mortality in obstetric practice: first experience and results of a confidential audit in the Republic of Kazakhstan]. Entre Nous, European Journal of Sexual and Reproductive Health, no 74, pp. 16-18.
- Beck C.T. (2001) Predictors of postpartum depression: an update. Nursing Research, vol. 5, no 50, pp. 275-285.
- Belyaeva E.N., Wasserman L.I., Mazo G.E. (2021) Kliniko-psihologicheskaya diagnostika i ocenka faktora semejnyh otnoshenij u pacientok s poslerodovoj depressiej [Clinical-psychological diagnostics and assessment of the family relations factor in patients with postpartum depression]. Siberian Psychological Journal, vol. 42, pp. 6-14.
- Chaudron L.H. (2003) Postpartum depression: what pediatricians need to know. Pediatrics in Review, vol. 5, no 24, pp. 154-161.
- Filonenko A.V. (2012) Posledstviya vliyaniya poslerodovoj depressii rodil'nic na psihosomaticheskie pokazateli zdorov'ya mладенца [Consequences of postpartum maternal depression on psychosomatic parameters of infant health]. Russian Bulletin of Perinatology and Pediatrics, vol.1, no 4, pp. 37-43.
- Golenkov A.V., Filonenko A.V. (2012) Organizaciya pomoshchi zhenshchinam s poslerodovoj depressiej (po rezul'tatam oprosa studentov-medikov) [Organization of care for women with postpartum depression (according to the results of a survey of medical students)] Russian Medical Journal, no. 5. pp. 8-11. poslerodovoj depressii u zhenshchin s razlichnymi variantami rodorazresheniya [Psychoprophylaxis of postpartum depression in women with vagrant delivery options] Bulletin of the Udmurt University. Series Philosophy. Pedagogy. vol. 27, no. 4, pp. 437-442.

- Halbreich U., Karkun S. (2006) Cross-cultural and social diversity of prevalence of postpartum depression and depressive symptoms. *J Affect Disord*, pp. 97-111.
- Ivashinenko D.M., Kultygin S.V. (2011) Kompleksnaya ocenka sostoyaniya zhenshchin s poslerodovoj depressiej [Complex assessment of women with postpartum depression]. *Bulletin of New Medical Technologies*, vol. 18, no 3, pp. 233-235.
- Karandashev Y.N. (2018) Evolyucionnaya koncepciya i periodizaciya ontogeneticheskogo razvitiya [Evolutionary concept and periodization of ontogenetic development]. Bielsko-Biala: Karandashev, P.110.
- Pelezneva N., Pribytkov A. (2015) Poslerodovaya depressiya [Postpartum depression]. [Electronic resource]. URL: <https://postnauka.ru/talks/53519>
- Pribytkov A.A. (2020) Psihogennye poslerodovye depressii nepsihoticheskogo urovnya (klinicheskaya kartina i opyt terapii) [Psychogenic postpartum depression of non-psychotic level (clinical picture and therapy experience)]. *Social and Clinical Psychiatry*, vol. 21, no 3, pp. 9-17.
- Stewart D.E., Vigod S.N. (2019) Postpartum Depression: Pathophysiology, Treatment, and Emerging Therapeutics. *Annu RevMed*, no 3, pp. 183-196.
- Thorsteinsson E.B., Loi N.M., Moulynox A.L. (2014) Mental health literacy of depression and postnatal depression: a community sample. *Open J Depres*, vol. 3, no 3, pp. 101-109.

A.M. Kospakov^{1,2*} , B.N. Kylyshbayeva¹ , A.A. Uyzbayeva²

¹Al-Farabi Kazakh National University, Kazakhstan, Almaty

²Astana IT University, Kazakhstan, Astana

*e-mail: kospakov_aituar@live.kaznu.kz

SOCIAL ATTITUDES TOWARD LGBT+ IN KAZAKHSTAN

The article is devoted to the study of social attitudes towards LGBT+ people, as well as to the identification of factors that contribute to a positive or negative attitude on the part of Kazakhstani society. Nowadays, many countries of the world are observing a gradual change in the attitude of society towards LGBT+ people and extensive research is carried out globally on the attitude of society towards homosexuality and transgender. However, in the countries of Central Asia, due to the high level of homophobia, the attitude of society towards the LGBT+ community is still negative, if not hostile. The purpose of this study is to analyze the factors, which influence the formation of the image and attitudes towards LGBT+ among Kazakhstanis, as well as to establish the reasons that contribute to the positive acceptance of LGBT+. To fully understand the topic and achieve our goals, we conducted a quantitative study where participants completed an online questionnaire.

According to the results of the research, we discovered that the phenomenon of LGBT+ in Kazakhstani society is still socially unacceptable, despite the rather high percentage of benevolent and positive attitudes, which confirm the previously stated conclusions of researchers and experts. In addition, the analysis showed a low percentage of awareness of organizations and initiatives protecting the rights of LGBT+, which raises the question of increasing the audience coverage to be acquainted with such organizations and present the results of activities in the socio-political space. Nevertheless, a statistically significant relationship was found between the presence of relatives, friends, acquaintances who are representatives of LGBT+, and the status of attitude towards them. This is due to the fact that direct interaction with LGBT+ representatives affect the reduction of prejudices and stereotypes. Obtained data expand our understanding of the relationship between society's attitudes and gender identity and sexual orientation in Kazakhstani reality, explaining the factors that contribute to the formation of benevolent or negative attitudes. However, the limited number of collected data cannot possibly reflect a full picture of the attitudes toward LGBT+ in Kazakhstan, and representative sampling is required in future studies.

Key words: attitudes, LGBTQ+, identity, values, violence.

А.М. Коспаков^{1,2*}, Б.Н. Қылышбаева¹, А.А. Ұызбаева²

¹Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Қазақстан, Алматы қ.

²Astana IT University, Kazakhstan, Astana қ.

*e-mail: kospakov_aituar@live.kaznu.kz

Қазақстандағы ЛГБТ+ деген әлеуметтік көзқарас

Мақала ЛГБТ+ өкілдеріне деген әлеуметтік көзқарасты зерттеуге, сондай-ақ қазақстанның қоғам тараулынан оң немесе теріс қатынасқа ықпал ететін факторларды анықтауға арналған. Қазіргі уақытта әлемнің көптеген елдерінде қоғамның ЛГБТ+ адамдарға деген көзқарасы біртебірте өзгеруде және әлемнің түрлі елдерінде қоғамның гомосексуалдылық пен трансгендерлікке деген көзқарасы бойынша көптеген зерттеулер жүргізіліп жатыр. Дегенмен Орталық Азия елдерінде гомофобияның жоғары деңгейіне байланысты қоғамның ЛГБТ+ қауымдастырына деген көзқарасы жағымсыз. Бұл зерттеудің мақсаты – қазақстанның арасында ЛГБТ+ бейнесі мен көзқарасының қалыптасуына әсер ететін факторларды зерттеу, сонымен қатар ЛГБТ+-ны оң қабылдауға ықпал ететін себептерді анықтау. Зерттелетін тақырыпты толық түсіну және мақсаттарымызға жету үшін сауалнама әдісі арқылы қатысушылар арасында сандық зерттеу жүргізілді.

Зерттеу нәтижелері бойынша авторлар қазақстанның қоғамдағы ЛГБТ+ феномені ізгілікті және позитивті көзқарастардың жеткілікті жоғары пайызына қарамастан, әлі де болса әлеуметтік тұрғыдан қолайсыз екенін тұжырымдайды. Бұл зерттеушілер мен сарапшылардың бүрүн айтылған пікірлерін растайды. Сондай-ақ талдау ЛГБТ+ құқықтарын қорғайтын үйымдар мен бастамалардың хабардар болуының төмен пайызын көрсетті, бұл үйымдармен танысу және қоғамдық-саяси кеңістіктегі қызмет нәтижелерін ұсыну үшін аудиторияны қамтуды арттыру

мәселесін туындарады. Осыған қарамастан, туыс, дос, таныс араларында ЛГБТ+ өкілдерінің болуы және оларға деген көзқарас мәртебесі арасында статистикалық маңызды байланыс анықталды. Нәтижесінде, ЛГБТ+ өкілдерімен тікелей әрекеттесу түрлі теріс қалыптасқан наным мен стереотиптердің төмендеуіне әсер етеді. Алынған деректер қоғам көзқарастары мен гендерлік сәйкестік пен сексуалдық бағдардың қазақстандық шындықпен арақатынасы туралы түсінігімізді кеңейтіп, мейірімділік немесе теріс көзқарастардың қалыптасуына ықпал ететін факторларды түсіндіреді. Дегенмен жинақталған деректердің шектеулі көлемі Қазақстандағы ЛГБТ+ көзқарасының толық бейнесін көрсете алмайды және болашақ зерттеулерде катысушыларды репрезентативті іріктеу қажет.

Тұйін сөздер: көзқарастар, ЛГБТК+, сәйкестік, құндылықтар, зорлық-зомбылық.

А.М. Коспаков^{1*}, Б.Н. Кылышбаева¹, А.А. Уызбаева²

¹Казахский национальный университет им. аль-Фараби, Казахстан, г. Алматы

²Astana IT University, Казахстан, г. Астана

*e-mail: kospakov_aituar@live.kaznu.kz

Социальные отношения к ЛГБТ+ в Казахстане

Статья посвящена изучению социального отношения к ЛГБТ+, а также определению факторов, способствующих положительному или отрицательному отношению казахстанского общества к сообществу ЛГБТ+. В настоящее время во все больше странах мира происходит постепенное изменение отношения общества к ЛГБТ+ и проводится множество исследований отношения общества к гомосексуальности и трансгендерности в различных странах мира. Однако, в странах Центральной Азии в силу высокого уровня гомофобии отношение общества к ЛГБТ+ сообществу все еще носит негативный, а то и враждебный характер. Целью данного исследования является изучение факторов, влияющих на формирование образа и отношений к ЛГБТ+ среди казахстанцев, а также установление причин, способствующих положительному принятию ЛГБТ+. Для полного понимания изучаемой темы и достижения поставленных целей авторами было проведено количественное исследование с использованием метода опроса.

По результатам исследований авторы делают вывод, что феномен ЛГБТ+ в казахстанском обществе все еще является социально неприемлемым, несмотря на довольно высокий процент доброжелательного отношения, что подтверждают ранее высказанные выводы исследователей и экспертов. Также анализ показал низкий процент осведомленности об организациях и инициативах, защищающих права ЛГБТ+, что ставит вопрос об увеличении охвата аудитории для ознакомления с организациями и представлении результатов деятельности в социополитическом пространстве. Тем не менее, обнаружена статистически значимая связь между наличием родственников, друзей, знакомых, являющихся представителями ЛГБТ+ и статусом отношения к ним, которая связана с тем, что непосредственное взаимодействие с представителями ЛГБТ+ влияет на снижение предрассудков и стереотипных представлений. Полученные данные расширяют понимание связи между отношением общества и гендерной идентичности, сексуальной ориентации в казахстанской реальности, объясняя факторы, способствующие формированию доброжелательного или отрицательного отношения. Однако ограниченное количество собранных данных не может отразить полную картину отношения к ЛГБТ+ в Казахстане и потому требуется репрезентативная выборка в будущих исследованиях.

Ключевые слова: отношение, ЛГБТК+, идентичность, ценности, насилие.

Introduction

The modern world is a variety of cultures, societies, where every year there are dynamic changes in the entire structure of society. For example, they can be changes in established traditions, customs, and rituals as well as economic and political changes, and a change in socially significant value orientations. This circumstance entails a rapid change in the social norms and values of society, which makes it acute for sociological science to study the development of the processes of interaction between man

and society in the framework of ongoing dynamic changes.

In this paper, the authors examined the attitude of Kazakhstani society towards members of the LGBT+ community, which are actively discussed in the world and particularly in popular culture, including the media, the film industry; this topic is directly or indirectly touched upon everywhere. However, historically attitudes towards LGBT+ people were not always the same, and members of this community had to overcome many obstacles to achieve a certain acceptance by society (Kuhn,

2011; Healey, 2012; Seksenbayev, 2018; Gulevich et al., 2022).

The abbreviation of LGBT+ encompasses a variety of people with sexual orientation, gender identity and is used to refer to homosexual, bisexual, transgender, and other individuals. The American Psychological Association defines sexual orientation as “one’s enduring sexual attraction to male partners, female partners, or both. Sexual orientation may be heterosexual, same sex (gay or lesbian), or bisexual” (American Psychological Association, n.d.).

Currently, there are more and more countries of the world that see a gradual change in the attitudes of society towards LGBT+ people and a lot of research is being carried out on the attitude of society towards homosexuality and transgenderism in various countries of the world. For example, based on the results of a study by the PeW Research Center (USA), a map of the global recognition of homosexuality by society was compiled, which considers such aspects as LGBT+ rights and the issue of same-sex relationships. Researchers have noted that age characteristics, level of education, degree of religiosity, as well as political views directly affect attitudes and acceptance of homosexuality in society (PeW Research Center, 2013; Pouchter & Kent, 2020).

On the other hand, there is a number of countries where the attitude towards LGBT+ is directly opposite and has clear differences compared to countries with equal rights for LGBT+. The reason for the negative attitude towards the LGBT+ community and the non-recognition of homosexuality is due to the fact that most people are often poorly informed,

do not know many aspects and definitions, which leads to the stigmatization of the LGBT+ group by society, certain risks in relationships with the family and social environment, clash with homo/biphobia, transphobia, discrimination based on one’s own sexual orientation or gender identity (Pouchter & Kent, 2020).

One of the first attempts to study the attitude of Kazakhstani society towards sexual minorities was carried out by the efforts of the Soros Foundation – Kazakhstan, where the purpose of the sociological study was to examine in detail the legal and social status of the LGBT community and assess the compliance of the situation with international standards. According to the research results, 81.2% of respondents indicated that society as a whole treats LGBT people with condemnation and disrespect, 64.8% of respondents deliberately hide their orientation from neighbors and homeowners (Belyaeva et al., 2009). The latter statement is supported by the data of the World Values Survey (hereinafter referred to as WVS) 6th and 7th waves collected by researchers, where 73.6% (2011) and 73.4% (2018) of the respondents were against living next door to people of homosexual identity (World Values Survey, n.d.). Nonetheless, after conducting a comparative analysis based on WVS data on the acceptance of homosexuality as a norm in Kazakhstan (see Figure 1), one can notice a slight decrease in the percentage of responses among respondents from 78% in 2011 to 71% in 2018 (World Values Survey, n.d.). However, such a slight decrease does not contribute to a tolerant attitude and acceptance of homosexuality in Kazakhstan, which is confirmed by a high level of non-acceptance in percentage terms among respondents of the WVS 6 and 7 waves.

	Kazakhstan	
	2010-2014	2017-2020
Low	78%	71%
Medium	17%	14%
High	5%	5%
Missing	-	10%
(N)	1,500	1,276

Source: World Values Survey. Online Data Analysis. Wave 6-7: Time series

Figure 1 – Comparative analysis of data on the acceptance of homosexuality among Kazakhstani people

Also, the study revealed a dismissive and discriminatory attitude towards LGBT people by healthcare workers, which subsequently makes respondents to conceal their orientation and gender identity (Soros Foundation, 2009: 108). In another study, Wu et. al (2017) conducted a nationwide assessment of the number of men who have sex with men (MSM) in Kazakhstan and identified the social and structural barriers MSM face when testing for human immunodeficiency virus.

The influence of religious institutions and beliefs is also important. For example, researchers using 16 countries as an example found that religious affiliation has an impact on the degree of acceptance of homosexuality in general. Thus, respondents who identified themselves as Muslims were the least tolerant of homosexuality ($M=2.07$), followed by Orthodox Christians ($M=2.21$) and those who had no religious affiliation ($M=2.38$) (McGee, 2016: 22). However, a research team led by Yasin Koc et al. (2021), using a sample of gay Muslims living in Turkey as an example, concluded that public acceptance of LGBT+ by society and intra-group stability are important for resolving identity conflicts, as well as for integrating religious and sexual identities in people who identify themselves as gay Muslims.

A study of the attitude of Kazakhstani society towards members of the LGBT+ community, conducted by the international non-governmental organization Human Rights Watch (hereinafter referred to as HRW), showed a number of issues: harassment, discrimination, the threat of physical and psycho-emotional violence, etc. When collecting information, HRW talked with members of the LGBT+ community of which 10 people refused to talk because of the fear that has penetrated all areas of their lives. The participants of the study described their experiences of suffering in the past. Surveys confirm that most LGBT+ people hide their gender/sexual identity out of concern for the consequences. There have also been cases where people who came out, turning to the authorities for help, deal with indifference and aggression on their part (Human Rights Watch, 2015).

In his report on the topic “Stigmatization of the LGBTQ community on the example of interaction with law enforcement bodies in the Republic of Kazakhstan”, A. Pushilin noted that the stigmatization of this community “is associated with the historical, social and cultural context” formed due to the post-Soviet vacuum. During the interview, representatives of the LGBT+ community noted the following reasons for stigmatization: social labels from

society, a negative image in the media space, stereotypes, support, and encouragement by the state of homophobic statements and movements. Due to the high level of stigmatization and homophobia, LGBT+ people face cases of discrimination and violence based on sexual orientation and gender identity (hereinafter referred to as SOGI). For example, respondents reported cases of discrimination and violence from family, close friends, colleagues, government institutions, and strangers accompanied by insults, harassment, psychological or physical abuse. However, most of the victims did not apply to law enforcement bodies or the courts, but those who applied did not receive proper assistance, but were subjected to additional discrimination from the police and medical personnel (A. Pushilin, 2016:23). The excerpts from the narratives of LGBT+ respondents who were discriminated against or abused by law enforcement bodies are given below.

There was an incident in an old gay club when our friends were sitting there. There were few people in the morning. Suddenly, a police squad arrived, the policemen said that they were contacted by a man who was beaten on the street. It happened near the club. They interrogated my gay friends. They knew about their sexual orientation and treated them very badly – they beat them, tried to pin this hooliganism on them, but they did not achieve anything. I noticed that if the police are not involved, then they are on the side of homophobic hooligans (quoted in A. Pushilin 2016:16).

The police officers got all judgemental about the nationality and constantly said: “Do you really sleep with this one?” or “Of course, you don’t look like these homosexuals, but your friend ...”. They asked why we go to a club where there are only perverts and pedophiles; they asked if I was normal or like them. Moreover, all this happened in an atmosphere when T. and I constantly heard both obscenities and laughter” (quoted in Feminita 2017:64).

According to the report of the Kazakhstan Feminist Initiative “Feminita” on the observance of the rights of lesbian, bisexual, and queer women, almost half of the respondents – 44.3% stated that they had experience of violence or negative attitudes on the basis of SOGI, and 2% of the respondents had an experience of illegal detention by law enforcement bodies. Regarding the places where respondents are subjected to violence, the researchers note that 21.5% of participants indicated the space around gay clubs where aggressive homophobes attack and

blackmail the LGBT+ members. This is followed by their places of residence, where almost 17% said they were subjected to insults and violence from close ones (Feminista, 2017).

In general, based on the conducted review, it can be said that a negative attitude towards LGBT+ members prevail both in society and among the closest people (parents, relatives, friends), which is expressed in an increase in the level of homophobia and discrimination, covering all areas from education to religion, moral and physical violence. By analyzing previously reported data on public attitudes towards LGBT+ people, we aim to contribute to the body of knowledge about the LGBT+ community and possible consequences in contemporary Kazakhstan.

Materials and Methods

This study includes 330 participants living in the seven regions of Kazakhstan, who responded to online survey based on the *OneClick Survey* platform. Several sampling methods were used together to recruit respondents. The online survey was published on various social networks and instant messengers, where everyone could voluntarily participate in it. In addition, a snowball method was used for data collection, when the participants of the study sent a link to the survey to their acquaintances, friends, etc. The rationale for using this method is to cover most of the regions of Kazakhstan without any obstacles using popular social networks and instant messengers like Instagram, Facebook, WhatsApp and Telegram as well as to preserve the anonymity of some of the study respondents who identify themselves as LGBT+. The limitations of the data should be noted, however, since the limited number of collected data cannot possibly reflect a full picture of the attitudes toward LGBT+ in Kazakhstan.

Ethical principles: The research program and online survey were developed in accordance with the international requirements of the ethical code of social sciences (International Sociological Association, 2001; American Sociological Association, 2018). It should be noted that respondents were included in the study if they were aged 18 or older; were able to read and write in Kazakh or Russian; and were citizens of the Republic of Kazakhstan. All respondents agreed to participate in the study by selecting one of the suggested answers in the corresponding field of the survey. The data collection method was completely anonymous and no personal identifiers such as names, mobile phone number or emails of the respondents were collected. Respon-

dents were not expected to receive monetary or other rewards for participating in the study. The survey consisted of 45 questions and statements, divided into Kazakh and Russian languages respectively, which was developed on the *OneClick Survey* platform and the received data was saved in the *SPSS Data File* (SAV) data file format. The participants were given the opportunity to choose their preferred language for completing the survey: Kazakh and Russian. In order to avoid the influence of gender stereotypes, prejudice, the questions and statements of the survey were designed taking into account gender-neutral language (inclusiveness) (Wasserman & Weseley, 2009; Sarassin et al., 2012). To correct the statements, the survey was pre-tested on a small group of respondents.

The survey was divided into three blocks: block 1 measured demographics (sex, age, ethnicity, religion, education, sexual orientation, occupation, and region); block 2 included questions aiming to study the state of LGBT+ in Kazakhstan and the attitude of the participants to LGBT+ members; block 3 consisted of a set of statements describing various types of attitudes towards homosexuals (gays and lesbians) and homosexuality, which were taken from the Russian questionnaire on attitudes towards homosexuals (Gulevich et al., 2018). The collected data were analyzed in the SPSS 22.0 statistical data processing software version.

Characteristics of the sample. The study involved 330 participants, of which 58,5 % were female, 40,9 % were male, and 2 respondents (0,6 %) identified themselves as a non-binary. The participants varied from 16 to 45 years of age and were from seven regions of Kazakhstan (Pavlodar, Almaty, Astana, and other regions). The average age of the respondents was $M_{age} = 23,5$. According to the place of residence, a significant part of the respondents was represented by residents of the Pavlodar region (60,2 %). However, due to the snowball method and the conduct of an online survey, it was possible to collect a certain number of respondents from other regions: Almaty – 10,6 %, Astana – 19,4 %. The percentage in the category “Other city” comprised 9,7 % and was represented by such regions as Karagandy, Kokshetau, Petropavlovsk, Uralsk.

The ethnic composition of the participants was as follows: the number of participants who identified themselves as Kazakhs comprised 76,1 %, 14,2 % were Russians and 9,7 % were representatives of another ethnic groups. In the “Other” category, Tatars were represented by 12 people, Germans – 5 people, Poles – 3 people and others.

According to the preferred language for completing the online survey, the majority of participants (87 %) chose Russian, while the remaining 13 % were the share of the Kazakh-speaking population.

In terms of education, more than half of the study respondents had higher/postgraduate education (56 %), 33,9 % of respondents indicated that at the time of the study they were still studying at a higher educational institution, 7 % had vocational education, and 3 % had only secondary education.

In the context of this study, respondents had to answer a question regarding sexual orientation, where, according to the results of the analysis, a significant proportion of participants (77,9 %) identified themselves as heterosexual, 12,4 % of participants noted bisexual orientation, the proportion of homosexuals was 7 %, the remaining 2,7 % of participants do not identify themselves with the previous three types of orientations and marked the option "other".

Religious affiliation is also an important parameter in studying the attitude of society towards LGBT+ people and the LGBT+ phenomenon as a social norm. According to the research, it was revealed that religiosity is one of the strongest socializing determinants that explains the rejection

of homosexuality. This conclusion is supported by the fact that religious institutions, as a socializing agent, influence people's negative attitudes towards LGBT+ people (Ultee, 1996). While most religions emphasize that people should respect others, many religions tend to classify homosexuality as something "unnatural" or "impure" (Yip, 2005). In this regard, Janssen and Scheepers (2019) emphasize the importance of changing attitudes towards homosexuality not only on the part of religious followers, but also on the part of religious institutions themselves.

According to the results of our study, most participants 49,7 % identify themselves as belonging to Islam, about 7,6 % – Christianity / Catholicism, and 37 % of respondents indicated the option of "Atheist", "Non-religious". The percentage of participants who chose other religious directions was more than 5,8 %.

In terms of employment areas, the analysis showed that many respondents represented the area of education and science (140 people), 63 people chose the area of industry, construction, transport and communications, 25 and 18 respondents come from trade, services and healthcare respectively. The table below presents the data of respondents by employment areas.

Table – Respondents' employment areas ($N=330$)

Employment areas	Frequency	Percent
Education and science	140	42,4
Healthcare	18	5,5
Civil service	14	4,2
Law enforcement bodies/ Military field	5	1,5
Trade, service sector	25	7,6
Industry, construction, transport and communications	63	19,1
Agriculture	7	2,1
Other	58	17,6
Total	330	100,0

Results and Discussion

The main block of the online survey aims to study the participants' understanding of the LGBT+ phenomenon in Kazakhstan, their attitudes towards LGBT+, assessment of Kazakhstani society, the degree of influence of the LGBT+ phenomenon on

culture, social institutions, interpersonal communication, etc. According to the data obtained, 79,1 % of participants know about the existence of LGBT+ people in Kazakhstan, 13,6 % of participants do not know about the existence, and 7,3 % found it difficult to answer. At the same time, the respondents' high rate of awareness of the presence of LGBT+

people in society are also confirmed by the fact that 51,2 % participants familiar or have members of this community among their friends/relatives. Less than 27% of participants answered that they knew but had not met them personally.

According to reports and analytical reviews of the Soros Foundation (2009), Human Rights Watch (2015), Feminita (2019), ADC Memorial (2020), LGBT+ people in Kazakhstan face homophobia, discrimination, stigmatization, persecution, and other contradictory actions on the part of society.

The results of a study conducted by Seksenbayev (2018) showed that about 55% of homo/bi-sexual men (on the example of the sample) have a rather alarming prevalence of suicidal behavior. At the same time, LGBT+ members in Kazakhstan seem to be the most "rightless" and do not have suf-

ficient rights to protect themselves (Friedrich Ebert Stiftung Kazakhstan, 2020). In this regard, the respondents had to characterize the Kazakh society in relation to LGBT+ people on an interval scale from 1 to 10, where 1 is an aggressive attitude, 5 is neutral, and 10 is a benevolent attitude. According to the results of the descriptive analysis, the mean value was $M=4.18$, which, according to the established interval scale, is interpreted as a more negative attitude towards LGBT+ people. In terms of gender, 55,6 % of men consider Kazakhstani society to be aggressive towards LGBT+ people, which has a slight difference compared to women (54,5 %). The percentage of female respondents who characterized the society's attitude as benevolent is 33,1 %, the percentage of males is lower by 0,6 % and total 32,5 % (see Figure 2).

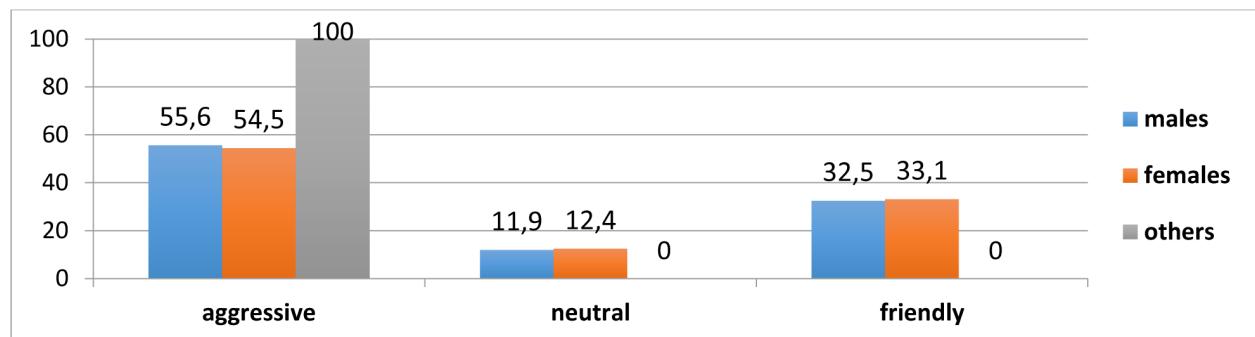

Figure 2 – Societal attitudes towards LGBT+ members across the gender (%)

On the other hand, according to a sociological survey, the results differ greatly in terms of the degree of attitude of the participants themselves towards LGBT+ members. For example, the proportion of participants who had "calm" and "positive" attitude comprised 56% in total, while the proportion of participants who were "cautious", "with irritation and disgust" was 19.4%. At the same time, 21.5% of respondents were neutral, and 2.4% of respondents classified themselves as "other".

In terms of religious affiliation, the results showed a positive attitude towards LGBT+ members. Thus, 84.2% of the total number of respondents who identified themselves as atheists had a positive/calm attitude; the proportion of agnostic respondents who were positive/calm was 66%, the percentage of positive/calm attitude was 52.2% for "Christianity". Figures for a positive attitude among respondents in the category "their own version"

amounted to 52,6%. In addition, 42,1% of Islam followers had a positive/calm attitude, which noticeably has a positive trend compared to previous studies and there is a shift towards a tolerant attitude and equality of members of the LGBT+ community.

Overall, 20% of participants in six categories of religious affiliation had a negative attitude towards LGBT+ people. The results of the study confirm the earlier findings of researchers and experts that the LGBT+ phenomenon in Kazakhstani society is still socially unacceptable, despite a rather high percentage of benevolent/positive attitudes.

In the context of our study, it was also interesting for us to look at the degree of influence of the LGBT+ phenomenon on culture, social institutions, interpersonal communication, etc. So, the respondents rated the degree of influence on a summative Likert scale from 1 to 5, where 1 is negative; 2 – rather negative; 3 – something in between; 4 – rather

positive; 5 – positive. According to the results of the descriptive analysis by the degree of influence, the average value for each item was:

– $M=2.72$ for the influence on the culture of Kazakhstan, where 40.6 % of respondents noted a negative impact, 35.5 % noted the option of something in between, and 23.9 % of respondents considered the impact of LGBT+ people on culture positive;

– $M=2.68$ for the institution of family and marriage, where the proportion of respondents who believed that LGBT+ had a negative impact was 43.4 %, something in between – 32.1 %, and 24.5 % – a positive impact;

– $M=3.05$ for the institute of education, where the majority of respondents (37.3%) expressed an average value, 28.8% of respondents noted a negative impact, while 33.9% of respondents indicated a positive impact;

– $M=2.57$ for demographics, among which 44.9 % of the participants said that LGBT+ had a negative impact. The average value was 36.1%, and 19 % of respondents noted a positive impact;

– $M=3.22$ for interpersonal communication where, 42.4 % of participants thought that the LGBT+ phenomenon had a positive impact, while 31.5% indicated the option – something in between. However, 26.1 % of participants indicated a negative impact.

In the course of the study, an attempt was made to analyze the acceptability of the presence of LGBT+ members among such groups as relatives, friends, study/work colleagues and neighbors. Respondents were asked to rate the degree of acceptability on a summative Likert scale from 1 to 7, where 1 is totally unacceptable, 4 is not sure, and 7 is totally acceptable. Analysis of the data across the four groups showed positive results, and most of the research participants expressed a tolerant attitude, which is implied in the acceptability of the presence of LGBT+ people among these groups, such as relatives, friends, colleagues, etc. For example, more than 60% of respondents expressed a positive attitude towards LGBT+ among friends, colleagues, classmates, and neighbors, whereas among relatives the figure was 43.9 %. The Figure 3 below presents comparative data in percentage terms.

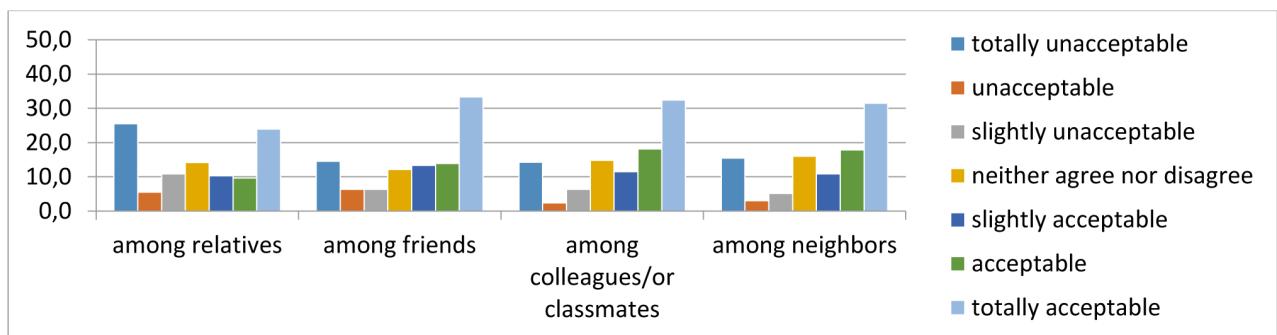

Figure 3 – Level of acceptability of LGBT+ people among the groups represented

At the same time, the obtained data for the group of neighbors make it possible to carry out a comparative characterization of the previously presented data. Thus, according to a sociological survey of youth in Kazakhstan conducted by the F. Ebert Foundation and professor Hurrelmann (2016) in Central Asia, 15.6% of respondents expressed a desire not to have homosexuals as a neighbor. In addition, in a study of the values of Kazakhstani society, more than 70% of respondents noted that they “would not like to live with members of the LGBT community” (Friedrich Ebert Stiftung Kazakhstan, 2020, p. 134).

In this study, we examined the question of whether participants have LGBT+ members among

their relatives, friends, and acquaintances. According to the results of the study, 48,2 % of participants answered “yes”, while 36,7 % answered “no”, and the remaining 15,1 % marked the option “I don’t know”. A similar picture is observed in the answers to the question regarding “if they found out that one of their friends, relatives, or acquaintances is LGBT+”: 47,9 % had a positive attitude and they would continue communication; 9,4 % had a negative attitude and would stop communication; 14,2% of participants found it difficult to answer, and 28,5 % expressed a neutral position. The correlation analysis showed that there is a statistically significant relationship ($p=0.01$) between the pres-

ence of relatives, friends, acquaintances, who are LGBT+ and attitude towards them. Also, a relationship was found between the “sexual orientation” and the presence of relatives, friends, acquaintances, who are LGBT+, exactly as well as the status of attitude towards this group. In our opinion, this relationship is consistent with the intergroup contact theory (Pettigrew & Tropp, 2006), where according to this theory, personal interaction with members of a different group contributes to an improvement in attitudes towards this group as a whole and towards individuals included in it. The data obtained confirm this hypothesis, showing that direct interaction with LGBT+ people and the presence of homosexual friends affect the reduction of prejudice, stereotypes, which further has an impact on the decrease in the level of homophobia.

Due to the negative attitude of the Kazakhstani society towards LGBT+ members, the online survey included a question about participants' awareness of organizations protecting the rights of LGBT+. In particular, to the question “Do you know organizations/communities that protect the rights of LGBT+ people in Kazakhstan”, 83,6 % of participants noted that they did not know about the existence of such organizations, while only 16,4 % of participants knew some LGBT+ organizations. Among the most frequently mentioned Public and Non-governmental organizations, Community centers are the following: Feminita, Safe Space, Kok.Team, AmanBol, UNI, United Nations Women, Liberty, Labrys, AlmaTQ, Gerlita and others.

Block 3 of the online survey included a set of 4 positive and 3 negative statements, which were used from the Russian questionnaire on attitudes towards homosexuals (Gulevich et al., 2018). The questionnaire describes various attitudes towards gays and lesbians and towards homosexuality in general. The respondent rated the degree of agreement with each statement on a scale from 1 to 5, where 1 is completely disagree; 3 – something in between (not sure); 5 – totally agree. So, based on the results obtained, we derived the average value for each statement:

the average value was $M=3.26$ for the statement “*Homosexuality is one of the natural forms of sexuality for a person*”;

the average value was $M=2.98$ for the statement “*Homosexuality is a completely alien phenomenon for Kazakh culture*”;

the average value was $M=3.62$ for the statements “*Hatred of homosexuals indicates a bad moral cli-*

mate in society” and “*Homosexuals need legal protection from harassment and discrimination*”;

the average value was $M=3.80$ for the statement “*Homosexuals do not threaten society in any way*”;

the average value was $M=2.93$ for the statement “*There are more and more homosexuals as a result of the spread of Western values*”;

the average value was $M=2.84$ for the statement “*Homosexuals are a threat to the traditional family*”.

We also examined how the categories of age and the presence of LGBT+ people in the circle of relatives, friends and colleagues affect the degree of formation of beliefs and prejudices. According to the results of the analysis, younger participants aged 18 to 34 showed a low level of prejudice and a rather high level of friendly attitude towards LGBT+ compared to older respondents. These results confirm previous findings by researchers that attitudes toward homosexuality are predominantly formed at an early age and that susceptibility to attitude change declines throughout adulthood (Eks-tam, 2022).

Conclusion

In this article, based on analysis of secondary data and a quantitative study, we explored on the one side, the attitude of Kazakhstani society towards LGBT+, on the other side, what influences the formation of these attitudes towards the community, whether positive or negative. Our results show that LGBT+ in kazakhstani society (based on sample data) is still socially unacceptable, which is reflected in discriminatory attitudes, aggression, harassment, and a high level of prejudice against LGBT+. The influence of religious affiliation on the formation of attitudes towards LGBT+ members was revealed. At the same time, based on the results of the analysis, we concluded that the presence of an LGBT+ members in the circle of relatives, friends, colleagues or neighbors and direct relationship with them affects the reduction of prejudice, the level of homophobia, as well as the formation of a positive attitude towards LGBT+. However, it is worth noting that most of the respondents in the study were young people studying at the university and who have relatively friendly attitudes towards LGBT+. Moreover, the limited number of collected data cannot possibly reflect a full picture of the attitudes toward LGBT+ in Kazakhstan. Therefore, more representative samples are needed in future studies.

References

- APA Dictionary of Psychology (n.d.). URL: <https://dictionary.apa.org/sexual-orientation> (accessed March 10th, 2022)
- American Sociological Association (2018). *ASA Code of Ethics*. https://www.asanet.org/sites/default/files/asa_code_of_ethics-june2018.pdf (accessed March 10th, 2022)
- Belyaeva E., Zhovtis E., Kamaliev M., & Skakunov S. (2009). Nevidimye i nezashhishennye: lesbijanki, gei, biseksualy i transgendery v Kazahstane [Invisible and unprotected: lesbian, gay, bisexual and transgender people in Kazakhstan]. Soros Foundation – Kazakhstan, 108 p.
- Ekstam D. (2022) Change and Continuity in Attitudes Toward Homosexuality across the Lifespan. *Journal of Homosexuality*, 1–25. <https://doi.org/10.1080/00918369.2021.2004795>
- Friedrich Ebert Foundation Kazakhstan (2020) Cennosti kazahstanskogo obshhestva v sociologicheskem izmerenii [Values of Kazakhstani society in the sociological dimension]. DELUXE Printery. <https://www.gcedclearinghouse.org/sites/default/files/resources/200125rus.pdf>
- Friedrich Ebert Foundation Kazakhstan, Hurrelmann K. (2016) *Youth in Central Asia: Kazakhstan. Based on sociological survey*. <https://library.fes.de/pdf-files/bueros/kasachstan/13343.pdf>
- Gulevich O., Krivoshchekov V., Sorokina A., Samekin A. (2022) Are Benevolent Attitudes More Closely Related to Attitudes toward Homosexuals than Hostile Ones? Cases of Belarus, Kazakhstan, and Russia. *Journal of Homosexuality*, vol. 69(5), pp.796–820. <https://doi.org/10.1080/00918369.2020.1855030>
- Gulevich O. A., Osin E. N., Isaenko N. A., Brainis, L. M. (2018) Scrutinizing Homophobia: A Model of Perception of Homosexuals in Russia. *Journal of Homosexuality*, vol. 65(13), pp.1838–1866. <https://doi.org/10.1080/00918369.2017.1391017>
- Healey D. (2001) *Homosexual Desire in Revolutionary Russia: The Regulation of Sexual and Gender Dissent*. University of Chicago Press. <https://doi.org/10.7208/chicago/9780226922546.001.0001>
- Human Rights Watch (2015) “That’s When I Realized I Was Nobody” A Climate of Fear for LGBT People in Kazakhstan. <https://www.hrw.org/report/2015/07/23/thats-when-i-realized-i-was-nobody/climate-fear-lgbt-people-kazakhstan>
- Janssen D.-J., Scheepers P. (2019) How Religiosity Shapes Rejection of Homosexuality Across the Globe. *Journal of Homosexuality*, 66(14), 1974–2001. <https://doi.org/10.1080/00918369.2018.1522809>
- International Sociological Association (2001) *Code of Ethics*. <https://www.isa-sociology.org/en/about-isa/code-of-ethics> (accessed March 10th, 2022)
- Kazakhstan Feminist Initiative “Feminita” (2019) “Ja nazyvaju svoju partnerku sestroj:” Soblyudenie prav lesbijanok, biseksual’nyh i kvir-zhenshhin v Kazahstane [“I call my partner a sister:” Respect for the rights of lesbian, bisexual and queer women in Kazakhstan]. https://feminita.kz/wp-content/uploads/2019/12/Feminita.-Needs-Assessment-of-LBQ-Women-in-Kazakhstan-rus_cmp.pdf
- Koc Y., Sahin H., Garner A., Anderson J. R. (2022) Societal acceptance increases Muslim-Gay identity integration for highly religious individuals... but only when the ingroup status is stable. *Self and Identity*, vol. 21(3), pp.299–316. <https://doi.org/10.1080/15298868.2021.1927821>
- Kuhn B. (2011) *Gay power! The Stonewall Riots and the gay rights movement, 1969*. Minneapolis, MN. Twenty-First Century Books.
- McGee R. W. (2016) Does Religion Influence Views Toward Homosexuality: An Empirical Study of 16 Countries. *SSRN Electronic Journal*. <https://doi.org/10.2139/ssrn.2799871>
- Pettigrew T. F., Tropp L. R. (2006) A meta-analytic test of intergroup contact theory. *Journal of Personality and Social Psychology*, vol. 90(5), pp.751–783. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.90.5.751>
- Pouchter J., & Kent N. (2020) *The Global Divide on Homosexuality Persists*. Pew Research Center. URL: <https://www.pewresearch.org/global/2020/06/25/global-divide-on-homosexuality-persists/> (accessed March 10th, 2022)
- Pushilin A. (2016) *Stigmatizacija LGBTIK-soobshhestva na primere vzaimodejstviya s pravoohranitel’nymi organami v Respublike Kazakhstan* [Stigmatization of the LGBTIQ community on the example of interaction with law enforcement agencies in the Republic of Kazakhstan]. https://www.soros.kz/wp-content/uploads/2018/02/Stigmatization_of_LGBTIK_community.pdf
- Sarrasin O., Gabriel U., Gygax P. (2012) Sexism and Attitudes Toward Gender-Neutral Language: The Case of English, French, and German. *Swiss Journal of Psychology*, vol. 71(3), pp.113-124. <https://doi.org/10.1024/1421-0185/a000078>
- Seksenbayev A. (2018) Mental health and suicidality among gay and bisexual men in Kazakhstan. A prevalence study. NU School of medicine. Astana, 2018. 40 p.
- The Global Divide on Homosexuality*. (2013) Pew Research Center. URL: <https://www.pewresearch.org/global/2013/06/04/the-global-divide-on-homosexuality/> (accessed March 10th, 2022)
- Ultee W. C., Arts W. A., Flap H. D. (1996) *Sociologie. Vragen, uitspraken, bevindingen. 2e herziene druk*. Wolters-Noordhoff.
- Wasserman B. D., Weseley A. J. (2009) ¿Qué? Quoi? Do Languages with Grammatical Gender Promote Sexist Attitudes? *Sex Roles*, vol. 61(9–10), pp. 634–643. <https://doi.org/10.1007/s11199-009-9696-3>
- World Values Survey Wave 6–7: 2010 – 2020*. (n.d.) World Values Survey. URL: <http://www.worldvaluessurvey.org/WVSSonline.jsp> (accessed March 12th, 2022)
- Wu E., Terlikbayeva A., Hunt T., Primbetova S., Gun Lee Y., Berry M. (2017) Preliminary Population Size Estimation of Men Who Have Sex with Men in Kazakhstan: Implications for HIV Testing and Surveillance. *LGBT Health*, vol. 4(2), pp.164-167. <https://doi.org/10.1089/lgbt.2015.0152>
- Yip A. K. T. (2005) Queering Religious Texts: An Exploration of British Non-heterosexual Christians’ and Muslims’ Strategy of Constructing Sexuality-affirming Hermeneutics. *Sociology*, vol. 39(1), pp.47–65. <https://doi.org/10.1177/0038038505049000>

Литература

«That's When I Realized I Was Nobody» A Climate of Fear for LGBT People in Kazakhstan // *Human Rights Watch* [Электронный ресурс]. URL: <https://www.hrw.org/report/2015/07/23/thats-when-i-realized-i-was-nobody/climate-fear-lgbt-people-kazakhstan>

“Я называю свою партнерку сестрой.” Соблюдение прав лесбиянок, бисексуальных и квир-женщин в Казахстане. *Казахстанская феминистская инициатива “Феминита”, 2019.* URL:https://feminita.kz/wp-content/uploads/2019/12/Feminita-Needs-Assessment-of-LBQ-Women-in-Kazakhstan-rus_cmp.pdf

APA Dictionary of Psychology // American Psychological Association – [Электронный ресурс]. URL: <https://dictionary.apa.org/sexual-orientation>. (дата обращения 10.03.2022)

ASA Code of Ethics // American Sociological Association – [Электронный ресурс]. URL: https://www.asanet.org/sites/default/files/asa_code_of_ethics-june2018.pdf (дата обращения 10.03.2022)

Беляева Е., Жовтис Е., Камалиев М., Скақунов С. Невидимые и незащищенные: лесбиянки, геи, бисексуалы и тренсгендеры в Казахстане. – Алматы: Фонд Сорос – Казахстан, 2009. – 108 с.

Code of Ethics // International Sociological Association – [Электронный ресурс]. URL: <https://www.isa-sociology.org/en/about-isa/code-of-ethics> (дата обращения 10.03.2022)

Ekstam D. Change and Continuity in Attitudes Toward Homosexuality across the Lifespan // D. Ekstam // *Journal of Homosexuality*. – 2022. – P. 1-25.

Gulevich O. et al. Are Benevolent Attitudes More Closely Related to Attitudes toward Homosexuals than Hostile Ones? Cases of Belarus, Kazakhstan, and Russia // *Journal of Homosexuality*. – 2022. – Vol. 69. – № 5. – P. 796-820.

Gulevich O. A. Et al. Scrutinizing Homophobia: A Model of Perception of Homosexuals in Russia // *Journal of Homosexuality*. – 2018. – Vol. 65. – № 13. – P. 1838-1866.

Healey D. Homosexual Desire in Revolutionary Russia: The Regulation of Sexual and Gender Dissent: University of Chicago Press, 2001. – 592 p.

Janssen D.-J., Scheepers P. How Religiosity Shapes Rejection of Homosexuality Across the Globe // *Journal of Homosexuality*. – 2019. – Vol. 66. – № 14. – P. 1974-2001.

Koc Y. et al. Societal acceptance increases Muslim-Gay identity integration for highly religious individuals... but only when the ingroup status is stable // *Self and Identity*. – 2022. – Vol. 21. – № 3. – P. 299-316.

Kuhn B. Gay power! the Stonewall Riots and the gay rights movement, 1969. Minneapolis, MN: Twenty-First Century Books, 2011. – 144 p.

McGee R. W. Does Religion Influence Views Toward Homosexuality: An Empirical Study of 16 Countries // *SSRN Journal*. – 2016. <http://ssrn.com/abstract=2799871>

Mental health and suicidality among gay and bisexual men in Kazakhstan. A prevalence study. Master of Public Health Thesis Project // A. Seksenbayev. NU School of medicine. – Astana, 2018. – 40 p.

Pettigrew T. F., Tropp L. R. A meta-analytic test of intergroup contact theory // *Journal of Personality and Social Psychology*. – 2006. – Vol. 90. – № 5. – P. 751-783.

Pouchter J., & Kent N. The Global Divide on Homosexuality Persists // *Pew Research Center*, 2020. URL: <https://www.pewresearch.org/global/2020/06/25/global-divide-on-homosexuality-persists/>

Пушкин А. Стигматизация ЛГБТК-сообщества на приеме взаимодействия с правоохранительными органами в Республике Казахстан. – Алматы: Фонд Сорос – Казахстан, 2016. – 23 с. URL: https://www.soros.kz/wp-content/uploads/2018/02/Stigmatization_of_LGBTIK_community.pdf

Sarrasin O., Gabriel U., Gygax P. Sexism and Attitudes Toward Gender-Neutral Language: The Case of English, French, and German // *Swiss Journal of Psychology*. – 2012. – Vol. 71. – № 3. – P. 113-124.

The Global Divide on Homosexuality // *Pew Research Center*, 2013. URL: <https://www.pewresearch.org/global/2013/06/04/the-global-divide-on-homosexuality/>

Ultee W.C., Arts W.A., Flap H.D. // *Sociologie. Vragen, uitspraken, bevindingen*. – 2e herziene druk. – Groningen: Wolters-Noordhoff, 1996. – 715 p.

Wasserman B. D., Weseley A. J. ¿Qué? Quoi? Do Languages with Grammatical Gender Promote Sexist Attitudes? // *Sex Roles*. – 2009. – Vol. 61. № 9–10. – P. 634-643.

World Values Survey Wave 6–7: 2010 – 2020 // *World Values Survey*. – 2022. URL: <http://www.worldvaluessurvey.org/WV-SONline.jsp>

Wu E. et al. Preliminary Population Size Estimation of Men Who Have Sex with Men in Kazakhstan: Implications for HIV Testing and Surveillance // *LGBT Health*. – 2017. – Vol. 4. № 2. – P. 164-67.

Yip A. K. T. Queering Religious Texts: An Exploration of British Non-heterosexual Christians' and Muslims' Strategy of Constructing Sexuality-affirming Hermeneutics // *Sociology*. – 2005. – Vol. 39. – № 1. – P. 47-65.

Youth in Central Asia: Kazakhstan. Based on a sociological survey. – Almaty: Friedrich Ebert Foundation Kazakhstan, 2016. – 258 p. URL: <https://library.fes.de/pdf-files/bueros/kasachstan/13343.pdf>

Ценности казахстанского общества в социологическом измерении. – Алматы: Фонд Фридриха Эберта Казахстан, Издательство «ТОО «DELUXE Printery», 2019. – 140 с. URL: <https://www.gcedclearinghouse.org/sites/default/files/resources/200125rus.pdf>

Ю.Т. Злавдинова

Казахский национальный университет им. аль-Фараби, Казахстан, г. Алматы
e-mail: zyultuz@gmail.com

ПРАКТИКА СОЦИАЛЬНОЙ РАБОТЫ В СОЦИАЛЬНЫХ МЕДИА: ЭТИЧЕСКИЕ ВОПРОСЫ

Электронная социальная работа (e-social work) – это новая площадка для социальной работы. Социальные медиа позволяют социальным работникам выходить за рамки традиционного формата предоставления услуг, что позволяет охватить более широкий круг населения и повысить их доступность. Однако предоставление социальных услуг через социальные медиа имеет множество особенностей, что создает определенные этические проблемы.

Целью исследования является выявление и анализ этических проблем при осуществлении социальной работы через социальные сети. В рамках данного исследования используются два конкретных кейса практикующих социальных работников, которые предоставляют услуги через онлайн-площадки и интервьюирование людей, имеющих опыт получения социальных услуг через социальные медиа. В статье рассматриваются этические проблемы, с которыми сталкиваются практикующие социальные работники при оказании услуги через социальные сети. В ходе проведённого исследования был выявлен ряд этических вопросов, связанных со спецификой предоставления услуг через социальные медиа. Для решения данных проблем и минимизации рисков для клиента и социального работника были даны рекомендации. В статье подчеркивается необходимость приобретения навыков и компетенций для соблюдения этических норм при предоставлении услуг через социальные медиа.

Для достижения цели исследования были использованы такие качественные методы исследования, как case-study и глубинное интервью. Результаты данного исследования могут быть использованы для дальнейшего развития теоретических и эмпирических исследований в социальной работе, а также социальными службами, практикующими социальными работниками для совершенствования своей деятельности.

Ключевые слова: социальные медиа, case-study, этические проблемы, трудная жизненная ситуация, информатизация, электронная социальная работа.

Y.T. Zlavinova

Al-Farabi Kazakh National University, Kazakhstan, Almaty
e-mail: zyultuz@gmail.com

Practice of social work in social media: ethical issues

Electronic social work (e-social work) is a new platform for social work. Social media allows social workers to go beyond the traditional format of providing services, which allows them to reach a wider range of the population and increase their accessibility. However, the provision of social services through social media has many features, which creates ethical problems.

The purpose of the study is to identify and analyze ethical problems in social work through social networks. This study uses two specific cases of social practitioners, workers who provide services through social media and interviews with people who have had experience receiving social services through social media. The article examines the ethical problems faced by practicing social workers when providing assistance through social networks. In the course of this study, a number of ethical problems related to the specifics of providing services through social media were identified. Recommendations were offered to solve the identified problems and to minimize risks for the client and for the social worker. The article emphasizes the need to acquire skills and competencies to comply with ethical standards when providing services through social media.

To achieve the research goal, such qualitative research methods as case-study and in-depth interview were used. The results of this study can be used for further development of theoretical and empirical research in social work, as well as by social services, practicing social workers to improve their activities.

Key words: social media, case-study, ethical issues, difficult life situation, informatization, electronic social work

Ю.Т. Злавдинова

Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Қазақстан, Алматы қ.
e-mail: zyultuz@gmail.com

Әлеуметтік медиагазы әлеуметтік жұмыс тәжірибесі: этикалық мәселелер

Электронды әлеуметтік жұмыс (e-social work) – бұл әлеуметтік жұмыстың жаңа алаңы. Әлеуметтік медиа әлеуметтік қызметкерлерге қызмет көрсетудің дәстүрлі форматынан асып түсуге мүмкіндік береді, бұл халықтың кең ауқымын қамтуға және олардың қолжетімділігін арттыруға мүмкіндік береді. Алайда әлеуметтік медиа арқылы әлеуметтік қызмет көрсетудің этикалық мәселелерді тудыратын көптеген ерекшеліктері бар. Зерттеудің мақсаты – әлеуметтік желілер арқылы әлеуметтік жұмыс кезінде этикалық мәселелерді анықтау және талдау. Осы зерттеу аясында әлеуметтік медиа тәжірибешілері, әлеуметтік медиа арқылы қызмет көрсететін қызметкерлер және әлеуметтік медиа арқылы әлеуметтік қызмет алу тәжірибесі бар адамдармен сұхбат жүргізуін қарастырылады. Макалада әлеуметтік медиа арқылы көмек көрсету кезінде әлеуметтік қызметкерлердің этикалық нормаларды сақтау дағдылары қарастырылады. Осы зерттеу барысында әлеуметтік медиа арқылы қызмет көрсету ерекшеліктеріне байланысты бірқатар этикалық мәселелер анықталды. Анықталған мәселелерді шешу және клиент пен әлеуметтік қызметкер үшін қауіптерді азайту үшін ұсыныстар берілді. Зерттеу мақсатына жету үшін case-study және терен сұхбат сияқты сапалы зерттеу әдістері қолданылады. Бұл зерттеудің нәтижелерін әлеуметтік жұмыста теориялық және эмпирикалық зерттеулерді одан әрі дамытуға, сондай-ақ өз қызметін жетілдіру үшін әлеуметтік қызметкерлермен айналысадын әлеуметтік қызметтер қолдана алады.

Түйін сөздер: әлеуметтік медиа, case-study, этикалық мәселелер, өмірлік қын жағдай, акпараттандыру, электронды әлеуметтік жұмыс.

Введение

В век информатизации социальные медиа имеют существенное значение в обществе. По статистике Global Digital 2021 социальными сетями и мессенджерами по состоянию на 2021 год пользуются 4 миллиарда пользователей. Каждый пользователь проводит 2 часа 25 минут своего времени в социальных сетях. На сегодняшний день обладают большой популярностью такие социальные сети как Facebook, Google+, Instagram, Twitter, LinkedIn, Tiktok, ВКонтакте, Одноклассники, Мой Мир и такие мессенджеры как Telegram и WhatsApp. Данные социальные сети обладают широким набором инструментов для проведения информационно-разъяснительной работы среди населения. При этом в социальных медиа есть возможность получения обратной связи со стороны их пользователей. Более того, сами пользователи социальных медиа получили возможность участия в создании контента. Таким образом, пользователи социальных медиа могут получить информацию без помощи СМИ и давать обратную связь автору.

Социальные медиа предоставляют возможность для популяризации и развития социальной работы в Казахстане. К примеру, качественно проведенная информационно-разъяснительная работа о социальных услугах, предоставляемых

государством и о методах самостоятельного выхода из трудной жизненной ситуации с помощью социальных медиа является эффективным механизмом для социальной работы. Они позволяют в кратчайшие сроки информировать людей о предоставляемых органами социальной защиты мерах поддержки и об условиях их получения, а возможно получения социальной поддержки в дистанционном формате. При этом имеется возможность мгновенно получать комментарии касательно качества и целесообразности какой-либо социальной программы, социальной услуги или оказываемой социальной поддержки. Вышеназванные возможности могут позволить быстро реагировать на изменения в поведении пользователей социальных медиа и корректировать деятельности социальных работников.

В период пандемии в 2020 году в Казахстане была назначена социальная выплата в размере 42 500 тенге категориям населения, которые лишились дохода, в том числе самозанятым и неофициально работающим с предварительной уплатой Единого совокупного платежа. При этом в список, имеющих право на получение социальных выплат не вошли женщины, которые находятся в отпуске по уходу за ребенком, но уже не получают пособия по исполнения ребенком одного года. Многие женщины в отпуске по уходу за ребенком были неформально заняты и

во время режима ЧП утратили данный доход. Жители нашей страны, которые находились в декретном отпуске, были возмущены тем, что самозанятые и неофициально работающие лица получили возможность получения социальных выплат, а рассматриваемой категории такая возможность не была предоставлена. Так, жительница города Алматы, опубликовала на своей странице видео обращение Президенту РК (@tokayev_online) через Instagram. Обращение получило более 10 000 просмотров. Президент РК мгновенно отреагировал на данное обращение, и обладателям данного социального статуса была предоставлена возможность получения материальной помощи в виде социальной выплаты в размере 42 500 тенге. Этот кейс демонстрирует, как социальные медиа могут в кратчайшие сроки решить проблемы социально-увязанных слоев населения и снять социальную напряженность.

Социальные сети как обширное пространство с растущим числом пользователей могут быть площадкой для осуществления социальной работы в Казахстане. Многие социальные службы, как Центры занятости населения и иные подведомственные организации отделов социального благосостояния города Алматы и Управления занятости и социальных программ регионов Казахстана практикуют социальную работу через социальные сети в pilotном режиме. Электронная социальная работа, которая осуществляется с помощью мессенджеров и социальных медиа в Казахстане не функционирует. Однако в перспективе данный формат оказания услуг имеет множество преимуществ, которые будут рассмотрены в рамках данного исследования.

Эпистемология дисциплины социальной работы основана на адаптации существующих теорий социальных систем и человеческого поведения. Они сочетаются с целым рядом навыков, уникальными наборами этических принципов и основными ценностями социальной работы, позволяющими вмешиваться в те моменты, когда люди взаимодействуют со своей средой (Австралийская ассоциация социальных Рабочих [AASW] (Тревитик, 2012: 122-133). Исторически сложилось так, что социальные работники выполняли свою работу на месте; руководствуясь рамками организационной политики; формируя себя вокруг сложного человеческого поведения; получение информации; планирование мероприятий; и влияние на изменения в микро-, мезо- и макроконтекстах (Пейн, 2014: 155-159). Основное внимание в этой статье уделяется опы-

ту авторов в области создания сетей и ведения блогов, чтобы осветить возможности и проблемы онлайн-взаимодействия в контексте социальной работы. Использование Интернета резко возросло: в 1999 году 40 % взрослого населения пользовались Интернетом по сравнению с 83 % в 2012-2013 годах (Австралийское бюро статистики [ABS], 2000; ABS, 2014a). Таким образом, технология оказывает все большее влияние на то, как люди взаимодействуют в обществе (Алден, 2004: 311-314). Растущая распространенность использования Интернета совпадает с переходом профессии социального работника от традиционных бумажных систем к использованию информационно-коммуникационных технологий (Хили, 2012: 64-65). ИКТ интегрируют методы телекоммуникации, соединяясь с помощью отдельных кабелей или систем, таких как телефоны или компьютерные сети (Чан, 2016: 2-9).

Таким образом, социальные медиа становятся важной частью жизни многих людей, что создает перспективу для социальной работы. Однако социальная работа в социальных сетях сталкивается с рядом проблем и одной из них являются этические вопросы (Барх, 2004: 573-590). Ранее СМИ служили этическим фильтром для пользователей. СМИ пропускали информацию, которая соответствует требованиям профессиональной этики. В социальных медиа актуальны проблемы с соблюдением морально-нравственных норм не только узкого круга лиц, но и обществом в целом (Барх, J.A, 2002: 33-48).

Методы исследования

Для достижения цели исследования важно подобрать эффективный метод исследования. Правильно подобранный метод позволит быстро найти желаемое решение.

Страна отметить, что метод также может влиять на результаты исследования. Учитывая, то, что данное исследование направлено на выявление этических проблем на практике социальной работы через социальные сети, было принято решение использовать метод case-study. На данный момент метод case-study активно используется в научных исследованиях. Метод case-study предполагает описание конкретно случая, опыта или ситуации в какой-либо сфере. Решением кейса является анализ предложенной ситуации и нахождение решений для достижения цели исследования. Case описывает конкретную си-

туацию или случай, который имеет ценность для научного исследования. В кейсе обозначается определенная проблема, которая строится на реальных фактах. Решением кейса является анализ проблемной ситуации и нахождение ее оптимального решения (Йин, 2018: 13-14). Валидность метода case-study в данном научном исследовании определяется тем, что она имеет практическую направленность. Рассмотренные в рамках исследования кейсы продемонстрируют практику социальной работы в социальных сетях в режиме реального времени. Интерактивный формат метода позволяет исследователю решать проблему конкретного лица, автора кейса. Кейсы строятся на реальных фактах и имитируют жизненную ситуацию.

В рамках данного исследования так же был применен качественный метод исследования глубинное интервью. Было проведено глубинное интервью с получателями социальных услуг через социальные медиа. Глубинное интервью помогает получить полную информацию об объекте исследования. Метод позволил определить недостатки и преимущества получения социальных услуг через социальные медиа. Недостатки данного метода были связаны со сложностью поиска интервьюера.

Результаты и обсуждение

В рамках данного исследования были использованы кейсы двух практикующих социальных работников города Алматы (табл. 1). Первый кейс принадлежит специалисту Управления социального благосостояния, который консультирует людей, оказавшихся в трудной жизненной ситуации через социальную сеть Instagram (Рис. 1 –

Статистика блога автора первого кейса). Второй кейс принадлежит практикующему социальному работнику, который ведет свой блог в таких социальных сетях как Instagram, Tiktok и Facebook.

Специалисты описали опыт своей деятельности в социальных сетях, акцентируя свое внимание на этических вопросах. Под этическими принципами в рамках данного исследования рассматриваются:

- принятие человека таким, какой он есть;
- эмпатия;
- уважение права клиента на принятие решения;
- конфиденциальность сотрудничества социального работника и клиента;
- полнота информированности клиента о предпринимаемых действиях для решения его проблемы;
- ответственность социального работника за результаты своей деятельности;
- порядочность социального работника при взаимодействии с клиентом;
- честность и компетентность.

Анализ кейсов демонстрирует наличие этических трудностей у социальных работников, которые осуществляют свою деятельность через социальные сети. Стоит отметить, что данный метод является субъективным и отражает видение двух социальных работников и другие кейсы могут показать иные результаты. В кейсах нет верного ответа, и автор предоставляет информацию на основании своего опыта (Кров, 2011: 95-99). Однако учитывая, то, что исследование направлено на рассмотрение опыта конкретных социальных работников, которые практикуют деятельность через социальные сети, данная проблема имеет минимальное значение.

Таблица 1 – Сравнительные данные кейса 1 и кейса 2

Показатели	Кейс 1	Кейс 2
Специальность	Социальная работа (бакалавр)	Социальная работа (бакалавр)
Место работы	Кризисный центр	Местный исполнительный орган
Возраст	31 год	35 лет
Стаж работы в социальной сфере	5 лет	12 лет
Стаж ведения профессионального блога	2 года	1 год и 6 месяцев
Платформа блога	Instagram	Facebook
Категория блога	Личный блог	Профессиональная страница организации
Вид социальных услуг	Консультации по всем видам социальных услуг	Вопросы занятости населения

Пакет услуг по заданному виду социальных услуг	ИРР, консультирование	ИРР, консультирование и социальное сопровождение по вопросам занятости
Обозначенные этические проблемы	Конфиденциальность, уважение и эмпатия	Конфиденциальность, уважение и эмпатия
Предлагаемые меры	Разработка стандарта этических принципов социальной работы в дистанционном формате	Обучение социальных работников возможностям современных технологий, разработка стандарта оказания социальных в дистанционном формате

Рисунок 1 – Статистика блога автора первого кейса

В соответствии с поставленными целями был проведен анализ первого и второго кейса. Результаты анализа показывают, что социальные работники, практикующие свою деятельность в социальных сетях, проводят работу в соответствии с общими стандартами предоставления социальных услуг. При этом ограничения стандартов не позволяют демонстрировать основные социальные ценности, как прозрачность, открытость, дружелюбное отношение, которые важны при ведении блога в социальных сетях. В социальных сетях люди ищут теплое и открытое общение, которое ограничивают социально-му работнику стандарты предоставления услуг. Данные кейса 1 демонстрируют, что важными навыками социального работника для соблюдения этических принципов являются письмен-

ные, технические и риторические навыки. Социальные сети предполагают быстрый обмен информацией через сообщения. Быстрые сообщения невозможно регулировать протоколами, в связи с этим социальный работник должен уметь быстро формулировать мысль, которая не будет нарушать этические принципы, и не будет нести двусмысленного значения. Автор кейса 1 отмечает, что ему приходится перечитывать отправляемое сообщение несколько раз, для того, чтобы не допустить вышеназванных ошибок. Еще одной неотъемлемой частью социальной работы в социальных сетях является цифровая грамотность клиента и социального работника. Социальный работник должен профессионально владеть инструментами используемой социальной сети, потому что страница в социальной

сети является местом хранения большого объема конфиденциальной информации, которая должна быть в безопасности.

Анализ второго кейса, автор которого ведет страницу в Facebook отмечает важность конфиденциальности данных клиентов и их цифровая грамотность. Отсутствие цифровой грамотности и неумение пользоваться социальными сетями могут привести к распространению персональных данных. Касательно принципа конфиденциальности кейс 2 демонстрирует, что многие клиенты заинтересованы в дистанционном формате, потому что многие люди сковываются при очном общении и им трудно рассказать о проблеме, которая их беспокоит.

Социальные медиа создают большие возможности для практикующих социальных работников и исследователей. Социальные медиа берут в свой арсенал, как практикующие социальные работники, так и социальные службы (Фаукс, 2000: 454-466). В кейсе практикующий социальный работник высоко оценивает социальную работу через социальные медиа. Опытный социальный работник не сталкивается с этическими проблемами, так как проводит свою работу в соответствии с ценностями и принципами социальной работы. Однако для развития социальной работы через социальные сети необходимо создать теоретическую базу и законодательно урегулировать данную деятельность. Второй пример демонстрирует нам недостатки

социальной работы через социальные медиа. Некоторая часть граждан имеет проблемы с цифровой грамотностью, что создает дополнительные проблемы социальной работы через социальные сети и становится причиной нарушения этических принципов.

Участие в онлайн-активности в форме блога открывает как возможности, так и потенциальные серые зоны в академических дискурсах. Исторически сложилось так, что активисты считались экстремистами, и по этой причине между активизмом и академическими кругами традиционно существовали непростые отношения; ученые могут неохотно заниматься активизмом из-за иерархических дискурсов и проблем с занятостью (Йербери, 2013: 119-134). Однако, ученые могут принимать участие и вносить значительный вклад в активизм разными путями (Флуд, 2013: 17-26). Оба тематических исследования предоставили краткий обзор возможностей и сложностей при навигации по технологиям, и, без сомнения, как преимущества, так и проблемы сопровождают онлайн-персону. По мере развития технологий различие социальных работников между личным и профессиональным становится туманным (Маколифф, 2014: 114-115).

В рамках данного исследования нами был проведен анализ площадки Instagram, потому что данная площадка обладает наибольшей популярностью среди пользователей социальных медиа (Рис. 2).

Диаграмма 1

Рисунок 2 – Список популярных социальных медиа в 2021 году по данным Statcounter Global Stats

В Instagram на сегодняшний день растет число блогеров, которые определяют себя в качестве экспертов в какой-либо области знания. В социальных медиа сегодня можно обнаружить большое количество блогов юристов, полито-

логов, экономистов, психологов, медицинских работников, преподавателей и т.д. В Instagram в ходе данного исследования был проведен анализ 10 микроблогов социальных работников и сотрудников социальных служб. Многие из них

предоставляют платные консультации и устраивают платные марафоны по получению социальной помощи и социального обеспечения со стороны государства. Информацию, которую они предоставляют можно получить, обратившись в соответствующие социальные службы. Однако двое участников таких марафонов ответили в ходе интервью, что социальные службы формально имеют блоги в социальных медиа, но редко дают ответ на обращения пользователей. При этом узнать все возможные пути решения их социальной проблемы ни одному из пользователей не получилось от официальных аккаунтов социальных служб. Однако блоггинг в Казахстане не находится под контролем законодательных актов. Многие эксперты могут не иметь квалификации (диплома, сертификатов или других документов), которые позволяли бы консультировать пользователей по тем или иным вопросам. В свою очередь, данная проблема нарушает этический принцип компетентности социального работника. Социальным работникам необходимо проводить работу над улучшением своих профессиональных навыков (Бисман, 2004: 109-123). Более того конфиденциальности клиента может угрожать опасность. Так, эксперт деятельность которого не контролируется контрольными и надзорными органами способен нарушить принцип конфиденциальности путем передачи ее третьим лицам или использовать данные не в интересах клиента. Безопасность персональных данных клиента может оказаться под угрозой (Конгресс, 2006: 151-164). Таким образом, отсутствие контроля за деятельностью лидеров мнений, экспертов и блогеров в сфере социальной работы в Instagram может нарушать установленные нормативно-правовыми актами этические нормы. При этом они как лидеры мнений формируют социальное настроение в стране и могут создать социальную напряженность в обществе (Галлина, 2010: 1-9). Один из клиентов отметил, что в социальных медиа он не почувствовал теплые человеческие взаимоотношения. По текстовым сообщениям тяжело понять, как именно социальный работник реагирует на проблемы клиента. Важность человеческих взаимоотношений является главным принципом социальной работы (Грей, 2010: 55-56). Для внесения положительных перемен в жизнь клиента взаимоотношения являются эффективным инструментом (Гринслайд, 2015: 422-437). Через текстовые сообщения в социальных медиа трудно установить доверительные и партнерские от-

ношения с клиентом. Не все услугополучатели могут раскрыться перед социальным работником и предоставить информацию о всех существующих проблемах (Кар, 2004: 439-442), а в социальных медиа эти проблемы усугубляются.

Нарушение или несоблюдение требований профессиональной этики социальной работы экспертами в социальных медиа, может поставить под угрозу престиж социальной службы в Казахстане.

На основании анализа рассмотренных кейсов нами были определены ряд этических проблем, с которыми сталкиваются социальные работники и социальные службы при оказании помощи и предоставлении услуг через социальные медиа. В частности:

- Риски предоставления некачественных услуг, потому что деятельность многих экспертов не контролируется государством;
- Ориентированность руководства социальных служб исключительно на результат;
- Отсутствие поддерживающих этичное поведение социальных работников норм;
- Не несение ответственности социальных работников за результаты своей деятельности.

При оказании социальных услуг через социальные медиа социальным работникам необходимо осуществлять свою деятельность со строгим соблюдением следующих норм:

- уважение человеческого достоинства и толерантное отношение к клиенту;
- социальная справедливость и гуманизм;
- компетентность;
- социальная мобильность, активность и гибкость.

При оказании услуг социальными работниками через социальные сети также необходимо соблюдать следующие этические принципы:

- принятие личности клиента;
- уважать выбор клиента;
- формировать доверительные отношения с сохранением конфиденциальности полученной информации;
- информировать клиента о его интересах и предпринимаемых социальным работником действиях;
- несение ответственности за ход деятельности и за результаты оказанных услуг.

Таким образом, исходя из анализа двух кейсов и результатов интервью двух клиентов, которые имели опыт получения услуг социального работника, через социальные сети нами сделаны соответствующие выводы. Предоставление ус-

луг через социальные медиа имеет ряд особенностей, и данный способ социальной работы является весьма специфичным.

Стоит отметить, что многие люди заинтересованы в цифровом формате получения социальных услуг, подтверждением этого является статистика социального работника первого кейса в Instagram. Ежедневно эксперт получает 10-15 обращений с различными социальными проблемами. Социальный работник за два года оказал помочь 150 людям в решении их проблем и выведении из трудной жизненной ситуации. Автор кейса 1 отмечает, что многие люди не знали о путях решения их социальных проблем до знакомства с профессиональным аккаунтом социального работника. Для развития социальной работы через социальные медиа студентов и специалистов необходимо обучать цифровым технологиям и разработать этические принципами в соответствии с особенностями социальных медиа (Линч, 2016: 94-107). К примеру, быстрые сообщения, аудио-сообщения, эмодзи и другой инструментарий.

Выводы

С каждым годом технологии развиваются с большей интенсивностью. Они становятся важной составляющей нашей повседневной жизни и профессиональной деятельности. В этой статье был рассмотрен опыт социальной работы в социальных сетях и этические проблемы, которые сопровождают данную деятельность. Социальные сети — это перспективная платформа для социальной работы, поэтому студенты и практики социальной работы должны овладеть науками этичного использования современных технологий, что было подтверждено этим исследованием (Маколифф, 2005: 1-11). Социальные сети также являются эффективной платформой для повышения квалификации и получения опыта социальными работниками (Мукерджи, 2009: 450-458). Многие опытные социальные работники как практик из первого кейса делятся полезными советами с другими специалистами. Барьеры в цифровизации социальной работы и популяризации электронной социальной работы в первую очередь связаны с тем, что данной области многие годы социальная политика страны не уделяла достаточно внимания. Казахстан испытывает дефицит в социальных работниках, которые подходят творчески к своей профессиональной деятельности, что является необходимым

мостью для привлечения аудитории в свой экспертный блог (Реймар, 2005: 163-169).

Социальная работа в стране находится на этапе становления. Социальная политика страны на данный момент должна быть направлена на повышение технологичности социальной работы и использования возможностей современных технологий в полном объеме (Сандерленд, 2010: 73-85). Ограничениями исследования был небольшой опыт социальной работы в социальных сетях. Социальные работники Казахстана не активно внедряют социальные медиа в свою деятельность. В связи с этим, полученные данные являются субъективными и отражают мнение только двух специалистов, что недостаточно для получения более точных данных для исследования. В будущем необходимо провести фокус-группы с социальными работниками для определения уровня цифровой грамотности практиков социальной работы.

В связи с вышеизложенными аргументами нами даются следующие рекомендации для решения этических проблем социальной работы через социальные медиа:

1. Социальные работники, которые приняли решение использовать в своей деятельности возможности современных информационно-коммуникационных технологий должны пройти обучение или получить консультации по предоставлению услуг с использованием современных технологий. Социальные услуги через социальные медиа имеют коммуникативные проблемы (Вайнберг, 2010: 32-44). К примеру, отсутствие визуальных сигналов. Для решения коммуникативных проблем необходимо разработать технологии, которые могут интерпретировать эмоции и жесты;

2. Социальным работникам при оказании услуг через интернет необходимо разъяснить о рисках, связанных с конфиденциальность и возможных последствиях (Рейган, 2008: 44-45). Социальным работником также необходимо предпринимать меры безопасности путем шифрования полученных данных;

3. Для сохранения границ между клиентом и социальным работником, необходимо предотвратить доступ клиентам к личным аккаунтам или блогам социальных работников. При представлении услуг через социальные сети должны соблюдаться электронные границы (Кайл, 2009: 115-116). Немаловажным является то, что социальные работники в личных аккаунтах социальных медиа не должны публиковать материалы,

которые подрывают авторитет социального работника и социальной службы;

4. Социальным работникам необходимо разработать политику в отношении совместного с клиентом использования материалов и информировать клиента об этом. Клиент должен быть информирован о механизмах защиты и хранения материалов социальным работником, продолжительности хранения до момента их уничтожения. К примеру, внешние диски, жесткие диски или облачные хранилища (Маккарти, 2002: 153-161).

5. В случае обнаружении нарушения этических норм предоставления услуг коллегой в социальных медиа, социальный работник дол-

жен немедленно предпринять соответствующие меры.

Таким образом, в рамках данного исследования стало понятно, что социальная работа через социальные медиа и электронная социальная станут одним из наиболее популярных способов предоставления социальных услуг благодаря своей мобильности. Однако были выявлены этические проблемы, которые на данный момент законодательно не урегулированы. Для решения выявленных проблем нами были даны рекомендации, которые могут быть использованы социальными службами и социальными работниками для совершенствования своей деятельности и минимизации существующих рисков.

References

- Alden C. (2004) Formost Africans, Internet access is little more than a pipedream. *Online Journalism Review*, pp. 311-314.
 Australian Bureau of Statistics <https://www.abs.gov.au>.
- Bargh J. A., McKenna K., Fitzsimons G. M. (2002) Can you see the real me? Activation and expression of the “true self” on the internet. *Journal of Social Issues*, vol. 58, no 1, pp. 33-48.
- Bargh, J.A., McKenna, K. (2004) The internet and social life. *Annual Review of Psychology*, 55, pp. 573-590
- Bisman C. (2004) Social work values: The moral core of the profession. *British Journal of Social Work*, 34, pp. 109-123.
- Car J., Sheikh A. (2004) Email consultations in healthcare: 2 — acceptability and safe application. *British Medical Journal*, vol. 329, no 7463, pp. 439-442.
- Chan, Chitat, Holoso M. (2015) A Review of Information and Communication Technology Enhanced Social Work Interventions. *Research on Social Work Practice*, pp. 2-9.
- Coe Regan J. R., Freddolino P. (2008) Integrating technology in the social work curriculum. Alexandria, VA: Council on Social Work Education Press, pp. 44-45.
- Congress, E., McAuliffe D. (2006) Social work ethics: Professional codes in Australia and the United States. *International Social Work*, vol. 49, no 2, pp. 151-164.
- Coyle D. M. (2009) Computers are your future (10th ed.), pp.115-116.
- Crowe S., Cresswell K., Robertson A. (2011) The case study approach. *BMC Med Res Methodol*, pp.95-99.
- DIGITAL 2021: GLOBAL OVERVIEW REPORT: <https://datareportal.com/reports/digital-2021-global-overview-report>.
- Faux T. L., Black-Hughes C. (2000) A comparison of using the Internet versus lectures to teach social work history. *Research on Social Work Practice*, vol. 10, no 4, pp. 454- 466.
- Flood M., Martin B., Dreher T. (2013) Combining academia and activism: common obstacles and useful tools, *Australian Universities Review*, vol. 55, no 1, pp. 17-26.
- Gallina N. (2010) Conflict between professional ethics and practice demands: Socialwork perceptions. *Journal of Social Work Values and Ethics*, vol. 7, no 2, pp. 1-9.
- Gray M. (2010) Postmodern ethics. In Ethics and value perspectives in social work. London: Palgrave, pp. 55-56.
- Greenslade L., McAuliffe D., Chenoweth L. (2015) Social workers’ experiences of covert workplace activism. *Australian Social Work*, vol. 68, no 4, pp. 422-437.
- Healy K., Mulholland J. (2012) Writing Skills for Social Workers, pp. 64-65.
- Lynch D., Forde C. (2016) Moral distress and the beginning practitioner: preparing social work students for ethical and moral challenges in contemporary contexts. *Ethics and Social Welfare*, vol. 10, no 2, pp. 94-107.
- McAuliffe D. (2005) I’m still standing: Impacts and consequences of ethical dilemmas for social workers in direct practice, *Journal of Social Work Values and Ethics*, vol. 2, no 1, pp. 1-11.
- McAuliffe D. (2014) Interprofessional ethics: Collaboration in the social, health and human services. London: Cambridge University Press, pp. 114-115.
- McCarty D., Clancy C. (2002) Tele health: Implications for social work. *Social Work*, vol. 47, no 2, pp. 153-161.
- Mukherjee D., Brashler R., Savage T. A., Kirschner K. L. (2009) Moral distress in rehabilitation professionals: results from a hospital ethics survey. *PM & R: The Journal Of Injury, Function, And Rehabilitation*, vol. 1, no 5, pp. 450-458.
- Payne M. (2014) Oxford University Press, Social service, pp. 155-159.
- Reamer F. G. (2005) Ethical and legal standards in social work: Consistency and conflict. *Families in Society*, vol. 86, no 2, pp. 163-169.

- Sunderland N., Catalano T., Kendall E., McAuliffe D., Chenoweth L. (2010) Exploring the concept of moral distress with community-based researchers: An Australian study. *Journal of Social Service Research*, vol. 37, no 1, pp. 73-85.
- Trevithick P. (2012) Social work skills and knowledge a practice handbook. Paperback, Electronic resource, Book. English. Electronic books. 3rd ed, pp. 122-133.
- Weinberg M. (2010) The social construction of social work ethics: Politicizing and broadening the lens. *Journal of Progressive Human Services*, vol. 21, no 1, pp. 32-44.
- Yerbury H., Burridge N. (2013) The Activist Professional: Advocacy and scholarship. *Third Sector Review*, vol. 19, no 2, pp. 119-134.
- Yin R. K. (2018) Case study research and applications: design and methods. Sixth edition. Los Angeles: SAGE, pp. 13-14.

V. Telzhan

Selinus University of Science and Literature, Italy, Rome
e-mail: venera.telzhan@gmail.com

SOCIO-PSYCHOLOGICAL ASPECTS OF SEX EDUCATION

Sexual health education is a contentious issue in the Kazakh context. Although the importance of sex education for adolescents is well known in various societies, in Kazakhstan it remains controversial due to the conflict associated with cultural, religious and traditional ideas. Moreover, there is concern in society that teenagers will have sex as a result of sex education. The topic of sex education has divided our society, where some are in favor of sex education, while others are against it. In this regard, this article provides an overview analysis regarding the need for sex education in Kazakhstan. The importance of applying a holistic approach to sex education, which includes a social, psychological and biological aspect, is also considered. Relevant articles and materials for analysis were collected from Science Direct, Google Scholar, Elsevier, Citeseer, PubMed, Web of Science, Scopus search engines after applying inclusion and screening criteria. The results of the study show that the lack of a comprehensive and effective sexual education directly affects the psychological processes of the individual and leads to social problems at the macro level.

Key words: sex education, sexual and reproductive health, socio-psychological aspects of sex education.

В. Телжан

Селинус ғылым және өдебиет университеті, Италия, Рим
e-mail: venera.telzhan@gmail.com

Жыныстық тәрбиелегендің әлеуметтік–психологиялық аспектілері

Жыныстық денсаулықты қадағалауға тәрбиелегендің әлеуметтік–психологиялық аспектілері – мұндай проблема. Жыныстық тәрбие берудің маңыздылығы әртүрлі қоғамда белгілі болғанымен, Қазақстанда мәдени, діни және дәстүрлі идеялар мен қайшылықтарға байланысты даулы күйінде қалып отыр. Оның үстінен қоғамда жасөспірімдер жыныстық тәрбиенің нәтижесінде жыныстық қатынасқа түседі деген алаңдаушылық бар. Жыныстық тәрбие тақырыбы қоғамымызды екіге бөлді, біреулер жыныстық тәрбиені жақтаса, енді бірі қарсы. Осыған байланысты бұл мақалада Қазақстанда жыныстық тәрбие беру қажеттілігіне шолу жасалған. Әлеуметтік, психологиялық және биологиялық аспектілерді қамтитын жыныстық тәрбиеге тұтас көзқарасты қолданудың маңыздылығы да қарастырылады. Тиісті мақалалар мен талдауға арналған материалдар қосу және таңдау критерийлерін қолданғаннан кейін Science Direct, Google Scholar, Elsevier, Citeseer, PubMed, Web of Science, Scopus іздеу жүйелерінен жиналды. Зерттеу нәтижелері жан-жақты және тиімді жыныстық тәрбиенің болмауы жеке тұлғаның психологиялық процестеріне тікелей әсер етіп, макроденгейдегі әлеуметтік мәселелерге әкелетінін көрсетеді.

Түйін сөздер: жыныстық тәрбие, жыныстық және репродуктивті денсаулық, жыныстық тәрбиенің әлеуметтік–психологиялық аспектілері.

В. Телжан

Селинусский университет науки и литературы, Италия, г. Рим
e-mail: venera.telzhan@gmail.com

Социально-психологические аспекты полового воспитания

Просвещение в области сексуального здоровья является актуальным вопросом в казахстанском контексте. Несмотря на то, что значение полового воспитания для подростков хорошо известно в различных обществах, в Казахстане оно остается неоднозначным в связи с противоречием, связанным с культурными, религиозными и традиционными представлениями. Более того, в обществе есть беспокойство, связанное с тем, что подростки станут сексуально активными в результате полового воспитания. Тема полового воспитания разделила наше общество, где одни выступают за половое воспитание, а другие – против. В связи с этим в данной статье приводится

обзорный анализ касательно необходимости полового воспитания в Казахстане. Также рассматривается важность применения целостного подхода к половому воспитанию, который включает в себя социальный, психологический и биологический аспекты. Соответствующие статьи и материалы для анализа были собраны из поисковых систем Science Direct, Google Scholar, Elsevier, Citeseer, PubMed, Web of Science, Scopus после применения критерии включения и проверки работ. Результаты исследования показывают, что отсутствие комплексного и эффективного полового воспитания напрямую влияет на психологические процессы у личности и приводит к социальным проблемам на макроуровне.

Ключевые слова: половое воспитание, сексуальное и репродуктивное здоровье, социально-психологические аспекты полового воспитания.

Introduction

Sexual health can be defined as “a state of physical, emotional, mental and social well-being in relation to sexuality. Many complex issues, including sexual behavior and relationships, social and cultural factors, biological risk and genetic predisposition, and mental and physical illness, affect sexual health (Ivanova, 2013: 81). In the process of puberty, adolescents undergo dramatic changes and face questions and ambiguities. In case they do not get the right answers, they turn to their peers or the internet. Thus, they often do not find correct answers and may even receive incorrect information. Education in the field of sex and sexual ethics is a necessity that should not be overlooked and should be provided by not only parents and society, but also one of the basic rights of adolescents (Kalantary, 2013: 74). Because of its unique characteristics, sex education in all countries and cultures presents a number of challenges and unique ethical considerations. In some countries, public discussion of these topics is prohibited. In some Western countries, sexual activity is considered normal for young people, but even in these countries there is a tendency not to talk about intercourse and contraception with adolescents (Bahrami, 2013: 3). In many Muslim countries, extramarital sex is prohibited both culturally and religiously (Majdpor, 2017: 267). In such countries, sex education is insufficient and limited, and teachers often avoid it because they feel it is wrong to talk about such subjects.

Currently, Kazakhstan does not have a permanent policy regarding sex education. Limited data in Kazakhstan, obtained from anecdotal research and public opinion surveys, shows that the social, cultural, economic, psychological, and genetic factors that influence the desire, attitudes, behavior, and practice of sexuality are rarely investigated. The Kazakh culture's silence on issues related to sexuality exacerbates many problems, including unwanted pregnancies, the HIV epidemic, genital tract infections,

sexual violence, contraception, and abortion services. In recent years, the number of cases of early and unwanted pregnancies has been growing in Kazakhstan, because of which newborns were thrown into cesspools, ditches, and garbage. In some cases, newborns did not survive. Of course, the lack of sex education in many schools and the rare practice of parent-child conversations on this topic lead to such disappointing consequences.

In high-income countries, the onset of sexual activity usually occurs during adolescence. In Kazakhstan, it is noted that the onset of sexual activity is increasingly occurring and moving towards adolescence. Adolescents have to deal with the consequences of unhealthy sexual behavior, including unplanned pregnancies and sexually transmitted infections, as well as experiences of sexual abuse (Blanc, 2018: 8). Adolescents realize that they need more knowledge to enjoy healthy relationships, but do not receive enough information from parents or other formal sources that would allow them to develop more positive, respectful experiences of sexuality and sexual relationships. In connection with the above, the purpose of the study is to analyze the scientific literature considering the socio-psychological aspect of sexual education. The practical significance of the study lies in the fact that the results reflected in the article can be used in further research work.

Research methods

This research paper provides a systematic review based on the international scientific literature, in which only peer-reviewed articles have been included. To identify reviews, we electronically searched Science Direct, Google Scholar, Elsevier, Citeseer, PubMed, Web of Science, Scopus. The period for the study is the articles of the last decade. As a result, those articles that met the selection criteria were included for analysis. The search for materials was carried out using keywords such as: “sex edu-

cation”, “social aspect of sex education”, “psychology of puberty”, “psychological factor of sex education”, “sexual health”. Data extraction and analysis were synthesized in a descriptive form describing the importance and effectiveness of sex education, as well as the reduction of risky sexual behavior, the reduction of sexually transmitted infections, and teenage pregnancy. The review is structured according to the PRISMA checklist. The study used meta-analyses of the publication, combining the results of various studies, as well as systematic reviews of the literature.

Results and discussion

B.M. Magnusson, A. Crandall, K. Evans defines sex education as any combination of learning experiences designed to promote voluntary behavior that promotes sexual health (Magnusson, 2019: 1483). Sex education in adolescence is focused on providing content, abstinence or comprehensive education by teachers, parents, health professionals. In many countries that provide sex education, abstinence programs aim to help young people avoid unwanted pregnancies and sexually transmitted diseases (Williams, 2016: 1574). However, the vast majority of research in this area has shown that programs that promote abstinence only until marriage are not effective in either delaying the onset of sexual activity or changing other sexual risk behaviors (Ybarra, 2018: 403). On the other hand, a holistic and comprehensive approach to sex education goes beyond risky behavior and recognizes other important aspects such as love, relationships, pleasure, sexuality, desire, gender diversity and rights, in line with international recommendations (Rodriguez-Castro, 2018: 170). Comprehensive sexuality education plays a central role in preparing young people for safe, productive and fulfilling lives, and adolescents who receive comprehensive sexuality education are more likely to delay their sexual debut and also use contraception during sexual initiation. Moreover, comprehensive sexuality education also takes into account psychological, biological and social aspects for the development of healthy sexual behavior (Helmer, 2015: 158). Thus, comprehensive sexuality education initiatives promote sexual health by addressing not only the biological aspects of sexuality, but also its psychological and emotional aspects, allowing young people to have an enjoyable and safe sexual experience.

At the heart of most psychological disorders or illnesses in both adolescents and young adults is

sexual health (Denford, 2017: 33). The researchers explained this link, young people with depressive symptoms may engage in risky sexual behavior as a means of finding comfort, while promiscuous sexual activity may act as a risk factor for developing low self-esteem and depression. Most sex education and sexual health programs address this through self-awareness and developing self-management skills to promote mental health and responsible sexual behavior (Widman, 2020: 145).

R.B. Weinstein, J.L. Walsh, L.M. Ward note that greater knowledge about sexual health among college students correlates with greater sexual assertiveness and confidence (Weinstein, 2008: 212). D. Fernandez, M. Junnarkar note the importance of the role of social awareness and relationship skills in maintaining healthy relationships, sexual health, and preventing intimate partner violence. The authors show that students who receive knowledge about violence experience less harassment and abuse (Fernandes, 2019: 1). Sexuality education is especially important for improving well-being among vulnerable youth like teenagers.

N. Garzon-Orjuela, D. Samaka et al note that effective programs should promote sexual literacy beyond knowledge dissemination and include the development of personal and social skills. By increasing sexual literacy, sex education can promote psychosocial development and well-being in adolescence and adulthood. Lack of sexual literacy can be a source of many health and social hazards, including sexually transmitted diseases and unwanted pregnancies (Garzon-Orjuela, 2020: 15).

B.J. Gray, A.T. Jones, Z. Cousins, T. Sagar and D. Jones express that the context of sex education can occur in different conditions. School settings are key places to introduce sex education and promote adolescent sexual health, but today the Internet is an increasingly important source of information and advice on these topics (Gray, 2019: 671). Internet access for teenagers is almost ubiquitous in high-income countries. The ubiquity and accessibility of digital platforms is causing adolescents to spend a lot of time online, and information retrieval is a primary health-related use of the Internet (Park, 2018: 120). At the same time, this widespread use of technology by young people offers interesting opportunities for sexual health education programs given the ease of access, affordability, low cost and remote participation. A study by S. Eleutheri, R. Rossi, F. Tripodi, A. Fabrizi and K. Simonelli notes that the majority of Internet users search the Internet for health information, including information about sexual health,

and among adolescents, social networking platforms are the most frequent a means of obtaining information about health, especially in relation to sexuality (Eleuteri, 2018: 57).

In many studies, sex education is considered as part of the socialization of the individual. Sexual socialization begins at home, where parents have the opportunity to emphasize their most deeply rooted values. From a very young age, children are exposed to messages of modesty, confidentiality, including messages of appropriate behavior in a gender-sensitive manner. Parents teach their children their values and behavioral expectations through explicit and implicit messages and actions. In Kazakhstan, in most cases, issues of sex education are not discussed openly due to cultural, religious and traditional factors (Campbell, 2004: 187). Sexual socialization also takes place outside the home as children and adolescents abide by social norms, use the media, and participate in cultural and religious activities. This sexual socialization includes the study of religious values, which may include views of sexuality as a divine gift and sex as a limitation of marriage. Children and adolescents also face different cultural perspectives on abortion, birth control and gender roles. Such issues sometimes go unaddressed in schools, as teachers may be reluctant to explore the differing opinions for fear that such discussions will be seen as an endorsement or rebuttal of certain religious and cultural values. However, studying and understanding the influence of family and society on sexuality is an integral component of sex education (Haberland, 2015: 15).

The results of the study by E. Marcel, A. Mirzazadeh, M.A. Biggs, A.P. Miller, H. Horvath, M. Lightfoot and J.G. Kahn are interesting. where, on the one hand, the authors consider the effectiveness of school programs for the prevention of teenage pregnancy within the framework of a sex education program, and, on the other hand, the effectiveness of school programs for the prevention of HIV and other sexually transmitted infections. Research has cast doubt on the usefulness of school-based interventions to prevent both unwanted pregnancy and the incidence of HIV and other sexually transmitted infections among adolescents (Marseille, 2018: 468).

In addition to these results, the results of other authors L.M. Lopez, A. Burnholk, M. Chen and E.E. Tolly focused on analyzing the effectiveness of programs implemented in schools to promote the use of contraceptive methods and concluded that many trials reported contraceptive use as an outcome. How-

ever did not take into account whether contraceptive methods and their relative effectiveness were part of the content. The authors conclude that the educational programs covered had no significant effect on the prevalence of HIV or other STIs nor did it have a measurable effect on the number of pregnancies (Lopez, 2016: 21; Marseille, 2018: 470).

However, the result of other studies when applying the same sex education program proposed by WHO has a positive effect. So according to E.S. Goldfarb and L.D. Lieberman the programs reviewed were effective in changing targeted psychosocial and behavioral outcomes in adolescents, 12 out of 17 studies assessing the delay in the onset of sexual intercourse were effective, and many of the studies reviewed showed an effect on short-term outcomes such as knowledge, attitudes, perceptions and intention . The authors also identify changes in the assessment of sexual diversity, dating and intimate partner violence prevention, healthy relationships, child sexual abuse prevention, and additional outcomes (Goldfarb, 2020: 7). According to another authors S.G. Kedzior, Z.S. Lassi, T.K. Oswald, V.M. Moore, J.L. Marino and A.R. Rumbold promoting social bonding in relation to sexual and reproductive sexual health, the programs looked at improving condom use, delayed onset of sexual activity, and reduced pregnancy rates. In addition, ethnicity and gender influenced program effectiveness in this review, with African-American students often reporting greater improvements in condom use. A meta-analysis of three randomized trials provided some evidence that interventions in the school environment may contribute to later onset of sexual activity, while their narrative generalization of other findings mix (Kedzior, 2020: 11).

According to a study by the Center for the Study of Public Opinion in Kazakhstan, young people aged 15 to 19 have sex. There has been an increase in teenage pregnancy rates. According to the data, teenage pregnancy occurs in 36 cases per thousand girls, which is six times higher than in developed countries. A significant proportion of young people also practice risky sexual behavior. At the same time, a low level of knowledge about sexual and reproductive health issues is widespread among young people aged 15-19. The study clearly showed that adolescents have limited access to reproductive health services, the most common reasons for not seeking medical help if they have symptoms of STIs are the fear of disclosing confidential information about them (*Sociological study of the reproductive health of adolescents aged 15-19*, 2018). Accord-

ing to experts, in Kazakhstan there is no systematic sexual education of adolescents in schools, which leads to early pregnancy, an increase in the number of sexually transmitted diseases.

Another research "Breaking Taboos: Normalizing Sexuality Education in Kazakhstan" also notes that the problem of teenage pregnancy is directly related to the low level of sex education. This problem, along with other sexual health problems, can be the result of a number of factors, including the absence of effective sex education programs in the school curriculum that would shape young people's sexual behavior and attitudes towards sexuality. According to the study, the sexual and reproductive illiteracy of young people leads to many social problems: teenage pregnancy and abortion, abandonment of newborns, early marriages. The author notes that sex education is not provided as part of the official school curriculum (Kabatova, 2018: 1). A similar statement is given by another author, Assel Shanazarova, a psychologist and founder of the Frank Conversation school of sexual literacy. According to the interview, the specialist notes that medical personnel or gynecologists who are sent to schools carry out sex education in schools. There are also cases when specialists sent to schools from akimats speak only about the moral side of the issue, which does not provide a comprehensive study of this issue (*About It: Why Kazakhstan Still Does Not Have Sex Education at Schools?*, 2018).

According to K. Kabatov and S. Marinin, the problems of Kazakhstan's policy regarding sexual education can be divided into the following blocks:

- 1) taboo on the topic of sexual and reproductive health of young people;
- 2) lack of political will and lack of a systematic approach to address the problems of sexual and reproductive health of young people;
- 3) insufficient interagency cooperation on issues of sexual education, as well as shifting responsibility to international and domestic non-governmental organizations;
- 4) the focus of the educational system on the provision of academic knowledge, but not social skills;
- 5) one-sided and formal implementation of reproductive health initiatives (*Sexual education in the system of school education of the Republic of Kazakhstan: it is impossible to teach, to be silent?*, 2018).

The main researches also point to the fact that the lack of proper sex education can stimulate psychological disorders that occur most often among girls.

The reason is that parents, by instilling traditional, religious or cultural values, create the impression that premarital sex will dishonor the girl. This in its own way can cause a feeling of shame and humiliation in girls if they have had sexual contact. If in these situations you do not have a conversation with a teenager and do not heal the psychological trauma, then this can lead to suicidal thoughts. As we noted earlier, this can also lead to social problems such as teen pregnancy, a high increase in teen suicide, an increase in violence and many other problems.

According to the studies of the authors mentioned above, society is trying to regulate sexuality with the help of a discourse of only abstinence and the institution of shame, which, as world experience has shown, is ineffective in solving the problems mentioned above. Opponents of youth sexuality education hold parents responsible for making their children aware of sexual and reproductive issues. The problem is that talking about sex between parents and children is not part of social norms, and most parents fail to provide the necessary information. Meanwhile, comprehensive sexuality education, covering many topics including human development, relationships, decision-making, etc., effectively improves the sexual and reproductive health of young people. In addition, it also promotes gender equality (Kabatova, 2018: 1).

Conclusion

The implementation of sexual education of young people has always been an ambiguous and complex issue in Kazakhstani society. One of the major challenges associated with adolescence is teaching various aspects of pubertal health. Lack of or misinformation about sexuality not only increases the risk of a range of sexual disorders, risky behaviors, sexually transmitted diseases, unwanted pregnancies and family problems, but also has a detrimental effect on adolescent lives. Embarrassment and shame, taboos on sexual topics, conventions and common sense beliefs are obstacles for adolescents to access the necessary information. Stigma and shame are some of the main reasons for avoiding sexual conversations, especially at the family level. The reluctance to talk about sexual problems is typical not only for Kazakhstan, but also for countries with a similar cultural heritage. There is a strong resistance to the sexual education of adolescents due to a misunderstanding of the essence, goals and consequences of such knowledge; consequently, adolescents do not have access to sex education. On the other hand, the

proliferation of mass media and high-speed transmission of information in recent years have created the ground for incorrect transmission of information about gender. Many people find it difficult to discuss sexuality and acceptable sexual behavior with close friends or peers, or in the wider social setting. In addition, since these topics concern the most personal and private aspects of life, there is no tendency in society to talk about them. The principle of fairness requires that all adolescents have access to relevant and necessary information. As the results of the

study show, the lack of proper and comprehensive sex education can lead to psychological disorders in young people in the future, which often becomes one of the causes of suicidal disorders among adolescents. Also, become one of the causes of a number of social problems such as teenage pregnancy, the growth of violence, the growth of suicides, the growth of abortions. The lack of comprehensive and effective sexual education directly affects the psychological processes of the individual and leads to social problems at the macro level.

References

- Bahrami N., Simbar M., Soleimani M. (2013) Sexual health challenges of adolescents in Iran: a review article. *Journal of School of Public Health and Institute of Public Health Research*, no 10(4), pp. 1–16.
- Blanc M.A., Rojas T.A. (2018) Condom use, number of partners and sexual debut in young people in penile-vaginal intercourse, oral sex and anal sex. *Rev. Int.*, no 16, pp. 8.
- Campbell C., Murray M. (2004) Community Health Psychology: Promoting Analysis and Action for Social Change. *Journal of Health Psychology*, no 9(2), pp. 187–95. DOI: 10.1177/1359105304040886.
- Denford S., Abraham C., Campbell R., Busse H. (2017) A comprehensive review of reviews of school-based interventions to improve sexual-health. *Health Psychol. Rev.*, no 11, pp. 33–52. DOI: 10.1080/17437199.2016.1240625.
- Eleuteri S., Rossi R., Tripodi F., Fabrizi A., Simonelli C. (2018) Sexual health in your hands: How the smartphone apps can improve your sexual wellbeing? *Sexologies*, no 27(3), pp. 57–60. DOI: 10.1016/j.sexol.2018.04.004.
- Fernandes D., Junnarkar M. (2019) Comprehensive Sex Education: Holistic Approach to Biological, Psychological and Social Development of Adolescents. *International Journal of School Health*, no 6(2), pp. 1 – 4. DOI: 10.5812/INTJSH.63959
- Garzon-Orjuela N., Samaca-Samaca D., Moreno-Chaparro J., Ballesteros-Cabrera M.D.P., Eslava-Schmalbach J. (2020) Effectiveness of sex education interventions in adolescents: An overview. *Compr. Child Adolesc. Nurs.*, no 44(1), pp. 15–48. DOI : 10.1080/24694193.2020.1713251.
- Goldfarb E.S., Lieberman L.D. (2020) Three Decades of Research: The Case for Comprehensive Sex Education. *J. Adolesc. Health.*, no 68(1), pp. 7–8. DOI : 10.1016/j.jadohealth.2020.07.036.
- Gray B.J., Jones A.T., Couzens Z., Sagar T., Jones D. (2019) University students' behaviours towards accessing sexual health information and treatment. *Int. J. Std Aids.*, no 30(7), pp. 671–679. DOI: 10.1177/0956462419828866.
- Haberland N., Rogow D. (2015) Sexuality Education: Emerging Trends in Evidence and Practice. *Journal of Adolescent Health*, no 56(1), pp. 15–21.
- Helmer J., Senior K., Davison B., Vodic A. (2015) Improving sexual health for young people: Making sexuality education a priority. *Sex Educ.*, no 15, pp. 158–171. DOI : 10.1080/14681811.2014.989201.
- Ivanova N. Yu. (2013) Psychological aspects of the concept of “sexuality”. *TSPU Bulletin*, no 11 (139), pp. 81-86.
- Kabatova K. (2018) Overcoming a Taboo: normalizing sexuality education in Kazakhstan. Available at: <https://nur.nu.edu.kz/bitstream/handle/123456789/4007/Kabatova-CAP-Fellows-Paper-January-2018.pdf?sequence=1&isAllowed=y> (date of access: 10 September, 2022).
- Kabatova K., Marinin S. Sexual education in the system of school education of the Republic of Kazakhstan: it is impossible to teach, to be silent? (2018) Available at: <https://www.soros.kz/wp-content/uploads/2018/04/.pdf> (date of access: 10 September, 2022).
- Kalantary S., Ghana S., Sanagoo A., Jouybari L.M. (2013) Puberty and sex education to girls: experiences of Gorganians' mothers. *Journal of Health Promotion Management*, no 2(3), pp. 74–90.
- Kedzior S.G., Lassi Z.S., Oswald T.K., Moore V.M., Marino J.L., Rumbold A.R. (2020) A Systematic Review of School-based Programs to Improve Adolescent Sexual and Reproductive Health: Considering the Role of Social Connectedness. *Adolesc. Res. Rev.*, no 5, pp. 1–29. DOI : 10.1007/s40894-020-00135-0.
- Lim M.S., Vella A., Sacks-Davis R., Hellard M.E. (2014) Young people's comfort receiving sexual health information via social media and other sources. *Int. J. Std. Aids.*, no 25(14), pp. 1003–1008. DOI: 10.1177/0956462414527264.
- Lopez L.M., Bernholc A., Chen M., Tolley E.E. (2016) School-based interventions for improving contraceptive use in adolescents. *Cochrane Database Syst. Rev.*, no 29(6), pp. 1–66. DOI: 10.1002/14651858.CD012249.
- Magnusson B.M., Crandall A., Evans K. (2019) Early sexual debut and risky sex in young adults: The role of low self-control. *BMC Public Health*, no 19, pp. 1483. DOI : 10.1186/s12889-019-7734-9.
- Majdpour M., Shams M., Parhizkar S., Mousavizadeh A., Rahimi Z. (2017) Informal sexuality education to adolescent girls through empowering their mothers: a field trial. *Scientific Journal of School of Public Health and Institute of Public Health Research*, no 15(3), pp. 267–79.

Marseille E., Mirzazadeh A., Biggs M.A., Miller A.P., Horvath H., Lightfoot M., Kahn J.G. (2018) Effectiveness of school-based teen pregnancy prevention programs in the USA: A systematic review and meta-analysis. *Prev. Sci.*, no 19(4), pp. 468–489. DOI : 10.1007/s11121-017-0861-6.

Park E., Kwon M. (2018) Health-related internet use by children and adolescents: Systematic review. *J. Med Internet Res.*, no 20(4), pp. 120. DOI : 10.2196/jmir.7731.

Rodriguez-Castro Y., Alonso P., Lameiras M., Faílde J.M. (2018) From sexting to cybercontrol among dating teens in Spain: An analysis of their arguments. *Rev. Lat. Am. Psicol.*, no 50, pp. 170–178.

Sotsiologicheskoye issledovaniye reprodiktivnogo zdorov'ya podrostkov 15-19 let, ikh seksual'nogo povedeniya i dostupa k uslugam i informatsii v oblasti okhrany reprodiktivnogo zdorov'ya v Respublike Kazakhstan [Sociological study on the state of reproductive health of adolescents and young people aged 15-19 years, their sexual behavior and access to services and information in the field of reproductive health] (2018). Available at: https://kazakhstan.unfpa.org/sites/default/files/pub-pdf/%D0%9E%D1%82%D1%87%D0%B5%D1%82%20%D1%80%D1%83%D1%81._2.pdf (date of access: 10 September, 2022). (in Russian).

Weinstein R.B. et al. (2008) Testing a new measure of sexual health knowledge and its connections to students' sex education, communication, confidence, and condom use. *International Journal of Sexual Health*, no 20(3), pp. 212–221. DOI: 10.1080/19317610802240279.

Why Kazakhstan Still Does Not Have Sex Education at Schools? (2018) Available at: <https://cabar.asia/en/about-it-why-kazakhstan-still-does-not-have-sex-education-at-schools> (date of access: 10 September, 2022).

Widman L., Kamke K., Evans R., Stewart J.L., Choukas-Bradley S., Golin C.E. (2020) Feasibility, acceptability, and preliminary efficacy of a brief online sexual health program for adolescents. *J. Sex Res.*, no 57, pp. 145–154. DOI: 10.1080/00224499.2019.1630800.

Williams E.A., Jensen R.E. (2016) Conflicted identification in the sex education classroom: Balancing professional values with organizational mandates. *Qual. Health Res.*, no 26, pp. 1574–1586. DOI: 10.1177/1049732315599955.

Ybarra M.L., Thompson R.E. (2018) Predicting the emergence of sexual violence in adolescence. *Prev. Sci.*, no 19, pp. 403–415. DOI: 10.1007/s11121-017-0810-4.

Литература

- Bahrami N., Simbar M., Soleimani M. Sexual health challenges of adolescents in Iran: a review article // *Journal of School of Public Health and Institute of Public Health Research*. – 2013. – №10 (4). – С. 1–16.
- Blanc M.A., Rojas T.A. Condom use, number of partners and sexual debut in young people in penile-vaginal intercourse, oral sex and anal sex // *Rev. Int.* – 2018. – №16. – С. 8.
- Campbell C., Murray M. Community Health Psychology: Promoting Analysis and Action for Social Change // *Journal of Health Psychology*. – 2004. – №9 (2). – С. 187–95. DOI: 10.1177/1359105304040886.
- Denford S., Abraham C., Campbell R., Busse H. A comprehensive review of reviews of school-based interventions to improve sexual-health // *Health Psychol. Rev.* – 2017. – №11. – С. 33–52. DOI: 10.1080/17437199.2016.1240625.
- Eleuteri S., Rossi R., Tripodi F., Fabrizi A., Simonelli C. Sexual health in your hands: How the smartphone apps can improve your sexual wellbeing? *Sexologies*. – 2018. – №27 (3). – С. 57–60. DOI: 10.1016/j.sexol.2018.04.004.
- Fernandes D., Junnarkar M. Comprehensive Sex Education: Holistic Approach to Biological, Psychological and Social Development of Adolescents // *International Journal of School Health*. – 2019. – №6 (2). – С. 1 – 4. DOI: 10.5812/INTJSH.63959
- Garzon-Orjuela N., Samaca-Samaca D., Moreno-Chaparro J., Ballesteros-Cabrera M.D.P., Eslava-Schmalbach J. Effectiveness of sex education interventions in adolescents: An overview // *Compr. Child Adolesc. Nurs.* – 2020. – №44 (1). – С.15–48. DOI: 10.1080/24694193.2020.1713251.
- Goldfarb E.S., Lieberman L.D. Three Decades of Research: The Case for Comprehensive Sex Education // *J. Adolesc. Health*. – 2020. – №68 (1). – С.7–8. DOI: 10.1016/j.jadohealth.2020.07.036.
- Gray B.J., Jones A.T., Couzens Z., Sagar T., Jones D. University students' behaviours towards accessing sexual health information and treatment. *Int. J. Std Aids*. – 2019. – №30 (7). – С. 671–679. DOI: 10.1177/0956462419828866.
- Haberland N., Rogow D. Sexuality Education: Emerging Trends in Evidence and Practice // *Journal of Adolescent Health*. – 2015. – №56 (1). – С.15–21.
- Helmer J., Senior K., Davison B., Vodic A. Improving sexual health for young people: Making sexuality education a priority // *Sex Educ.* – 2015. – №15. – С. 158–171. DOI: 10.1080/14681811.2014.989201.
- Ivanova N. Yu. Psychological aspects of the concept of "sexuality" // *TSPU Bulletin*. – 2013 – №11 (139). – С. 81 – 86.
- Kabatova K. (2018) Overcoming a Taboo: normalizing sexuality education in Kazakhstan. [Электронный ресурс], URL: <https://nur.nu.edu.kz/bitstream/handle/123456789/4007/Kabatova-CAP-Fellows-Paper-January-2018.pdf?sequence=1&isAllowed=y> (дата обращения: 10 сентября 2022).
- Kabatova K., Marinin S. Sexual education in the system of school education of the Republic of Kazakhstan: it is impossible to teach, to be silent? (2018) Available at: <https://www.soros.kz/wp-content/uploads/2018/04/.pdf> (date of access: 10 сентября, 2022).
- Kalantary S., Ghana S., Sanagoo A., Jouybari L.M. Puberty and sex education to girls: experiences of Gorganians' mothers // *Journal of Health Promotion Management*. – 2013. – №2 (3). – С.74–90.
- Kedzior S.G., Lassi Z.S., Oswald T.K., Moore V.M., Marino J.L., Rumbold A.R. A Systematic Review of School-based Programs to Improve Adolescent Sexual and Reproductive Health: Considering the Role of Social Connectedness // *Adolesc. Res. Rev.* – 2020. – №5. – С. 1–29. DOI: 10.1007/s40894-020-00135-0.

- Lim M.S., Vella A., Sacks-Davis R., Hellard M.E. Young people's comfort receiving sexual health information via social media and other sources // *Int. J. Std. Aids.* – 2014. – №25 (14). – С. 1003–1008. DOI: 10.1177/0956462414527264.
- Lopez L.M., Bernholc A., Chen M., Tolley E.E. School-based interventions for improving contraceptive use in adolescents // *Cochrane Database Syst. Rev.* – 2016. – №29 (6). – С. 1–66. DOI: 10.1002/14651858.CD012249.
- Magnusson B.M., Crandall A., Evans K. Early sexual debut and risky sex in young adults: The role of low self-control // *BMC Public Health.* – 2019. – №19. – С. 1483. DOI: 10.1186/s12889-019-7734-9.
- Majdpour M., Shams M., Parhizkar S., Mousavizadeh A., Rahimi Z. Informal sexuality education to adolescent girls through empowering their mothers: a field trial // *Scientific Journal of School of Public Health and Institute of Public Health Research.* – 2017. – №15 (3). – С. 267–79.
- Marseille E., Mirzazadeh A., Biggs M.A., Miller A.P., Horvath H., Lightfoot M., Kahn J.G. Effectiveness of school-based teen pregnancy prevention programs in the USA: A systematic review and meta-analysis // *Prev. Sci.* – 2018. – №19 (4). – С.468–489. DOI: 10.1007/s11121-017-0861-6.
- Park E., Kwon M. Health-related internet use by children and adolescents: Systematic review // *J. Med Internet Res.* – 2018. – №20 (4). – С. 120. DOI: 10.2196/jmir.7731.
- Rodriguez-Castro Y., Alonso P., Lameiras M., Failde J.M. From sexting to cybercontrol among dating teens in Spain: An analysis of their arguments // *Rev. Lat. Am. Psicol.* – 2018. – №50. – С.70–178.
- Weinstein R.B. et al. Testing a new measure of sexual health knowledge and its connections to students' sex education, communication, confidence, and condom use // *International Journal of Sexual Health.* – 2008. – №20 (3). – С.212–221. DOI: 10.1080/19317610802240279.
- Why Kazakhstan Still Does Not Have Sex Education at Schools? (2018) [Электронный ресурс], URL: <https://cabar.asia/en/about-it-why-kazakhstan-still-does-not-have-sex-education-at-schools> (дата обращения: 10 сентября 2022).
- Widman L., Kamke K., Evans R., Stewart J.L., Choukas-Bradley S., Golin C.E. Feasibility, acceptability, and preliminary efficacy of a brief online sexual health program for adolescents // *J. Sex Res.* – 2020. – №57. – С.145–154. DOI: 10.1080/00224499.2019.1630800.
- Williams E.A., Jensen R.E. Conflicted identification in the sex education classroom: Balancing professional values with organizational mandates // *Qual. Health Res.* – 2016. – №26. – С. 1574–1586. DOI: 10.1177/1049732315599955.
- Ybarra M.L., Thompson R.E. Predicting the emergence of sexual violence in adolescence // *Prev. Sci.* – 2018. – №19. – С.403–415. DOI: 10.1007/s11121-017-0810-4.
- Социологическое исследование репродуктивного здоровья подростков 15-19 лет, их сексуального поведения и доступа к услугам и информации в области охраны репродуктивного здоровья в Республике Казахстан. 2018г. [Электронный ресурс], URL: https://kazakhstan.unfpa.org/sites/default/files/pub-pdf/%D0%9E%D1%82%D1%87%D0%B5%D1%82%D0%80%D1%83%D1%81._2.pdf (дата обращения: 10 сентября 2022).

МАЗМҰНЫ – CONTENT – СОДЕРЖАНИЕ

1-бөлім Психология	Section 1 Psychology	Раздел 1 Психология
<i>S.T. Barayeva, B. Khalym, M.K. Barayeva</i> Forgiveness of ambiguity in terms of pandemic and tolerance to ambiguity: theoretical view		4
<i>П.Б. Дауткалиева, Т.В. Черникова, И.К. Аманова</i> Жоғары оку орнындағы оқыту процесінде педагогикалық мамандық студенттерінің көсіби мотивациясын қалыптастыру ерекшеліктері.....		15
<i>A.A. Тастанова, М.В. Мун, Н.С. Ахтаева</i> Взаимосвязь между занятиями йога-нидрой и параметрами креативности		26
<i>Г.О. Тажина</i> Факторы успешности онлайн-обучения взрослых		36
2-бөлім Социология	Section 2 Sociology	Раздел 2 Социология
<i>A.C. Төрегелдиева, С.А. Амитов</i> Босанғаннан кейінгі депрессия және өлеуметтік көмек: әйелдердің эмоционалдық-тұлғалық жағдайын бағалау		48
<i>A.M. Kospakov, B.N. Kylyshbayeva, A.A. Uyzbayeva</i> Social attitudes toward LGBT+ in Kazakhstan		60
<i>Ю.Т. Злавдинова</i> Практика социальной работы в социальных медиа: этические вопросы		71
<i>V. Telzhan</i> Socio-psychological aspects of sex education		81